

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΚΑΙ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ

ΔΙΑΤΟΜΕΑΚΟ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ:
«ΝΕΟΤΕΡΟΣ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΟΣ ΚΟΣΜΟΣ: ΙΣΤΟΡΙΑ,
ΛΑΟΓΡΑΦΙΑ, ΑΝΘΡΩΠΟΛΟΓΙΑ»

Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία:

Η τακτική αντιποίνων στον άμαχο πληθυσμό των ναζιστικών
στρατευμάτων στην Ελλάδα την περίοδο της κατοχής: η περίπτωση
του Διστόμου.

Τριμελής Εξεταστική Επιτροπή:

Επιβλέπων Καθηγητής: Κ. Νικόλαος Αναστασόπουλος

Μέλη: Κα. Άννα Μανδουλαρά, Κ. Λάμπρος Φλιτούρης

Θεόδωρος Παντίσκας

Ιωάννινα 2023

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Περιεχόμενα.....	1
Συντομογραφίες.....	3
Εισαγωγή	4
Ανατομία της εθνικοσοσιαλιστικής ιδεολογίας και πρακτικής.....	7
Οι απαρχές της φασιστικής ιδεολογίας	7
Η εμφάνιση του εθνικοσοσιαλισμού στη Γερμανία.....	11
Η πορεία των ναζί προς την εξουσία.....	16
Το εθνικοσοσιαλιστικό κράτος	23
Η πολεμική προετοιμασία του Γ' Ράιχ.....	30
Η κυριαρχία των ναζί στην Ευρώπη	32
Εδαφική επέκταση και κατοχή των ευρωπαϊκών εδαφών	32
Η ίδρυση και ανάπτυξη των Waffen – SS.....	33
Η εμφάνιση και ανάπτυξη των αντιστασιακών κινήσεων	37
Η πολιτική αντιποίνων στην κατεχόμενη Ευρώπη	39
Η Κατοχή στην Ελλάδα.....	46
Η ανάπτυξη της ένοπλης αντίστασης.....	46
Η αντίδραση των δυνάμεων κατοχής.....	51
Η περίπτωση του Διστόμου.....	62
Το προοίμιο της σφαγής.....	62
Η μάχη.....	64
Τα γεγονότα της σφαγής	68
Η γερμανική πλευρά για τη σφαγή.....	83
Τα αίτια της σφαγής	90
Συμπέρασμα.....	103

Πηγές.....	108
Βιβλιογραφία.....	109
Κατάλογος εικόνων.....	115

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

EAM	Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο
ΕΛΑΣ	Εθνικός Λαϊκός Δημοκρατικός Στρατός
ΕΔΕΣ	Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
ΕΚΚΑ	Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση
ΕΠΟΝ	Ενιαία Πανελλαδική Οργάνωση Νέων
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΚΚΕ	Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδας
ΟΠΛΑ	Οργάνωση Προστασίας Λαϊκών Αγωνιστών
ΠΕΕΑ	Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης
Ic	Τρίτο Επιτελικό Γραφείο
OB Südost	Ανώτατος Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης
OKW	Ανώτατη Στρατιωτική Διοίκηση
NSDAP	Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα
SS	Μοίρα Ασφαλείας
SA	Τάγματα Εφόδου
SD	Υπηρεσία Ασφαλείας
Gestapo	Μυστική Κρατική Αστυνομία
SPD	Σοσιαλδημοκρατικό Κόμμα Γερμανίας
KPD	Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Όταν ξημέρωνε η 10^η Ιουνίου του 1944, πριν από 78 χρόνια, κανείς δεν περίμενε ότι θα λάμβανε χώρα μια από τις πιο ειδικές πράξεις του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου στην κατεχόμενη Ευρώπη. Ακόμα και μετά από σχεδόν 5 χρόνια πολέμου, η αδιάκριτη σφαγή ανδρών, γυναικών, παιδιών, ακόμα και βρεφών ξεπερνούσε τη συνηθισμένη βία των ναζιστικών αρχών κατοχής. Το μικρό χωριό του Διστόμου στη Βοιωτία μέσα σε διάστημα μερικών ωρών θρήνησε 218 κατοίκους και εντάχθηκε σε μια μακάβρια λίστα θυμάτων σε ολόκληρη τη Γηραιά Ήπειρο.

Αυτό ακριβώς το αποτρόπαιο γεγονός εξετάζει η παρούσα εργασία επιχειρώντας να απαντήσει σε μια σειρά ερωτήματα που αναπόφευκτα γεννιούνται στον ερευνητή που μελετά την περίπτωση της σφαγής του Διστόμου. Αν και το Δίστομο υπήρξε ένα από τα εκατοντάδες χωριά που υπέστησαν αντίποινα, προσπαθώντας κανείς να εντάξει την συγκεκριμένη περίπτωση σε ένα ευρύτερο πλαίσιο έρχεται αντιμέτωπος και με τις ιδιαίτερες συνθήκες που καθόρισαν τα γεγονότα της 10^{ης} Ιουνίου. Η συνθετότητα του συγκεκριμένου ερευνητικού ζητήματος επιβάλλει την αναδρομή του ιστορικού στα προπολεμικά ακόμη χρόνια ακολουθώντας την πορεία του πολέμου.

Για αυτόν ακριβώς το λόγο το αρχικό κεφάλαιο της εργασίας εξετάσει την εμφάνιση του φασιστικού φαινομένου, όπως αυτό διαμορφώθηκε στην Ιταλία του Μουσολίνι και στη συνέχεια την εμφάνιση και επικράτησή του στη Γερμανία της Βαϊμάρης με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τα οποία απέκτησε. Η ανάδειξη των βασικών στοιχείων της φασιστικής ιδεολογίας κρίνεται απαραίτητη για την κατανόηση της διαμόρφωσης του ναζιστικού κράτους αλλά και της εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής την οποία εφάρμοσε κατά τα προπολεμικά χρόνια. Πέρα από τον αντίκτυπο της ναζιστικής ιδεολογίας και προπαγάνδας στη γερμανική κοινωνία, το ενδιαφέρον στρέφεται στη διαμόρφωση της ναζιστικής στρατιωτικής μηχανής, ιδιαίτερα των σχηματισμών των Waffen – SS, της στρατιωτικής ελίτ, καθώς έμελλε να έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο στα πεδία των μαχών αλλά και σε πολλά εγκλήματα πολέμου, ανάμεσα στα οποία εντάσσεται η περίπτωση του Διστόμου.

Στη συνέχεια, εξετάζεται το συνολικότερο πλαίσιο της κατοχής στην Ευρώπη εστιάζοντας σε δύο παράγοντες. Από τη μία, η ανάπτυξη των αντιστασιακών κινήσεων για την απελευθέρωση από τους κατακτητές. Από την άλλη, η αντίδραση

των αρχών κατοχής, ιδιαίτερα στην Ανατολική Ευρώπη, όπου η κλίμακα της σύγκρουσης υπήρξε μεγαλύτερη. Σε αυτό το πλαίσιο, αναλύεται η στρατιωτική δράση των ναζί διαφωτίζοντας το πως η πρόκληση μαζικών αντιποίνων απέναντι στον άμαχο πληθυσμό εντάχθηκε στη συνολικότερη στρατηγική αντίληψη της ναζιστικής ηγεσίας και της Ανώτατης Στρατιωτικής Διοίκησης ή αλλιώς OKW (*Oberkommando der Wehrmacht*) για τη διεξαγωγή εκκαθαριστικών αντιπαρτιζάνικων επιχειρήσεων.

Κατόπιν, επικεντρώνοντας στην περιοχή του ελλαδικού χώρου μετά την κατάκτηση της χώρας από τη Γερμανία αναλύονται τα ιδιαίτερα δεδομένα της τρίχρονης κατοχής. Η σταδιακή ανάπτυξη του αντιστασιακού κινήματος που κορυφώθηκε το καλοκαίρι του 1944 τοποθετείται σε αντιδιαστολή με την όξυνση των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων της Wehrmacht και των SS και τις επακόλουθες συνέπειες στον άμαχο πληθυσμό, ιδίως της υπαίθρου. Υπό αυτό το πρίσμα παρατίθενται τα γεγονότα που εξελίχθηκαν στο χωριό του Διστόμου.

Το σχετικό κεφάλαιο και τα υποκεφάλαια που εντάσσονται σε αυτό καταγράφουν αρχικά το προοίμιο της σφαγής, τη μάχη που προηγήθηκε όπως και ορισμένες από τις πιο αποκρουστικές περιπτώσεις θανάτωσης των κατοίκων. Σε αυτό το σημείο, καθοριστική για την αναψηλάφηση της ψυχοσύνθεσης των Διστομιτών που έζησαν τα δραματικά γεγονότα αλλά και για το πώς κινήθηκαν οι γερμανικές μονάδες συμπληρωματικά προς τα ντοκουμέντα και τις πηγές υπήρξε η καταγραφή με τη μορφή προφορικής συνέντευξης των μαρτυριών τριών γυναικών που επέζησαν της σφαγής και δέχτηκαν να μοιραστούν τις μνήμες τους στα πλαίσια της παρούσας εργασίας.

Παράλληλα, αφιερώνεται ειδικό υποκεφάλαιο στις γερμανικές εκθέσεις που αναφέρονται στα γεγονότα της σφαγής. Το περιεχόμενό τους είναι ιδιαίτερος διαφωτιστικό ως προς το σκεπτικό των γερμανικών αρχών αλλά και για τη χαρακτηριστική ευκολία παραποίησης γεγονότων προβάλλοντας συγκεκριμένες ερμηνείες. Το σύνολο των γερμανικών εγγράφων αξιοποιήθηκε από το αρχείο του Μουσείου Θυμάτων Ναζισμού Διστόμου με την πολύτιμη βοήθεια του προσωπικού. Το κεφάλαιο για τη σφαγή του Διστόμου ολοκληρώνεται με την προσπάθεια να αποσαφηνιστεί και να εκτεθεί οργανικά το σύνολο των αιτιών που οδήγησαν στα υπό εξέταση γεγονότα.

Ακολούθως, παρατίθεται το τελικό συμπέρασμα το οποίο συνοψίζει τις βασικές πλευρές της εργασίας και παρέχει την οριστική εκτίμηση για το υπό εξέταση αντικείμενο. Τέλος, παρατίθενται οι πηγές που αξιοποιήθηκαν (έγγραφα, μαρτυρίες,

εφημερίδες της εποχής, ιστότοποι) καθώς και η αξιοποιημένη βιβλιογραφία (ελληνική και ξένη).

ΑΝΑΤΟΜΙΑ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΟΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΠΡΑΚΤΙΚΗΣ

ΟΙ ΑΠΑΡΧΕΣ ΤΗΣ ΦΑΣΙΣΤΙΚΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

Θέλοντας να εξετάσει κανείς τη δράση των ναζιστικών στρατιωτικών μονάδων στα πεδία της Ευρώπης θα ήταν αδύνατο να παραγνωρίσει, πλάι στις συγκρούσεις μεταξύ των εμπόλεμων πλευρών, το μετέπειτα ή και ταυτόχρονο σε πολλές περιπτώσεις πλαίσιο της κατοχής των κατακτημένων εδαφών. Πώς συμπεριφέρθηκαν οι κυρίαρχοι Ναζί απέναντι στους υπόδουλους λαούς; Επηρέασε η αντίσταση από πλευράς τους τη σκλήρυνση των μέτρων καταστολής από τις κατοχικές δυνάμεις; Σε ποιο βαθμό τα εγκλήματα πολέμου που διαπράχθηκαν από τη Wehrmacht και τις διαβόητες μονάδες των SS επηρεάστηκαν από την εξέλιξη του πολέμου συνολικά;

Μια σειρά ερωτήματα τα οποία για να απαντηθούν τόσο επιμέρους όσο και στο σύνολό τους πρέπει να ληφθεί υπόψιν μια κρίσιμη ακόμη παράμετρος. Οι γερμανικές στρατιωτικές μονάδες δημιουργήθηκαν, αναπτύχθηκαν και έδρασαν μέσα σε ένα κράτος με πολύ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά και ιδεολογία. Η Γερμανία του Γ' Ράιχ υπήρξε το αποτέλεσμα της πρακτικής εφαρμογής της εθνικοσοσιαλιστικής ιδεολογίας. Το τι ακριβώς πρέσβευε η συγκεκριμένη ιδεολογία και σε τι βαθμό συνέβαλε στη διαμόρφωση του Γερμανού στρατιώτη θα εξεταστεί στο παρόν κεφάλαιο.

Αρχικά, ο ναζισμός δεν αποτέλεσε ένα καινοφανές δημιούργημα της προπολεμικής Γερμανίας. Στοιχεία από τις θεμελιακές του αρχές απαντώνται στην Ευρώπη κατά το τέλος και τα αμέσως επόμενα χρόνια από τη λήξη του Α' Παγκόσμιου Πολέμου. Η πλέον χαρακτηριστική περίπτωση είναι αυτή της Ιταλίας, η οποία τέσσερα μόλις χρόνια μετά τη λήξη του πολέμου, έγινε το πρώτο φασιστικό κράτος στην ιστορία υπό την εξουσία του δικτάτορα Μπενίτο Μουσολίνι. Της ανόδου του Μουσολίνι προηγήθηκαν ορισμένα γεγονότα τα οποία υπήρξαν κοινά σχεδόν για όλες τις ευρωπαϊκές χώρες στις οποίες επιβλήθηκαν δικτατορικά καθεστώτα (π. χ. Αυστρία, Ουγγαρία).

Εν πρώτοις, η λήξη του Α' ΠΠ βρήκε τις ευρωπαϊκές χώρες με διαλυμένες οικονομίες. Ταυτόχρονα, όμως, το τέλος της δεκαετίας του 1910 και η αυγή της επόμενης δεκαετίας συνοδεύτηκαν από τη ραγδαία άνοδο του εργατικού κινήματος υπό τον αντίκτυπο και της Οκτωβριανής Επανάστασης στη Ρωσία το 1917. Εξεγέρσεις

ξέσπασαν στη Γερμανία, την Αυστρία, την Ουγγαρία, τη Φινλανδία. Το ίδιο συνέβη και στην Ιταλία, ιδιαίτερα στο βόρειο κομμάτι της χώρας με μαζικές καταλήψεις εργοστασίων και απεργίες. Παρόλα αυτά, η αποτυχία των επαναστάσεων στο σύνολό τους έφερε υποχώρηση του εργατικού κινήματος.¹ Εντούτοις, τα αστικά κράτη φρόντισαν να θωρακιστούν νομοθετικά και πρακτικά προκειμένου να αντιμετωπίσουν το ταξικό κίνημα.

Τόσο η εχθρική στάση απέναντι στο εργατικό κίνημα όσο και ο αντικομμουνισμός διαπέρασαν το σύνολο σχεδόν της εσωτερικής πολιτικής των καπιταλιστικών κρατών. Η στάση αυτή βρήκε τον πιο ένθερμο εκφραστή της στη φασιστική ιδεολογία. «Αυτό το χαρακτηριστικό που τοποθετεί τον Μουσολίνι στη χορεία των μεγάλων ανδρών τούτης της γης, είναι η απόφασή του να μη μοιραστεί την Ιταλία με τους κομμουνιστές, μα το αντίθετο ορκίσθηκε να τους καταστρέψει για να διαφυλάξει την πατρίδα του απ' τον διεθνισμό»² έγραφε ο Χίτλερ στο βιβλίο του «Ο Αγών μου» που δημοσιεύθηκε πρώτη φορά το 1925.

Και πράγματι, οι φασιστικές ομάδες (*squadre d' azione*) είχαν συμβάλει τα μέγιστα στη συντριβή των εργατικών εξεγέρσεων στην Ιταλία διά της βίας.³ Η πρωταρχική λειτουργία του φασισμού υπήρξε η χρήση του ως η άκρη του μαστίγιου που κράδαινε η αστική τάξη. Αν και η εθνικιστική μεταστροφή του Μουσολίνι πληρώθηκε με τη λήξη του Α΄ ΠΠ, ο ίδιος δεν αναγνώριζε στην αρχή της νέας του πορείας κάποιο ιδιαίτερο ιδεολογικό υπόβαθρο. Όπως έγραψε στην *Enciclopedia Italiana* το 1932: «Εκείνο το μακρινό Μάρτη του 1919 από τη στιγμή που δημιουργήθηκε το Φασιστικό Επαναστατικό Κόμμα, το Γενάρη του 1915, δεν είχα κανένα συγκεκριμένο δόγμα στο μυαλό μου».⁴ Αντίστοιχα, έξι χρόνια αργότερα, στις 27 Αυγούστου του 1921, ενόψει του φασιστικού συνεδρίου έγραφε ο Μουσολίνι στον Μπιάνκι: «Ο ιταλικός φασισμός χρειάζεται τώρα, σε κατάσταση επιθανάτιου πόνου ή χειρότερα, αυτοκτονίας, να εξοπλιστεί με έναν 'κορμό αρχών'... Η έκφραση είναι αρκετά έντονη αλλά απαιτώ

¹ Mark Mazower, *Σκοτεινή ήπειρος, Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012, σ. 29 - 30

² Αδόλφος Χίτλερ, *Ο Αγών μου*, τ. II, μτφρ. Ανδρέας Πάγκαλος – Δημήτρης Π. Κωστελένος, εκδ. Ζάβανος, Αθήνα 1961, σ. 316

³ Emilio Gentile, *Φασισμός, Ιστορία και Ερμηνεία*, μτφρ. Ευάγγελος Κατσιφός, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2002, σ. 30

⁴ Rajani Palme Dutt, *Φασισμός και κοινωνική επανάσταση*, μτφρ. Βασιλεία Παπαρήγα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2013, σ. 125

εντός δυο μηνών, από σήμερα έως το Εθνικό Συνέδριο, να έχει δημιουργηθεί η φιλοσοφία του φασισμού»⁵.

Η μορφοποίηση της ιδεολογικής ψηφίδας του φασισμού υπήρξε στο σύνολό της αντιδραστική. Οι φασίστες υπεράσπιζαν την ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, την καπιταλιστική εξουσία μέσω την ταξικής συνεργασίας με τη μορφή του *κορπορατισμού*. Το Κράτος λάμβανε αταξικά και υπερβατικά χαρακτηριστικά, πάνω από όλους και όλα. Αν και το φασιστικό κράτος αποσκοπούσε στη διατήρηση του υπάρχοντος κοινωνικού status quo, αυτό δεν μπορούσε να γίνει με τη διατήρηση της αστικής δημοκρατίας, αλλά με την επιβολή δικτατορίας. Η αποστροφή των κοινοβουλευτικών θεσμών υπήρξε ένα από τα κυριότερα γνωρίσματα της φασιστικής ιδεολογίας με προγραμματικό, μάλιστα, χαρακτήρα. Το ίδιο συνέβη με μια σειρά άλλες θέσεις όπως η ανωτερότητα της φυλής, η προπαγάνδα της «*εθνικής αυτάρκειας*», η εξύμνηση της βίας ως μέσο επίτευξης πολιτικών στόχων και η αναγωγή του πολέμου σε ύψιστη αρετή.

Και αν ακόμη ο φασισμός στα πρώτα του στάδια επιδόθηκε σε μια αντικαπιταλιστική προπαγάνδα προκειμένου να αποκτήσει λαϊκό έρεισμα, στην πραγματικότητα στηρίχθηκε και αναδείχθηκε από το μεγάλο κεφάλαιο. Όταν ανήλθε ο Ντούτσε στην εξουσία, φάνηκε το πραγματικό πρόσωπο της συγκεκριμένης ιδεολογίας. Αν και πάρθηκαν ορισμένα μέτρα κοινωνικής πρόνοιας (π. χ. συλλογικές συμβάσεις εργασίας, κοινωνικές ασφαλίσεις, μέτρα για την ανεργία, ίδρυση του Εθνικού Οργανισμού Ψυχαγωγίας) που αποσκοπούσαν στη λαϊκή ενσωμάτωση και στο να προσδώσουν στο νέο καθεστώς πολυπόθητα χαρακτηριστικά μαζικού κινήματος, ο αυταρχισμός κυριάρχησε κλιμακωτά.

Πιο συγκεκριμένα, στις 26 Νοεμβρίου 1925 καταργήθηκε το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι. Την επόμενη χρονιά όλα τα αντιπολιτευόμενα κόμματα τέθηκαν εκτός νόμου. Όσες εφημερίδες δεν απαγορεύτηκαν έγιναν υποχρεωτικά φασιστικές. Επανήλθε η θανατική ποινή και ιδρύθηκε ειδικό Δικαστήριο αποτελούμενο από στελέχη της πολιτοφυλακής και του στρατού. Στις 3 Απριλίου του 1926 διαλύθηκαν όλα τα αντιφασιστικά συνδικάτα και αναγνωρίστηκαν μόνο τα φασιστικά, ενώ απαγορεύτηκαν ταυτόχρονα η απεργία και το lok – άουτ. Το διάστημα 1928 – 1943 καταδικάστηκαν 5.155 κατηγορούμενοι για πολιτικά αδικήματα σε 23.735 έτη φυλάκισης συνολικά, ενώ μεταξύ 1922 και 1943 η αστυνομία σχημάτισε 114.000 νέους

⁵ Ο. π., σ. 249

φακέλους αντιφρονούντων.⁶ Πολλοί από τους αντιφρονούντες υφίσταντο το μέτρο της διοικητική εκτόπισης και εξορίζονταν στα νησιά Lipari με την κατηγορία ότι «διέπραξαν ή εξεδήλωσαν την ενσεινήδητη πρόθεση να διαπράξουν πράξεις αποβλέπουσες στη βίαιη ανατροπή των κατεστημένων εθνικών, κοινωνικών ή οικονομικών θεσμών του Κράτους, ή στην εξασθένηση της ασφάλειας, ή στην παρενόχληση ή παρεμπόδιση της δράσης των κρατικών αρχών, έτσι που να βλάπτονται τα εθνικά συμφέροντα, όσο αφορά την εσωτερική κατάσταση ή τη διεθνή θέση του Κράτους»⁷, ορισμός που στην ουσία συμπεριλάμβανε διά της ασάφειας οποιαδήποτε δικαιολογία μπορούσε να κριθεί αναγκαία ώστε να διωχθεί ένας πολίτης. Επρόκειτο για ένα μέτρο – πρότυπο για πολλά αυταρχικά καθεστώτα στη Δύση.

Οι ανωτέρω δομικές πλευρές του φασισμού δεν υπήρξαν πρωτότυπες ως προς την εφαρμογή τους, αλλά υπήρξαν γνώρισμα όλων των καπιταλιστικών κρατών της Ευρώπης κατά κύριο λόγο στα χρόνια του μεσοπολέμου. Εντούτοις, στο φασισμό γνώρισαν την πιο πλέρια εφαρμογή τους. Αν και πρακτικά και θεωρητικά ο φασισμός υπήρξε έμπνευση του Μουσολίνι, έδωσε το όνομα του σε πολλά δικτατορικά καθεστώτα και ομάδες που εμφανίστηκαν στην Ευρώπη όπως στην Ισπανία του Φράνκο, στην Κροατία (Ustaše), ακόμα και στη Μεγάλη Βρετανία (British Union of Fascists υπό τον Oswald Mosley κτλ).⁸

Και αν η Ιταλία υπήρξε το πρώτο πεδίο άσκησης από θέση εξουσίας της συγκεκριμένης μορφής δικτατορίας, λίγα χρόνια αργότερα η χωλαίνουσα γερμανική Δημοκρατία της Βαϊμάρης θα έδινε τη θέση της σε ένα νέο καθεστώς το οποίο έμελλε να εξελίξει και να προσαρμόσει την ιδεολογία του φασισμού και να την εντάξει στον ιδεολογικό πυρήνα του κράτους και της μεγαλύτερης στρατιωτικής μηχανής που γνώρισε η ήπειρος μέχρι εκείνα τα χρόνια.

⁶ Emilio Gentile, ό. π., σ. 41

⁷ Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 – 1974, Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, εκδόσεις Θεμέλιο, 1983, σ. 398

⁸ Norman Davies, *Η Ευρώπη σε Πόλεμο, Η έναρξη, οι συγκρούσεις, οι ηγέτες και το τέλος του Φασισμού – 1939 – 1945*, μτφρ. Σωτήρης Αγάπιος, εκδ. Ιωλκός, 2007, σ. 84

Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΤΟΥ ΕΘΝΙΚΟΣΟΣΙΑΛΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ

Προς το τέλος του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου και συγκεκριμένα τον Μάιο του 1918 συστάθηκε στη Βέρνη μια εθνικιστική «επιτροπή» για μια «δίκαιη γερμανική ειρήνη». Δεν έδειχνε να διαφέρει σε τίποτα από την πλειάδα εθνικιστικών μορφωμάτων που ξεπρόβαλαν σε όλη τη γερμανική επικράτεια καταγγέλλοντας την επονείδιστη Συνθήκη των Βερσαλλιών που επέβαλε βαρύτατους όρους από τους νικητές συμμάχους της Entente στους ηττημένους. Η επιτροπή εξελίχθηκε σε κόμμα το οποίο ονομάστηκε Γερμανικό Εργατικό Κόμμα και το 1921 μετονομάστηκε ως Εθνικοσοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*) ή NSDAP, όπως έμεινε γνωστό με τα αρχικά του. Τον πρώτο χρόνο της ίδρυσής του τα μέλη του δεν ξεπερνούσαν τα 60.

Ανάμεσά τους ξεχώριζαν ο Gottfried Feder, μηχανικός στο επάγγελμα και θεωρητικός του κόμματος, ο πρώην αξιωματικός του στρατού και επικεφαλής Ernst Roehm και ο δημοσιογράφος Dietrich Eckart που οραματίζονταν μια «γερμανική αστική συμμαχία». Μέσα σε δύο χρόνια θα έβλεπαν τα μέλη τους να αυξάνονται στις 3.000, ανάμεσά τους και ο νεαρός Αδόλφος Χίτλερ.⁹

Οι βασικές θέσεις του νέου κόμματος συνοψίστηκαν σε ένα Πρόγραμμα 25 σημείων που εισήγαγε ορισμένα από τα πιο χαρακτηριστικά γνωρίσματα των Ναζί. Αρχικά, ήταν ρατσιστικό. Γερμανοί πολίτες θεωρούνταν όσοι είχαν «άραιο» αίμα στις φλέβες τους. Όσοι δεν ήταν Γερμανοί και παρόλα αυτά επιθυμούσαν να παραμείνουν στη χώρα έπρεπε να δεχτούν ότι θα υπόκειντο σε περιορισμούς και η παραμονή τους δε θα αποσκοπούσε παρά μόνο στην εργασία για τη διατροφική επάρκεια του γερμανικού έθνους.

Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική, απέβλεπε στη δημιουργία μιας Μεγάλης Γερμανίας στην οποία θα εντάσσονταν όλοι οι γερμανικοί πληθυσμοί που βρίσκονταν εκτός συνόρων, ιδιαίτερα στη Δανία (Σλέσβιχ), την Πολωνία (Πόζναν, Άνω Σηλεσία), την Τσεχοσλοβακία (Σουδητία) και τη Γαλλία (Αλσατία – Λωραίνη) αφήνοντας εκτός κάδρου τους γερμανόφωνους στο Τιρόλο που τότε ανήκε στην Ιταλία.¹⁰

⁹ Claude David, *Hitler et le Nazisme*, Presses Universitaires de France, 1973, σ. 8, 12

¹⁰ Ο. π., σ. 40

Το Πρόγραμμα περιλάμβανε και ορισμένα σημεία σοσιαλίζουσας χροιάς τα οποία επιτηδευμένα διακρίνονταν από μια ασάφεια. Αυτά τα σημεία ήταν:

- Κατάργηση του εισοδήματος από επενδύσεις
- Σπάσιμο των δεσμών του τόκου
- Δήμευση όλων των κερδών του πολέμου
- Εθνικοποίηση όλων των τραπεζών
- Διαμοίραση των κερδών στις μεγάλες επιχειρήσεις
- Δήμευση χωρίς αποζημίωση όλων των γαιών με στόχο τη χρήση τους από την κοινότητα
- Θανατική ποινή στους τοκογλόφους και τους κερδοσκόπους

Το σημείο που αφορούσε τη δήμευση των γαιών και το διαμοιρασμό τους στην κοινότητα προκάλεσε αντιδράσεις σε πολλούς πλούσιους γαιοκτήμονες. Ως εκ τούτου οι ναζί αναγκάστηκαν να εντάξουν τις εξής επεξηγήσεις:

«Είναι απαραίτητο να δοθεί απάντηση στην ψευδή ερμηνεία που δίνουν οι αντίπαλοί μας στο Σημείο 17 του προγράμματος.

Από τη στιγμή που το Εθνικοσοσιαλιστικό Κόμμα Γερμανών Εργατών αποδέχεται την αρχή της ιδιοκτησίας, είναι εμφανές ότι η έκφραση 'δήμευση χωρίς αποζημίωση' απλώς αναφέρεται στην εν δυνάμει εξουσία του νόμου να δημεύει, αν χρειαστεί, γη που αποκτήθηκε παράνομα ή η διαχείριση της γίνεται κατά παράβαση του εθνικού συμφέροντος. Στοχεύει, εν πρώτοις, στις εβραϊκές εταιρίες που κερδοσκοπούν με την αγοραπωλησία γης».¹¹

Η αναφορά στους Εβραίους δεν ήταν τυχαία. Στη μεταπολεμική Γερμανία γνώρισε ραγδαία αύξηση ο αντισημιτισμός. Οι Εβραίοι πιστώνονταν, μεταξύ άλλων, την ήττα της Γερμανίας και την εγκαθίδρυση της Δημοκρατίας της Βαϊμάρης την οποία διάφοροι εθνικιστικοί κύκλοι αποκαλούσαν *«Δημοκρατία των Εβραίων» (Judenrepublik)*.¹² Μάλιστα, κατηγορούσαν πολλές φορές του Εβραίου πως κρύβονταν πίσω από τη Σοβιετική Ένωση και το εγχώριο κομμουνιστικό κίνημα. Εβραίοι και επαναστάτες ήταν ένα και το αυτό.¹³

Γενικότερα, όμως, οι περισσότερες αντιλήψεις της ναζιστικής ιδεολογίας δεν είχαν την έννοια του πρωτότυπου. Η ιδέα του *πανγερμανισμού*, της εδαφικής

¹¹ Rajani Palme Dutt, ό. π., σ. 263

¹² Michael Hughes, *Nationalism and Society*, Germany 1800 – 1949, Edward Arnold, 1988, σ. 190

¹³ Michael Burleigh, *The Third Reich, A New History*, Hill and Wang, New York, 2001, σ. 37

επέκτασης, δηλαδή, σε όλες τις περιοχές όπου υπήρχαν «αδελφοί» γερμανόφωνοι πληθυσμοί αποτελούσε συνέχεια ενός δόγματος το οποίο κατέλαβε επίσημη θέση στη γερμανική εξωτερική πολιτική από τα χρόνια της βασιλείας του Γουλιέλμου Β΄, ιδιαίτερα από το 1890 και έπειτα. Ενέτασσε στο πεδίο της πολιτικής τις πρώτες πανγερμανικές διακηρύξεις του φιλόσοφου Fichte τα χρόνια 1807 – 1808.¹⁴ Το ίδιο ισχύει και για την εμπλοκή στην πολιτική της ρατσιστικής θεωρίας για την ανωτερότητα της Άριας φυλής.¹⁵ Αντίστοιχα, η εξύμνηση του πολέμου και η επίκληση στη βία ως το βασικό μέσο επίτευξης του πολιτικού στόχου διέκρινε όλα τα φασιστικά καθεστώτα.¹⁶

Η αναγωγή της βίας σε πολιτικό μέσο έλαβε χωρίς σάρκα και οστά με το αποτυχημένο Πραξικόπημα της Μπυραρίας (*Kapp putch*) το 1923, όπου μια ολιγομελής ομάδα ναζί επιχειρήσε να καταλύσει τη Δημοκρατία της Βαϊμάρης. Η εμπειρία του εγχειρήματος υπήρξε διδακτική για το νεαρό ναζιστικό κόμμα. Η άνοδος των εθνικοσοσιαλιστών στην εξουσία δεν ήταν δυνατόν να έρθει μέσω της συνωμοτικής δράσης μερικών αξιωματικών και αξιωματούχων. Το κόμμα έπρεπε να αποκτήσει έρεισμα στις λαϊκές μάζες και σε αυτή την κατεύθυνση έπρεπε να διαμορφώσει τη στρατηγική του από εκείνο το σημείο και έπειτα.

Οι στασιαστές, ιδίως ο Χίτλερ, τιμωρήθηκαν με ιδιαίτερα ευτελείς ποινές συγκριτικά με τη βαρύτητα του αδικήματος το οποίο διετέλεσαν. Η μόλις μερικών μηνών παραμονή του στη φυλακή υπήρξε αρκετή για να συγγράψει το έργο του ο *Αγών μου* στο οποίο αποτυπώθηκε για πρώτη φορά η κοσμοθεωρία του. Οι κυριότερες πτυχές της υπήρξαν σταθερές και αμετάβλητες μέχρι το τέλος της ζωής του και βρήκαν πλήρη εφαρμογή από το 1933 και έπειτα.

Πρώτα και κύρια, κυριαρχούσε η ρατσιστική φυλετική ιδέα της ανωτερότητας της Άρειας φυλής, μια ιδέα που από τα χρόνια ακόμα του Α΄ΠΠ βασιζόταν σε μια ιδιόμορφη έκφραση κοινωνικού δαρβινισμού¹⁷: «Όλα όσα έχουμε σήμερα μπροστά μας σαν σημάδια του ανθρώπινου πολιτισμού, καρποί της τέχνης, της επιστήμης και της τεχνικής είναι, σχεδόν κυριολεκτικά, δημιουργήματα και καρποί της δραστηριότητας των Αρειών. Αυτό το γεγονός επιτρέπει να συμπεράνουμε αμοιβαία κι όχι χωρίς σοβαρούς

¹⁴ Claude David, ό. π., σ. 51 – 53

¹⁵ Clive Ponting, *Armageddon, The Second World War*, Sinclair – Stevenson, 1995, σ. 5 – 6

¹⁶ Militärgeschichtliches Forschungsamt (επιμ.), *Germany and the Second World War*, τ. Α΄, Clarendon Press, 1990, σ. 21

¹⁷ William Carr, *Arms, Autarky and Aggression, A Study in German Foreign Policy, 1933 – 1939*, Edward Arnold, Λονδίνο 1979, σ. 11

λόγους, ότι η Άρεια φυλή είναι ο μοναδικός δημιουργός μιας ανώτερης ανθρωπότητας και σαν συνέχεια, ότι αντιπροσωπεύει τον πρωταρχικό τύπο αυτού που εννοούμε με τη λέξη: 'άνθρωπος'». ¹⁸

Η ρατσιστική αντίληψη του Χίτλερ βασιζόταν σε τρεις αρχές:

1. Μόνο όσα όντα αναπαράγονται και γεννούν υγιή τέκνα συνιστούν είδος, άρα και φυλή.
2. Ο διαχωρισμός σε ανώτερες και κατώτερες φυλές. Η ιδέα αυτή διακινούνταν ευρέως μεταξύ των φυλετικών ιδεολόγων από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Μόνο οι Άρειοι ήταν ικανοί να παράγουν πολιτισμό. Οι υπόλοιπες «φυλές», όπως οι έγχρωμοι και οι Σλάβοι, ήταν κατώτερες ενώ το απόλυτο κακό ενσαρκώνονταν στους Εβραίους. Μάλιστα, οι Σλάβοι αναφέρονταν ως υπάνθρωποι (*Untermenschen*). ¹⁹
3. Όπως και στα ζώα, έτσι και στους ανθρώπους υπήρχε ροπή προς τη «φυλετική καθαρότητα». Επομένως, η αναπαραγωγή μεταξύ διαφορετικών φυλών θα είχε ως αποτέλεσμα τη νόθευση και τον εκφυλισμό των φυλετικών αξιών. ²⁰

Ως εκ τούτου, έπρεπε να ληφθούν μέτρα για να απαγορευτεί η επιμειξία και το δικαίωμα αναπαραγωγής στους μη υγιείς (ανάπηροι, συφηλικοί, ομοφυλόφιλοι κτλ): «*Το δικαίωμα της ελευθερίας του ατόμου πρέπει να περιορισθεί προκειμένου να διασωθεί η φυλή... Το ν' αφαιρείς τη δυνατότητα από τους προσβεβλημένους να δημιουργήσουν μια γενιά προσβεβλημένων απ' την αρρώστια, είναι η πιο λογική ενέργεια που θα μπορούσε να γίνει: είναι η πιο ανθρωπιστική πράξη, όταν εφαρμοστεί μεθοδικά, με τον σκοπό να τελειοποιηθεί η ανθρωπότητα.*» ²¹

Η υποτίμηση της αξίας της ανθρώπινης ζωής χάριν της επίτευξης της «φυλετικής καθαρότητας» συνδυάζονταν απόλυτα με την υποτίμηση της μάζας: ανίκανη να λάβει κρίσιμες αποφάσεις, έπρεπε να καθοδηγηθεί από έναν και μοναδικό αρχηγό, έναν ηγέτη: «*Το κίνημα υιοθετεί την αρχή ότι είτε στα μεγάλα είτε στα μικρά προβλήματα που θ' ανακύψουν ο αρχηγός κατέχει*

¹⁸ Αδόλφος Χίτλερ, *Ο Αγών μου*, τ. Ι, μτφρ. Ανδρέας Πάγκαλος – Δημήτρης Π. Κωστελένος, εκδ. Ζάρβανος, Αθήνα 1961, σ. 273

¹⁹ Norman Davies, ό. π., σ. 85

²⁰ Michael Burleigh – Wolfgang Wippermann, *The racial state: Germany 1933 – 1945*, Cambridge University Press, 1991, σ. 38

²¹ Αδόλφος Χίτλερ, *Ο Αγών μου*, τ. Α', ό. π., σ. 238 – 239

αναμφισβήτητη κι απόλυτη δικαιοδοσία, εξαντλώντας πέρα για πέρα την υπευθυνότητά του»...«Για να ζαναδώσουμε στον λαό μας τη μεγαλοσύνη και τη δύναμη του πρέπει πρώτα να εξυψώσουμε την προσωπικότητα του αρχηγού και να του αποδώσουμε όλες τις εξουσίες και τα καθήκοντα.»²²

Η απέχθεια απέναντι σε όλους τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς, στην αρχή της πλειοψηφίας ήταν διάχυτη: «Το νεό κίνημα είναι και στην ουσία του και στην οργάνωση του βασικά και αμετάκλητα αντικοινοβουλευτικό, δηλαδή απαρνείται γενικά την αρχή – όπως και μέσα στον ίδιο τον εσωτερικόν οργανισμό του – της κυριαρχίας της πλειοψηφίας βάση της οποίας ο πρόεδρος της κυβέρνησης έχει ξεπέσει στο επίπεδο του απλού εκτελεστή της θέλησης των άλλων.»...«Γιατί είναι ένα πράγμα που δεν πρέπει να ξεχνάμε, δεν έχουμε το δικαίωμα να το ξεχνάμε: η πλειοψηφία δεν μπορεί ποτέ ν' αντικαταστήσει το άτομο. Αντιπροσωπεύεται πάντα όχι μονάχα από ηλίθιους, αλλά ακόμη κι από δειλούς. Κι είναι το ίδιο αλήθεια πως εκατό τρελά μυαλά δεν αξίζουν ένα σωστό και εκατό δειλοί ποτέ δε θα πάρουν έστω μιαν ηρωική απόφαση.»²³

Και όπως είχε δηλώσει ο Χίτλερ πολλές φορές, μια από τις ύψιστες μορφές ηρωισμού και αρετής ήταν ο πόλεμος, καθώς «οι πιο αιματηροί εμφύλιοι πόλεμοι έχουν συχνά γεννήσει έναν χαλύβδινο και υγιή λαό, ενώ τα τεχνητά καλλιεργημένα κράτη έχουν περισσότερες από μια φορά παράξει μια σαπίλα που βρωμούσε ως τον Παράδεισο.»²⁴ Η εξύμνηση του πολέμου έδενε άψογα με την εθνικιστική προπαγάνδα περί εδαφικής επέκτασης προς ανατολάς που πήγαζε από τα τελευταία ακόμη χρόνια της εξουσίας των Αψβούργων.²⁵

Συνοψίζοντας τις βασικές ιδεολογικές αρχές των ναζί και του ίδιου του Αδόλφου Χίτλερ, παρατηρεί κανείς πως το NSDAP ήταν ένα κόμμα βαθύτατα συντηρητικό και σκοταδιστικό. Το κράτος το οποίο οραματίζονταν ήταν αυτό που θα επέβαλε μια σιδηρά πειθαρχία και έλεγχο στη γερμανική κοινωνία και θα αναλάμβανε να φέρει την ευημερία στο λαό μέσω της εδαφικής επέκτασης. Η βία των πεζοδρομίων θα έδινε τη θέση της στη βία των όπλων. Μέχρι να πραγματοποιηθεί, όμως, το όνειρο της εξουσίας, έπρεπε να μεσολαβήσουν μια σειρά παράγοντες στο μεταπολεμικό διάστημα της Βαϊμάρης που αθροιστικά

²² Ο. π., σ. 334 – 335

²³ Ο. π., σ. 76

²⁴ Michael Burleigh, *The Third Reich, A New History*, ό. π., σ. 99

²⁵ Mark Mazower, *Η Αυτοκρατορία του Χίτλερ, Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*, μτφρ.

Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009, σ. 19

θα γιγάντωναν το κίνημα το ναζί σε τέτοιο βαθμό ώστε να μπορεί να εποφθαλμιά με ρεαλιστικούς όρους το θώκο του γερμανικού Ράιχ.

Η ΠΟΡΕΙΑ ΤΩΝ NAZI ΠΡΟΣ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ

Η ήττα της Γερμανίας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο είχε τραγικές επιπτώσεις στη γερμανική οικονομία και φυσικά κατ' επέκταση στη κοινωνία. Το βιοτικό επίπεδο υποχώρησε σημαντικά, ενώ η εφαρμογή της Συνθήκης των Βερσαλλιών πλήγωνε το πατριωτικό αίσθημα μεγάλου μέρους του γερμανικού πληθυσμού. Δεν άργησαν να πληθύνουν οι φωνές που απαιτούσαν την μη τήρηση των όρων και τον επανεξοπλισμό της χώρας. Σε αυτά τα ευήκοντα ώτα κέρδισε γρήγορα έδαφος η ρητορική των ναζί για την εδαφική επέκταση της χώρας και ιδιαίτερα για την ένωση με την «αδελφή» Αυστρία, το περίφημο «*Anschluss*». Ήταν το πρώτο βήμα για την εκπλήρωση του οράματος μιας «Μεγάλης Γερμανίας» που θα γινόταν πραγματικότητα διά της κατάκτησης του «ζωτικού χώρου» για το γερμανικό έθνος στην Ανατολή, γνωστό ως «*Lebensraum*».²⁶ Τροφή στο εν λόγω σύνθημα έδινε η παρουσία ισχυρών μειονοτικών ομάδων Γερμανών και γερμανόφωνων στα ανατολικά γειτονικά κράτη, ιδίως στη Τσεχοσλοβακία και την Πολωνία.

Σε κάθε περίπτωση, ο εθνικισμός μπόρεσε να εξαπλωθεί μέσα σε ένα πολιτικό περιβάλλον που ούτως ή άλλως δεν μπορούσε να ευδοκιμήσει μια στερεή κυβερνητική εξουσία. Το Σύνταγμα της Βαϊμάρης εμπεριείχε δομικές αλληλοσυγκρουόμενες αντιθέσεις που οπωσδήποτε δεν συνέβαλαν στην επίτευξη της αναγκαίας πολιτικής σταθερότητας. Στοιχεία δημοκρατικότητας, όπως τα δημοψηφίσματα, χρησιμοποιούνταν ως πολιτικά όπλα από τις αντιπολιτευόμενες δυνάμεις για να προκαλούν κρίσεις στα αντίπαλα στρατόπεδα υποδαυλίζοντας την ομαλότητα του κοινοβουλευτικού έργου. «*Αλλά η Γερμανία πρέπει με κάποιο τρόπο να κυβερνηθεί!*» αναφώνουσε ο Καγκελάριος Luther το 1926.²⁷ Οι προσπάθειες της Γερμανίας να αντιδράσει στους όρους των Βερσαλλιών οδήγησαν στην εισβολή των Γάλλων στην

²⁶ Ο. π., σ. 32 – 33, 43

²⁷ Franklin C. West, *A Crisis of the Weimar Republic: A Study of the German Referendum of 20 June 1926*, American Philosophical Society, 1985, σ. 14

κοιλιάδα του Ρουρ το 1923. Η εισβολή και κατοχή της κοιλιάδας κόστισαν στο γερμανικό κράτος 1 με 4 δισεκατομμύρια δολάρια.²⁸

Η οικονομική κρίση του 1929 ήρθε να επιδεινώσει την κατάσταση. Το 1929 υπήρχαν στη χώρα περίπου 1,6 εκατομμύρια άνεργοι για να εκτοξευθούν στη συνέχεια στα 6 εκατομμύρια.²⁹ Τα αποτελέσματα της οικονομικής κρίσης και η χρεωκοπία της Βαϊμάρης με την οποία είχαν ταυτιστεί οι σοσιαλδημοκράτες ώθησαν ένα σημαντικό κομμάτι της εκλογικής μάζας προς τους εθνικοσοσιαλιστές. Οι σοσιαλδημοκράτες στήριξαν την δικτατορία του Brüning που εφάρμοσε τα Διατάγματα της Πείνας. Όπως πληροφορούμαστε, την περίοδο 1929 – 1932 «ο μέσος εβδομαδιαίος μισθός των Γερμανών εργατών έπεσε από τα 42,20 στα 21,06 μάρκα· το σύνολο των μισθών και των ημερομισθίων που πλήρωναν οι εργοδότες έπεσαν από τα 47,5 στα 25,7 δισεκατομμύρια μάρκα...».³⁰ Η στήριξη του SPD (*Sozialdemokratische Partei Deutschlands*) στα μέτρα λιτότητας είχε ως επακόλουθο την απογοήτευση μεγάλου μέρους των υποστηρικτών του, κάτι που αντικατοπτρίστηκε στην εκλογική άνοδο του NSDAP. Στις εκλογές του 1928 έλαβε 8.000.000 ψήφους, ενώ σε αυτές του 1932 ανέβηκε στις 6.400.000 ψήφους. Αντίστοιχα την επόμενη χρονιά, το SPD στήριξε τον Hindenburg ο οποίος ανέλαβε Πρόεδρος και πριν περάσει χρόνος παρέδωσε τα ηνία στον Αδόλφο Χίτλερ.

Οι μόνοι που κράτησαν αταλάντευτα εχθρική στάση απέναντι στους ναζί ήταν οι κομμουνιστές. Αν και το Κομμουνιστικό Κόμμα Γερμανίας (KPD) μειοψηφούσε στα συνδικάτα στους μεγάλους βιομηχανικούς χώρους (το SPD ήλεγχε το 90%)³¹, διέθετε αξιοσημείωτη επιρροή στις γραμμές της εργατικής τάξης και αποτελούσε το αντίπαλο δέος για τους ναζί τόσο στον πολιτικό στίβο, όσο και στους δρόμους και στους χώρους εργασίας. Για αυτό το λόγο οι ναζί χρησιμοποίησαν ιδιαίτερη αντικαπιταλιστική φρασεολογία ώστε να αποκτήσουν όσο το δυνατόν μεγαλύτερα ερείσματα στις εργατικές μάζες. Πολύ χαρακτηριστικά, στις 18 Φεβρουαρίου 1930 ο επικεφαλής του NSDAP στη Δρέσδη απέστειλε γράμμα σε έναν διευθυντή εργοστασίου ονόματι Fritsche προκειμένου να τον καθησυχάσει για το αβάσιμο των αντιπλουτοκρατικών συνθημάτων που χρησιμοποιούσε το κόμμα: «Μην αφήνετε τον εαυτό σας να οδηγείται σε διαρκή σύγχυση εξαιτίας των αναγραφόμενων στις αφίσες μας... Φυσικά, υπάρχουν

²⁸ Edgar Ansel Mowrer, *Germany puts the clock back*, American Book – Stratford Press, Inc., New York 1939, p. 66

²⁹ Norman Stone, *Συνοπτική Ιστορία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου*, μτφρ. Χρήστος Καψάλης, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 2013, σ. 22

³⁰ Rajani Palme Dutt, ό. π., σ. 176

³¹ Ο. π., σ. 190

συνθήματα του τύπου 'Κάτω ο καπιταλισμός!' κλπ, ωστόσο, αυτά είναι αναμφισβήτητα απαραίτητα, διότι υπό τη σημαία του 'εθνικά γερμανικού' ή μόνο του 'εθνικού', πρέπει να ξέρετε ότι δε θα καταφέρουμε ποτέ το στόχο μας, δε θα έχουμε κανένα μέλλον. Πρέπει να μιλήσουμε τη γλώσσα των πικραμένων σοσιαλιστών εργατών...αλλιώς δε θα μπορέσουν να αισθανθούν οικεία μαζί μας. Δεν προσερχόμαστε με ξεκάθαρο πρόγραμμα για λόγους διπλωματίας.»³²

Η τακτική των πολιτικών ελιγμών δεν σταμάτησε ποτέ να χαρακτηρίζει το ναζιστικό κόμμα, λειτουργώντας ως αναγκαίο κακό για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Όπως έγραφε ο μετέπειτα υπουργός προπαγάνδας του Γ' Ράιχ Joseph Goebbels στο ημερολόγιό του στις 26 Ιουνίου 1932: «Στο Ράιχσταγκ δεν γίνεται ουσιαστική δουλειά. Πρέπει όμως να βρισκόμαστε στις συνεδριάσεις της Βουλής, να τις παρακολουθούμε, γιατί, διαφορετικά, κινδυνεύουμε να μας μπλέξουν οι 'κόκκινοι' σε καμιά απροσδόκητη ψηφοφορία και να βρεθούμε σε δύσκολη θέση. Πάντως, ο χρόνος που περνάμε εκεί μέσα είναι χρόνος χαμένος. Πιστεύω απόλυτα, ότι ο κοινοβουλευτισμός είναι μια οργανωμένη πολιτική ανεργία.»³³

Αν και σημαντικό κομμάτι της μεσαίας τάξης στράφηκε προς το κόμμα του Χίτλερ³⁴, η άνοδος των ναζί δε θα μπορούσε να καταστεί δυνατή δίχως τη στήριξη του μεγάλου κεφαλαίου επιβεβαιώνοντας τον κανόνα που ίσχυε για όλα τα φασιστικά καθεστώτα της Ευρώπης.³⁵ Το NSDAP είχε αποκτήσει ιδιαίτερους δεσμούς με τα τρασά του χάλυβα και του κάρβουνου. Από εκεί προήλθαν οι μεγαλύτεροι χρηματοδότες και πραγματικά η λίστα υπήρξε μακρά.

Ξεχώριζε ο Emil Kirdof, μεγαλοβιομήχανος στην αγορά του κάρβουνου. Ακόμη ο Fritz Tyssen, ηγέτης στον κλάδο του χάλυβα, που από το 1923 είχε χρηματοδοτήσει τον Χίτλερ με 100.000 χρυσά μάρκα. Άλλοι ισχυροί βιομήχανοι ήταν ο Albert Voegler (επίσης στο χώρο του χάλυβα), ο Georg von Schnitzler, διευθυντής στο καρτέλ χημικής βιομηχανίας I. G. Farben και οι August Rosteg και August Diehn της βιομηχανικής ποτάσας. Ανάλογη στήριξη υπήρξε και από άλλους κλάδους. Από το χώρο της ναυτιλίας ξεχώρισε ο Cunio, επικεφαλής ενός εκ των μεγαλύτερων ναυτιλιακών εταιρειών της Ευρώπης, της HARAG (*Hamburg – Amerikanische*

³² Ο. π., σ. 149

³³ Γιόζεφ Γκαίμπελς, *Ημερολόγιο, Από το Κάιζερχοφ στην Καγκελαρία*, εκδ. Πλειάδας, 1974, σ. 139

³⁴ Richard J. Evans, *Το Γ' Ράιχ στην εξουσία*, μτφρ. Κώστας Αντύπας, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2014, σ. 435

³⁵ Michael Hughes, ό. π., σ. 216

Packetfahrt – Aktien Gesellschaft), ενώ συνέβαλαν και εκπρόσωποι της βιομηχανίας λιγνίτη (π. χ. Conti). Αντίστοιχα, ο τραπεζικός τομέας υπήρξε σταθερός χρηματοδότης των ναζί μέσω της Deutsche Bank, της Commerz und Privat Bank, της Dresdener Bank, της Deutsche Kredit Gesellschaft ενώ δεν έλλειψε και η Allianz από το χώρο της ασφάλισης.³⁶

Μάλιστα, ιδιαίτερα, από το 1932 και έπειτα, ενισχύθηκε η στήριξη του βιομηχανικού και τραπεζικού κεφαλαίου στο κόμμα του Χίτλερ. Για παράδειγμα, ο Thyssen έπεισε τις δύο μεγαλύτερες ενώσεις καπιταλιστών στην κοιλάδα του Ρουρ, το *Bergbauverein Essen* (Όμιλος Εξόρυξης του Έσεν) και το *Nordwestgruppe der Eisen - und Stahlindustrie* (Όμιλος βιομηχανιών Σιδήρου και Χάλυβα στα Βορειοδυτικά) στο να συμφωνήσουν πως κάθε εταιρεία άνθρακα ή χάλυβα θα κατέβαλε υποχρεωτικά μέσω ειδικού φόρου συγκεκριμένο χρηματικό ποσό στα ταμεία του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος. Το αποτέλεσμα ήταν να αυξηθεί η τιμή του άνθρακα σε ολόκληρη τη Γερμανία.³⁷

Στην κατεύθυνση της ανάδειξης των εθνικοσοσιαλιστών κινήθηκε και ένα μέρος του γερμανικού Τύπου. Χαρακτηριστικά, η εφημερίδα με το μεγαλύτερο διεθνές κύρος την εποχή της Βαϊμάρης ήταν η *Frankfurter Zeitung*. Όταν αντιμετώπισε οικονομικά προβλήματα αναγκάστηκε να πουλήσει μεγάλο μερίδιο των μετοχών της στον προαναφερθέντα γίγαντα της χημική βιομηχανίας I. G. Farben. Έτσι, από το 1932, σε μια μεταστροφή της πολιτικής της αρθρογραφίας, άρχισε να προπαγανδίζει την ανάγκη προσχώρησης του NSDAP σε μια κυβέρνηση συνεργασίας και την συντηρικοποίηση του Συντάγματος της Βαϊμάρης.³⁸

Έχοντας επίγνωση της σημασίας της στήριξης των καπιταλιστών, ο Χίτλερ, σε συνάντηση με εκπροσώπους των βιομηχάνων του Düsseldorf στις 27 Ιανουαρίου 1933 δεσμεύτηκε να διατηρήσει στην εξουσία τις υπάρχουσες σχέσεις ιδιοκτησίας και να διαλύσει όλες τις εργατικές ενώσεις ταυτόχρονα με την εδαφική επέκταση του Ράιχ προκειμένου να ξεπεραστεί η οικονομική κρίση. Νωρίτερα, το 1931, ο Friedrich Svend, αριστοκράτης και μεγαλογαιοκτήμονας, απαίτησε εκ μέρους των μεγάλων ιδιοκτητών γης να ακούσει από το στόμα του ίδιου του Χίτλερ τη στάση που σκόπευε να κρατήσει

³⁶ William L. Shiver, *The Rise and Fall of the Third Reich, A History of Nazi Germany*, Simon and Schuster Paperbacks, Νέα Υόρκη 1960, σ. 127

³⁷ Rajani Palme Dutt, ό. π., σ. 131

³⁸ Richard J. Evans, ό. π., σ. 141

απέναντί τους για να λάβει την απάντηση πως ουδέποτε θα επέφερε «την καταστροφή ή την απαλλοτρίωση των μεγάλων περιουσιών».³⁹

Η εκλογική άνοδος των Ναζί μέχρι το 1930 όπως και η αύξηση των μελών τους σε πάνω από 600.000⁴⁰ ενίσχυσε την πεποίθηση πολλών βιομηχάνων ότι το NSDAP μπορούσε πράγματι να καταλάβει την εξουσία. Όπως δήλωσε στη δίκη της Νυρεμβέργης ο Υπουργός Οικονομικών του Γ' Ράιχ Walther Funk: «Εκείνη την εποχή η ηγεσία του κόμματος είχε εντελώς αντιφατικές και μπερδεμένες απόψεις πάνω στην οικονομική πολιτική. Προσπάθησα να εκπληρώσω την αποστολή μου με το να πείσω τον Φύρερ και το κόμμα ότι η ιδιωτική πρωτοβουλία, η αυτάρκεια του επιχειρηματία, οι δημιουργικές δυνάμεις της ελεύθερης επιχείρησης, και τα λοιπά, πρέπει να αναγνωριστούν ως η βασική οικονομική πολιτική του κόμματος. Ο Φύρερ τόνιζε προσωπικά ξανά και ξανά κατά τη διάρκεια συζητήσεων με εμένα και με ηγέτες της βιομηχανίας στους οποίους τον είχα συστήσει, ότι ήταν εχθρός της κρατικής οικονομίας και της αποκαλούμενης 'σχεδιασμένης οικονομίας' και ότι θεωρούσε την ελεύθερη επιχείρηση και τον ανταγωνισμό ως απολύτως απαραίτητα ώστε να αποκτηθεί η υψηλότερη δυνατή παραγωγή».⁴¹

Έκτοτε, κάθε ίχνος ψευδοσοσιαλίζουσας αναφοράς στο πρόγραμμα του κόμματος (π. χ. δημεύσεις μεγάλων περιουσιών, εθνικοποίηση παραγωγικών μονάδων και κλάδων) εξαφανίστηκε προκειμένου να καμφθεί κάθε ενδοιασμός εκ μέρους της αστικής τάξης για την προοπτική μιας ναζιστικής κυβέρνησης.»⁴²

Η τελική απόφαση για την ολόπλευρη στήριξη των μεγάλου κεφαλαίου στους ναζί πάρθηκε μετά τις εκλογές του 1932. Σε αυτές το ναζιστικό κόμμα αν και έλαβε τη μερίδα του λέοντος απώλεσε 2.000.000 ενώ και οι σοσιαλδημοκράτες έχασαν 700.000 ψήφους. Αντίθετα, το κομμουνιστικό κόμμα έλαβε 700.000 περίπου περισσότερες ψήφους σε σχέση με πριν. Άρχισε περισσότερο από ποτέ να διαφαίνεται ο κορεσμός των δυνάμεων των ναζί όπως και της πολιτικής τους απήχησης.⁴³ Την πιο ειλικρινή ανάλυση της κατάστασης περιέγραφε γλαφυρά το εμπιστευτικό δελτίο της Ομοσπονδίας Γερμανικών Βιομηχανιών (*Deutsche Führerbriefe*) που διακινούνταν μεταξύ των κορυφαίων βιομηχάνων. Σε μια ανάλυση για την κατάσταση του

³⁹ Michael Burleigh – Wolfgang Wippermann, ό. π., σ. 270

⁴⁰ Heike B. Görtemaker, *Η αυλή του Χίτλερ, Ο στενός κύκλος του Φύρερ στο Τρίτο Ράιχ και μετέπειτα*, μτφρ. Γιάννης Κέλογλου, εκδ. Gutenberg, 2021, σ. 127

⁴¹ William L. Shirer, ό. π., σ. 125

⁴² *Germany and the Second World War*, ό. π., σ. 186 – 187

⁴³ Michael Burleigh, ό. π., σ. 144 – 145· Hoover Calvin, *Germany Enters the Third Reich*, Macmillan and Co., Λονδίνο 1933, σ. 83

υπάρχοντος κοινωνικού συστήματος έγραφε στις 16 Σεπτεμβρίου 1932, δύο περίπου μήνες πριν τις εκλογές, πως η σοσιαλδημοκρατία λειτούργησε ως το κύριο μέσο διάσπασης της εργατικής τάξης, ιδιαίτερα μέσω ορισμένων παραχωρήσεων (μισθοί, κοινωνικές παροχές κτλ). Ωστόσο, η κατάσταση μετά την οικονομική κρίση είχε αλλάξει. Σε μια εκτίμηση που θα μπορούσε κάλλιστα να έχει δημοσιευθεί σε ένα μαρξιστικό έντυπο, αναφέρονταν πως «η διαδικασία μετάβασης στην οποία βρισκόμαστε σήμερα, λόγω της αναγκαίας ακύρωσης αυτών των κατακτήσεων από την οικονομική κρίση, περνάει το στάδιο του οξυμένου κινδύνου, καθώς με την εξαφάνιση τους ο μηχανισμός διάσπασης της εργατικής τάξης ο οποίος βασίζεται σε αυτές θα πάψει να λειτουργεί, με αποτέλεσμα η εργατική τάξη να αρχίσει να στρέφεται στην κατεύθυνση του κομμουνισμού και η αστική κυριαρχία να βρεθεί αντιμέτωπη με την αναγκαιότητα της οργάνωσης ενός στρατιωτικού πραξικοπήματος. Αυτό το στάδιο θα σηματοδοτήσει την αρχική φάση της ανίατης ασθένειας της αστικής κυριαρχίας. Καθώς το παλιό τεχνητό φράγμα δεν μπορεί πλέον να αποκατασταθεί επαρκώς, η μόνη πιθανή σωτηρία της αστικής εξουσίας από την άβυσσο είναι να υλοποιήσει τη διάσπαση της εργατικής τάξης και να την προσδέσει στον κρατικό μηχανισμό, με άλλους πιο άμεσους τρόπους. Εδώ ακριβώς εδράζονται οι δυνατότητες και τα καθήκοντα του εθνικοσοσιαλισμού.»...«Η πρόσδεση της συνδικαλιστικής γραφειοκρατίας στη σοσιαλδημοκρατία αρχίζει και τελειώνει με τον κοινοβουλευτισμό. Η δυνατότητα διαμόρφωσης ενός φιλελεύθερου κοινωνικού συντάγματος από το μονοπωλιακό καπιταλισμό καθορίζεται από την ύπαρξη ενός αυτόματου μηχανισμού, ο οποίος διεμβολίζει την εργατική τάξη. Ένα αστικό καθεστώς, το οποίο εδράζεται σε ένα φιλελεύθερο αστικό σύνταγμα, δεν πρέπει να είναι μόνο κοινοβουλευτικό· πρέπει να υπολογίζει στη στήριξη της σοσιαλδημοκρατίας και να της επιτρέπει να έχει ικανοποιητικές κατακτήσεις. Ένα αστικό καθεστώς το οποίο καταστρέφει αυτές τις κατακτήσεις πρέπει να θυσιάζει τη σοσιαλδημοκρατία και τον κοινοβουλευτισμό, να δημιουργήσει ένα υποκατάστατό της και να μεταπηδήσει σ' ένα περιορισμένο κοινωνικό σύνταγμα.»

Άλλωστε, σε σχέση με το παρελθόν «ο εθνικοσοσιαλισμός έχει αφαιρέσει από τη σοσιαλδημοκρατία το ρόλο της παροχής μαζικής στήριξης στην κυριαρχία της γερμανικής αστικής τάξης.»⁴⁴Υπό αυτό το πρίσμα, στις τελευταίες εκλογές που έλαβαν χώρα τον Μάρτιο του 1933 οι βιομήχανοι χρηματοδότησαν τον πολιτικό συνδυασμό

⁴⁴ Rajani Palme Dutt, ό. π., σ. 218 – 219

των ναζί με το ποσό των 3.000.000 ράιχσμαρκ⁴⁵, οι οποίοι έλαβαν στις εκλογές πάνω από το 43% των ψήφων. Νωρίτερα, στις 30 Ιανουαρίου ο Αδόλφος Χίτλερ είχε οριστεί από τον Hindenburg Καγκελάριος της Γερμανίας σε μια καθόλα επίσημη τελετή. Το όνειρο της εξουσίας είχε πραγματοποιηθεί. Πλέον, οι ναζί θα διαμόρφωναν το δικό τους κράτος.

⁴⁵ K. Hildebrand, *The Third Reich*, Routledge, 1991, σ. 11

ΤΟ ΕΘΝΙΚΟΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ

Το πρώτο μέλημα της νεοσύστατης ναζιστικής εξουσίας ήταν να επανδρώσει τον επίσημο κρατικό μηχανισμό με μέλη και έμπιστους του εθνικοσοσιαλιστικού κόμματος μέσω μιας διαδικασίας «εξυγίανσης» των βασικών οργανισμών (*Gleichschaltung*).⁴⁶

Πολύ σύντομα, οι ναζί εμπότισαν τη γερμανική κοινωνία με το μικρόβιο της ιδεολογίας τους. Η προσωπολατρία του Αδόλφου Χίτλερ διαπερνούσε το σύνολο των θεσμών του γερμανικού κράτους. «Στο όνομα του Θεού δίνω αυτόν τον ιερό όρκο ότι θα υπακούω άνευ όρων στον Ηγέτη του γερμανικού Ράιχ και του γερμανικού λαού, Αδόλφου Χίτλερ, τον ανώτατο διοικητή των ενόπλων δυνάμεων, και ως γενναίος στρατιώτης είμαι πρόθυμος να διακινδυνέψω τη ζωή μου για αυτόν τον όρκο ανά πάσα στιγμή» αναφωνούσαν οι άνδρες της Wehrmacht. Ο νέος όρκος αντικατέστησε την πίστη στην αφηρημένη έννοια του Συντάγματος της Βαϊμάρης και του ανώνυμου Προέδρου. Οι στρατιώτες πλέον αποκαλούσαν τον Χίτλερ «*Ηγέτη μου*». Το ίδιο συνέβαινε και με τους δημόσιους υπαλλήλους που ορκίζονταν πίστη στον «*Ηγέτη του γερμανικού Ράιχ και του γερμανικού λαού*».⁴⁷

Η ταξική φύση του κράτους παρέμεινε अपαράλλαχτη. Αν και μπορούσε να παρεμβαίνει και να ασκεί άμεσο έλεγχο σε όλο το φάσμα της οικονομικής δραστηριότητας, σε μικρές και μεγάλες επιχειρήσεις, η ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής παρέμεινε ανέγγιχτη.⁴⁸ Η συνθήκη αυτή αντικατοπτρίστηκε θαυμάσια στη σύνθεση του Προσωρινού Ανώτατου Οικονομικού Συμβουλίου που διορίστηκε από τη ναζιστική κυβέρνηση και περιλάμβανε τους πλέον ξεχωριστούς εκπροσώπους της ελίτ. Πιο συγκεκριμένα, περιλαμβάνονταν, όπως πληροφορούμαστε, οι εξής:

«Χερ Krupp von Bohlen, βασιλιάς των στρατιωτικών εξοπλισμών: ιδιωτική περιουσία 6.000.000 λίρες, εκπρόσωπος κεφαλαίου 15.000.000 λιρών

Χερ Fritz Thyssen, βασιλιάς του χάλυβα: ιδιωτική περιουσία 6.000.000 λίρες, εκπρόσωπος κεφαλαίου του Γερμανικού Τραστ Χάλυβα 540.000.000 λιρών

Χερ F. C. Von Siemens, βασιλιάς στα ηλεκτρικά είδη: ιδιωτική περιουσία 6.500.000 λίρες, εκπρόσωπος κεφαλαίου 12.500.000 λιρών

⁴⁶ Νίκος Πουλιαντζάς, *Φασισμός και Δικτατορία, Η 3^η Διεθνής αντιμετώπιση στον φασισμό*, εκδ. Θεμέλιο, 2006, σ. 379

⁴⁷ Richard J. Evans, *Το Γ' Ράιχ στην εξουσία*, ό. π., σ. 42 – 43

⁴⁸ Edgar Ansel Mowrer, ό. π., σ. 209

Καθ. Karl Bosch, εκατομμυριούχος του Τραστ Χρωστικών Ουσιών: ιδιωτική περιουσία 2.000.000, εκπρόσωπος κεφαλαίου 55.000.000 λιρών

Δρ. A. Vogler, Γερμανικό Τραστ Χάλυβα: ιδιωτική περιουσία 6.000.000 λίρες, εκπρόσωπος κεφαλαίου 40.000.000 λιρών

Χερ A. Diehn, διευθυντής της Εμπορικής Κοινοπραξίας Ποτάσας: εκπρόσωπος κεφαλαίου 10.000.000 λιρών

Χερ Bochringer, διευθυντής του Εργοστασίου Χάλυβα Maximilian: κεφάλαιο 1.500.000 λίρες

Χερ F. von Schroeder, τραπεζίτης

Χερ A. von Fincu, τραπεζίτης

Χερ F. Reinhart, τραπεζίτης»⁴⁹

Το παραπάνω παράδειγμα έδειχνε να επιβεβαιώνει μια από τις πολλές και διαφορετικές εκτιμήσεις που επιχειρήσαν να σκιαγραφήσουν την ουσία του φασιστικού φαινομένου. Πιο συγκεκριμένα, το 6^ο Συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς που έλαβε χώρα τον Σεπτέμβριο του 1928 διατύπωσε την εξής ανάλυση:

«Υπό συγκεκριμένες ειδικές ιστορικές συνθήκες, η πορεία της αστικής, ιμπεριαλιστικής, αντιδραστικής επίθεσης παίρνει τη μορφή του φασισμού.

Οι εν λόγω συνθήκες είναι οι εξής: αστάθεια στις καπιταλιστικές σχέσεις· ύπαρξη σημαντικών ξεπεσμένων κοινωνικών στοιχείων, εξαθλίωση εκτεταμένων μικροαστικών στρωμάτων της πόλης, καθώς και διαρκής απειλή για μαζική προλεταριακή δράση. Προκειμένου να σταθεροποιήσει και να διαιωνίσει την εξουσία της, η αστική τάξη αναγκάζεται όλο και σε μεγαλύτερο βαθμό να εγκαταλείπει το κοινοβουλευτικό σύστημα χάριν του φασιστικού, το οποίο είναι ανεξάρτητο από διακομματικές συμφωνίες και συνδυασμούς.

Το φασιστικό σύστημα είναι το σύστημα της άμεσης δικτατορίας, υπό τον ιδεολογικό μανδύα της «εθνικής ιδέας» και της εκπροσώπησης των «επαγγελματιών» (στην πραγματικότητα εκπροσωπούνται οι διάφορες ομάδες της κυρίαρχης τάξης). Καταφεύγει σε μια ιδιαίτερη μορφή κοινωνικής δημαγωγίας (αντισημιτισμός, περιστασιακές επιδρομές εναντίον των τοκογλόφων του κεφαλαίου και επίδειξη ανυπομονησίας απέναντι στις κοινοβουλευτικές επιτροπές «που συζητούν χωρίς αποτέλεσμα») ώστε να χρησιμοποιεί τη δυσaréσκεια των μικροαστών, των διανοούμενων και άλλων κοινωνικών στρωμάτων· καταφεύγει επίσης στη διαφθορά

⁴⁹ Rajani Palme Dutt, ό. π., σ. 133

μέσω της οικοδόμησης μιας συμπαγούς και καλοπληρωμένης ιεραρχίας στις φασιστικές μονάδες, τον κομματικό μηχανισμό και τη γραφειοκρατία. Ταυτοχρόνως, ο φασισμός πασχίζει να διαπεράσει την εργατική τάξη στρατολογώντας τα πιο καθυστερημένα στρώματα των εργατών στους κόλπους του, παίζοντας με τη δυσαρέσκειά τους, επωφελούμενος από την αδράνεια της σοσιαλδημοκρατίας κλπ.

Ο πρώτιστος στόχος του φασισμού είναι να καταστρέψει την επαναστατική εργατική πρωτοπορία, λόγω χάρη, τα κομμουνιστικά τμήματα και τις ηγετικές ομάδες του προλεταριάτου. Ο συνδυασμός κοινωνικής δημαγωγίας, διαφθοράς και ενεργούς Λευκής τρομοκρατίας, από κοινού με τις ακραίες ιμπεριαλιστικές επεμβάσεις στη σφαίρα της εξωτερικής πολιτικής, αποτελούν χαρακτηριστικά γνωρίσματα του φασισμού. Στις περιόδους της οξείας κρίσης για την αστική τάξη, ο φασισμός καταφεύγει στην αντικαπιταλιστική φρασεολογία, αλλά μετά την εγκατάσταση του στο πηδάλιο του Κράτους, παραμερίζει την αντικαπιταλιστική φλυαρία και αποκαλύπτεται ως τρομοκρατία και δικτατορία του μεγάλου κεφαλαίου.»⁵⁰

Και πράγματι, οι ναζι υπήρξαν πραγματικά ευγνώμονες ως προς τους ευεργέτες τους. Αν και προϋπήρχε ένα ανεπίσημο δίκτυο εκπροσώπων του μεγάλου κεφαλαίου και αξιωματούχων που υποστήριζαν το ναζιστικό κόμμα ονόματι «Φίλοι των *Reichsführer – SS*»⁵¹, ο δεύτερος τη τάξει στη ναζιστική πυραμίδα Heinrich Himmler καθιέρωσε ειδικούς τιμητικούς τίτλους και αξιώματα για τους επιφανείς χρηματοδότες, όπως αυτόν του «*Μέλους Χορηγού*».⁵²

Οι παρεμβάσεις του κράτους πέρασαν σε άλλο επίπεδο μετά την ίδρυση του Υπουργείου Λαϊκής Διαφώτισης και Προπαγάνδας με υπουργό τον Goebbels. Έκτοτε, ο Τύπος και ο Πολιτισμός εργαλειοποιήθηκαν στο μέγιστο βαθμό ως μέσα διασποράς της ναζιστικής ιδεολογίας. Τα δύο μεγαλύτερα πρακτορεία ειδήσεων συγχωνεύτηκαν στο πλήρως ελεγχόμενο πρακτορείο ειδήσεων. Εξαιτίας της λογοκρισίας, η κυκλοφορία των εφημερίδων έπεσε δραματικά. Ενώ το 1932 κυκλοφορούσαν 4.700 περίπου, το 1944 είχαν απομείνει μόλις 977. Αντίστοιχα, το 1939 οι ταινίες που χρηματοδοτούνταν από την κυβέρνηση άγγιζαν τα 2/3 του συνόλου της παραγωγής αφήνοντας ελάχιστα περιθώρια απόκλισης από την επίσημη ναζιστική προπαγάνδα στη μεγάλη οθόνη.⁵³ Όπως υποστήριζε ο Goebbels: «*Ο Γερμανικός Κινηματογράφος μπορεί*

⁵⁰ Ο. π., σ. 141 – 142

⁵¹ Michael Burleigh, ό. π., σ. 123

⁵² Richard J. Evans, *Το Γ' Ράιχ στην εξουσία*, ό. π., σ. 51

⁵³ Ο. π., σ. 131

να εξυγιανθεί μόνο όταν σκέφτεται γερμανικά, κι όταν αντλεί τα θέματά του από τη γερμανική ψυχή και ύπαρξη».⁵⁴

Ανάλογα ασφυκτικό υπήρξε και το πλαίσιο στο χώρο της λογοτεχνίας, καθώς πέρα από το γνωστό κάψιμο απαγορευμένων βιβλίων (κυρίως Εβραίων συγγραφέων ή με αναφορά σε Εβραίους πρωταγωνιστές) στις πανεπιστημιούπολεις στις 10 Μαΐου 1933, αξίζει να αναφερθεί ότι μόνο το 1934 απαγορεύτηκαν συνολικά 4.100 έργα από 40 διαφορετικές υπηρεσίες λογοκρισίας. Παράλληλα και στην εκπαίδευση επιβλήθηκε μια «ναζιστικοποίηση» των ακαδημαϊκών αντικειμένων, ιδιαίτερα των ανθρωπιστικών.⁵⁵

Το καθεστώς έδωσε τεράστια έμφαση στην ιδεολογική κατήχηση και ομοιογένεια του γερμανικού πληθυσμού ώστε να ενστερνιστεί στο σύνολό του τη ναζιστική ιδεολογία. Αυτή η συνθήκη που έμεινε γνωστή ως *Volusführung* κατείχε κατά τον Goebbels ανάλογη ή και μεγαλύτερη βαρύτητα ακόμα και σε σχέση με τον επανεξοπλισμό της χώρας. Την ίδια χρονιά τέθηκε σε εφαρμογή κανονισμός που εξίσωνε τη Χιτλερική Νεολαία με το σχολείο ως εκπαιδευτικό θεσμό, ενώ στα σχολεία κυριάρχησε η Ένωση Ναζιστών Φοιτητών.⁵⁶ Η κατάσταση δύσκολα θα μπορούσε να είναι διαφορετική καθώς μετά το 1933 διαλύθηκαν όλες οι οργανώσεις νεολαίας των κομμάτων της Βαϊμάρης ενώ οι νεολαίες των αστικών κομμάτων, λιγότερο ή περισσότερο πρόθυμα, αυτοδιαλύθηκαν και διαχύθηκαν στη χιτλερική νεολαία.⁵⁷ Από το 1936 και έπειτα κατέστη υποχρεωτική η συμμετοχή στη χιτλερική νεολαία.⁵⁸

Ο αντιδραστικός χαρακτήρας του Γ' Ράιχ φάνηκε ιδιαίτερα και στις γυναίκες. Χαρακτηριστικά, τον Δεκέμβριο του 1933 ψηφίστηκε νόμος σύμφωνα με τον οποίο μόνο το 10% των εισακτέων στα πανεπιστήμια επιτρέπονταν να είναι γυναίκες. Ο νόμος ανακλήθηκε έπειτα από τρία χρόνια εξαιτίας της έλλειψης εργατικού δυναμικού καθώς μεγάλο μέρος του ανδρικού πληθυσμού εντάχθηκε στην πολεμική προετοιμασία της χώρας. Παρόλα αυτά, η βασική αντίληψη για τη θέση της γυναίκας δεν άλλαξε: «*Η κύρια, άξια και αρμόζουσα θέση μιας γυναίκας βρίσκεται στην οικογένεια, και το πιο υπέροχο καθήκον που μπορεί να εκπληρώσει είναι να προικίσει τη χώρα και το λαό της*

⁵⁴ Γιόζεφ Γκαίμπελς, ό. π., σ. 323

⁵⁵ Christian Ingrao, *Believe & Destroy, Intellectuals in the SS War Machine*, Polity Press, 2013, σ. 62

⁵⁶ Richard J. Evans, *Το Γ' Ράιχ στην εξουσία*, ό. π., σ. 311

⁵⁷ Michael Burleigh – Wolfgang Wippermann, ό. π., σ. 204

⁵⁸ *Germany and the Second World War*, ό. π., σ. 151

με παιδιά» δήλωνε ο Goebbels.⁵⁹ Το κράτος προσπάθησε μέσω οικονομικών παροχών να δώσει κίνητρα για την αύξηση της τεκνοποίησης των γερμανικών οικογενειών. Βέβαια, η Γερμανίδα μητέρα έπρεπε να φέρει στο φως μόνο ένα υγιές Άρειο τέκνο. Στην αντίθετη περίπτωση, εάν θεωρούνταν πως το παιδί κινδύνευε να εμφανίσει μια κληρονομική ασθένεια προκρίνονταν η άμβλωση, η οποία νομοθετήθηκε τον Μάιο του 1933 και αφορούσε κυρίως τέτοιου είδους περιπτώσεις αλλά και παιδιά που προέρχονταν από γάμο ενός Αρείου ή Άρειας με σύντροφο κατώτερης φυλής, ιδιαίτερα εβραϊκής καταγωγής.

Οι Εβραίοι σταδιακά είδαν τη ζωή τους να επιδεινώνεται στα πλαίσια του Ράιχ. Από τους ρατσιστικούς Νόμους της Νυρεμβέργης έως τη Νύχτα των Κρυστάλλων το 1938 οι πολίτες εβραϊκής καταγωγής εισέπραξαν το μένος των ναζί ως ο αποδιοπομπαίος τράγος όλων των δεινών της γερμανικής κοινωνίας. Μαζί με πολιτικούς αντιφρονούντες, ομοφυλόφιλους και Ρομά είχαν την «τύχη» μα εγκαινιάσουν μια σειρά στρατόπεδα συγκέντρωσης που ιδρύθηκαν κατά τα προπολεμικά χρόνια όπως το Dachau (1933), το Sachsenhausen (1936), το Buchenwald (1937), το Mauthausen (1938), το Flossenbürg κτλ.⁶⁰

Όλοι οι πολιτικοί αντίπαλοι των εθνικοσοσιαλιστών πριν την άνοδό τους στην εξουσία καταδιώχθηκαν απηνώς, ακόμα και οι σοσιαλδημοκράτες που κράτησαν παθητική στάση στη ναζιστική άνοδο στην εξουσία. Ιδιαίτερα, όμως, κυνηγήθηκαν τα μέλη του κομμουνιστικού κόμματος. Μέσα σε μόλις 5 μήνες από την άνοδο του Χίτλερ το ισχυρότερο εργατικό κίνημα της Ευρώπης είχε τιθασευτεί. Την ώρα που οι παράνομοι μηχανισμοί του KPD εξαρθρώνονταν τα περισσότερα στελέχη του διέφυγαν στο εξωτερικό.⁶¹ Το κορυφαίο στέλεχος της Κομμουνιστικής Διεθνούς Georgi Dimitrov ασκούσε δριμεία κριτική στους συντρόφους του για το ότι υποτίμησαν την άνοδο του φασισμού, ιδιαίτερα στη Γερμανία.⁶²

Η δράση των αστυνομικών αρχών του Γ' Ράιχ υπήρξε τόσο αποτελεσματική ώστε αποτέλεσε πρότυπο και για άλλα δικτατορικά καθεστώτα που καταδίωκαν τους πολιτικούς αντιπάλους, ιδιαίτερα η Gestapo, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Για παράδειγμα, το καθεστώς Μεταξά, αν και ανήκε στη βρετανική σφαίρα επιρροής,

⁵⁹ Michael Burleigh – Wolfgang Wippermann, ό. π., σ. 242

⁶⁰ Michael Burleigh, ό. π., σ. 200

⁶¹ Albin Michel, *Des Allemands contre le nazisme, Oppositions et resistances, 1933 – 1945*, Παρίσι 1997, σ. 41

⁶² Νίκος Πουλιαντζάς, ό. π., σ. 37 – 38

έστειλε στελέχη της Ασφάλειας στη Γερμανία προκειμένου να εκπαιδευτούν⁶³, ενώ και ο υφυπουργός Δημοσίας Ασφάλειας Μανιαδάκης διατηρούσε αλληλογραφία με τον Χίτλερ.⁶⁴ Βέβαια, ο αντικομμουνισμός δεν υπήρξε ιδιαιτερότητα του ναζιστικού καθεστώτος, αν και στη Γερμανία βρήκε την ωμότερη εφαρμογή του. Μέχρι τα μέσα της δεκαετίας του 1930 τα 47 από τα 67 κομμουνιστικά κόμματα παγκοσμίως είχαν απαγορευτεί.⁶⁵

Η διάλυση του κομμουνιστικού κινήματος είχε άμεση επίπτωση στη διαπραγματευτική δύναμη της εργατικής τάξης. Στα 4 πρώτα χρόνια της εξουσίας οι ναζί αύξησαν τους φόρους σχεδόν στο ¼ του εθνικού εισοδήματος και τα γενικά επίπεδα διατροφής μειώθηκαν κατά περίπου 20%.⁶⁶ Κατά τον Χίτλερ «*εργάτες κι εργοδότες ναζιστές, είναι κι οι δυο μαζί εκπρόσωποι κι εντολοδόχοι του συνόλου της λαϊκής κοινωνίας*».⁶⁷ Έτσι, η διάλυση των συνδικάτων συμπαρέσυρε και την ισχύ των συλλογικών διαπραγματεύσεων οι οποίες επί της ουσίας καταργήθηκαν. Ο μόνος τρόπος για να αυξήσει το ημερομίσθιό του ένας εργαζόμενος ήταν να δουλέψει υπερωρίες.⁶⁸

Παρόλα αυτά, τα παραπάνω δεν αναιρούν ότι το ναζιστικό καθεστώς δεν επιδίωξε να συνδυάσει το καρότο με το μαστίγιο. Για αυτό το λόγο εφάρμοσε ορισμένα μέτρα μέσω παραχωρήσεων υποτυπώδους χαρακτήρα. Παραδείγματος χάριν, αύξησε τον αριθμό των επί πληρωμή διακοπών για τους εργαζόμενους από τρεις σε έξι έως δώδεκα ανάλογα με τον κλάδο και διευκόλυνε την πρόσβαση των χαμηλότερων στρωμάτων σε θέατρα, κινηματογράφους, εκδηλώσεις κτλ. Τέτοιου είδους μέτρα αποσκοπούσαν στο να καλλιεργήσουν ένα φιλολαϊκό προφίλ για το καθεστώς ανάμεσα στις λαϊκές μάζες. Όπως παραδέχονταν το 1937 η εξόριστη ηγεσία των σοσιαλδημοκρατών: «*Η εμπειρία των πρόσφατων χρόνων έχει δείξει δυστυχώς ότι οι μικροαστικές ροπές ενός μέρους της εργατικής τάξης είναι δυστυχώς μεγαλύτερες από ό,τι είχαμε αναγνωρίσει νωρίτερα.*»⁶⁹

⁶³ Μαρία Πετράκη, *Ο μύθος του Μεταξά, Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2006, σ. 378

⁶⁴ Αννίβας Βελλιάδης, *Μεταξάς – Χίτλερ, Ελληνογερμανικές σχέσεις στη μεταξική δικτατορία 1936 – 1941*, εκδ. Ενάλιος, 2003, σ. 55

⁶⁵ Νίκος Αλιβιζάτος, *ό. π.*, σ. 392

⁶⁶ Edgar Ansel Mowrer, *ό. π.*, σ. 345

⁶⁷ Αδόλφος Χίτλερ, *ό. π.*, σ. 235

⁶⁸ Richard J. Evans, *Το Γ' Ράιχ στην εξουσία*, *ό. π.*, σ. 478

⁶⁹ *Ο. π.*, σ. 294

Ταυτόχρονα, όμως, το περιβάλλον μέσα στο οποίο κινούνταν ο μέσος Γερμανός πολίτης δεν άφηνε ιδιαίτερα περιθώρια ακόμα και αν ήθελε να κρατήσει μια παθητική και ουδέτερη στάση στις ναζιστικές εκδηλώσεις. Ακόμα και σε επίπεδο γειτονιάς, για κάθε ομάδα σπιτιών είχε οριστεί ένας κατώτερος αξιωματικός των ναζί που αποκαλούνταν «επιτηρητής οικοδομικού τετραγώνου» και ήταν υπεύθυνος για ότι τα σπίτια θα στολίζονταν με τη σβάστικα και οι ένοικοι θα ήταν «πρόθυμοι» να συμμετάσχουν στις ναζιστικές φιέστες.⁷⁰

Παρά τις όποιες κινήσεις αφομοίωσης της γερμανικής κοινωνίας, το ναζιστικό κράτος υπήρξε στο σύνολό του ένας σκοταδιστικός μηχανισμός. Υπήρξε ένα κράτος ρατσιστικό, σοβινιστικό, βαθύτατα ταξικό, μιλιταριστικό και αστυνομικό. Αυτό το τελευταίο χαρακτηριστικό υπήρξε ουσιώδες για την επιβίωση του καθώς οι αστυνομικοί και κατασταλτικοί του μηχανισμοί όχι μόνο λειτούργησαν ως το ισχυρότερο μέσο επιβολής της ναζιστικής εξουσίας, αλλά επώασαν τους άνδρες που θα επάνδρωναν λίγο αργότερα τις στρατιωτικές μονάδες της Wehrmacht, ιδίως της στρατιωτικής ελίτ των SS.

Η αστυνομία έτυχε ιδιαίτερης επιμέλειας από τους ναζί. Άλλωστε, η πλειοψηφία των μελών της ναζιστικής αστυνομίας υπηρετούσε από την εποχή της Βαϊμάρης. Η αστυνομία θεωρούνταν ένας απαραίτητος θεσμός που έπρεπε μάλιστα να ενισχυθεί υπό τη δική τους, φυσικά, καθοδήγηση και έλεγχο. Ιδιαίτερα από το 1934 και έπειτα εκκινήθηκε μια διαδικασία στρατιωτικοποίησης τόσο της Gestapo όσο και των SS με κύριους εμπνευστές τους Himmler και Heydrich⁷¹, ενώ εφαρμόστηκε μια σταδιακή συγκεντροποίηση των αστυνομικών μηχανισμών: το 1933 συγχωνεύτηκαν όλες οι τοπικές αστυνομίες της χώρας, το 1934 η Gestapo και τα SS υπήχθησαν απευθείας στον Himmler ενώ το 1936 αφομοιώθηκαν όλες οι αστυνομίες στο σχήμα Gestapo – SS. Τέλος, όσον αφορά τα SS, τα οποία θα αναλυθούν σε επόμενο κεφάλαιο, συγκροτήθηκε στο εσωτερικό τους ειδικός αστυνομικός μηχανισμός με την ονομασία *Sicherheitsdienst* ή όπως έμεινε γνωστός με το αρκτικόλεξό του, SD. Τα SD λειτούργησαν ως Υπηρεσία Ασφαλείας των SS από την ίδρυση τους το 1931. Σε αντίθεση με την Gestapo, λειτούργησαν και ως μηχανισμός πληροφοριών του NSDAP συγκροτώντας τοπικούς και περιφερειακούς τομείς. Επικεφαλής τους ήταν ο Heydrich που λογοδοτούσε μόνο στον δεύτερο τη τάξει της ναζιστικής ιεραρχίας Himmler.

⁷⁰ Ο. π., σ. 108

⁷¹ George C. Browder, *Hitler's Enforcers, The Gestapo and the SS Security Service in the Nazi Revolution*, Oxford University Press, New York, 1996, σ. 48

Εξειδικεύονταν στη δίωξη πολιτικών αντιπάλων (κομμουνιστών, σοσιαλδημοκρατών, συνδικαλιστών κτλ) και των Εβραίων. Από όλους τους μηχανισμούς των SS διατήρησαν τη μεγαλύτερη αυτονομία.⁷²

Η ΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΡΟΕΤΟΙΜΑΣΙΑ ΤΟΥ Γ' ΡΑΪΧ

Ο επανεξοπλισμός και η αναδιοργάνωση του γερμανικού στρατεύματος μπήκαν σε απόλυτη προτεραιότητα από την αρχή της ανάληψης της εξουσίας από τους ναζί. Όπως ανέφερε ο Χίτλερ στους υπουργούς του στις 8 Φεβρουαρίου 1933 *«τα επόμενα πέντε χρόνια η Γερμανία πρέπει να αφοσιωθεί στον επανεξοπλισμό του γερμανικού λαού. Κάθε πρόγραμμα για τη δημιουργία θέσεων εργασίας που χρηματοδοτείται από το δημόσιο πρέπει να κρίνεται με κριτήριο την αναγκαιότητά του για τον επανεξοπλισμό του γερμανικού λαού. Αυτή η αρχή πρέπει να προτάσσεται παντού και πάντα... Η θέση των ενόπλων δυνάμεων της Γερμανίας θα καθορίσει αποφασιστικά τη θέση της Γερμανίας στον κόσμο. Από αυτό εξαρτάται επίσης η θέση της γερμανικής οικονομίας στον κόσμο.»*⁷³ Δεν έλειπαν αντίστοιχες αναφορές για το πώς θα κατάφερναν οι γερμανικές δυνάμεις να δημιουργήσουν τον απαραίτητο «ζωτικό χώρο», το Lebensraum στην Αντολή.

Προκειμένου να γίνει αυτό εφικτό, η ανάπτυξη παραγωγής προσανατολίστηκε στη πολεμική βιομηχανία γνωρίζοντας ραγδαία κλιμάκωση. Πιο συγκεκριμένα, το μέρος της προϋπολογισμού που αντιστοιχούσε στους πολεμικούς εξοπλισμούς έφτανε μόλις το 5% το 1933. Το 1934, όμως, είχε εκτιναχθεί στο 18% για να φτάσει το 1935 στο 25% και το 1938 στο 58%.⁷⁴ Το Ράιχ πραγματικά δεν φείδονταν στο να χρηματοδοτήσει επιστημονικές και τεχνολογικές έρευνες, αρκούσε το υπό παραγωγή αντικείμενο έρευνας να μπορούσε να αξιοποιηθεί για πολεμικούς σκοπούς. Η όλη ανάπτυξη της πολεμικής βιομηχανίας επιχειρήθηκε να μείνει όσο το δυνατόν κρυφή από το εξωτερικό επιστρατεύοντας διάφορα τεχνάσματα. Έτσι, βομβαρδιστικά αεροσκάφη για τη νεοσύστατη Luftwaffe ονομάστηκαν επιβατικά και τανκς που κατασκευάζονταν από την Krupp βαφτίστηκαν τρακτέρ. Μόνο η αεροναυπηγική βιομηχανία που ξεκίνησε με 3.000 άτομα προσωπικό έφτασε να αριθμεί τις παραμονές

⁷² Ο. π., σ. 130

⁷³ Richard J. Evans, *Το Γ' Ράιχ στην εξουσία*, ό. π., σ. 337

⁷⁴ Michael Burleigh – Wolfgang Wippermann, ό. π., σ. 288

του πολέμου το 1939 250.000 εργαζόμενους.⁷⁵ Στη συντήρηση της πολεμική φρενίτιδας συνέβαλε και η στάση της Δύσης, ιδιαίτερα της Βρετανίας που έβλεπε τη ναζιστική Γερμανία ως το αντίπαλο δέος της Σοβιετικής Ένωσης. Έτσι, για παράδειγμα, ενώ η Συνθήκη των Βερσαλλιών απαγόρευε την απόκτηση ναυτικού από τη Γερμανία, η Μ. Βρετανία υπέγραψε συμφωνία μαζί της το 1935 που όριζε την αναλογία τονάζ μεταξύ των δύο χωρών ως 100 προς 35 υπέρ της Βρετανίας. Με αυτή τη συμφωνία, η Γερμανία μπορούσε πλέον να αποκτήσει έναν τεράστιο στόλο υποβρυχίων που θα της έδινε τακτικό πλεονέκτημα έναντι της ΕΣΣΔ στη Βαλτική.⁷⁶

Παράλληλα με την αύξηση των στρατιωτικών εξοπλισμών γιγαντώθηκε και το ανθρώπινο δυναμικό που απάρτιζε το στράτευμα. Σημείο καμπής αποτέλεσε το έτος 1935 όταν και καθιερώθηκε η υποχρεωτική θητεία. Τις παραμονές του πολέμου το ενεργό στρατιωτικό προσωπικό άγγιζε τις 759.000 και οι εφεδρείες το 1.000.000. Οι πολεμικές διαθέσεις του Ράιχ δεν άργησαν να φανούν. Εκμεταλλευόμενη τη νωθρή αντίδραση της Δύσης στη στρατιωτική εισβολή στην Αιθιοπία, η Γερμανία κατέλαβε στις 7 Μαρτίου 1936 την αποστρατιοτικοποιημένη περιοχή της Ρηνανίας χωρίς να γνωρίσει εμπόδια, πέρα από διατυπωμένες διαμαρτυρίες, κυρίως από τη Μεγάλη Βρετανία.⁷⁷ Σειρά είχε η Αυστρία η οποία το 1938 «ενώθηκε» με τη Γερμανία. Παρόλα αυτά, το πολυπόθητο Anschluss δεν στάθηκε ικανό να κατευνάσει τον γερμανικό επεκτατισμό. Το Ράιχ έπρεπε πάση θυσία να αποκτήσει τον απαραίτητο «ζωτικό χώρο», αξιοποιώντας στο ιδεολογικό οπλοστάσιο την παρουσία ισχυρών μειονοτικών ομάδων Γερμανών και γερμανόφωνων στα ανατολικά γειτονικά κράτη. Η δαμόκλειος σπάθη πλέον κρεμόταν πάνω από την Τσεχοσλοβακία και την Πολωνία.

⁷⁵ Norman Stone, ό. π., σ. 43

⁷⁶ Ιβάν Μιχαΐλοβιτς Μαΐσκι, *Ποιός βοήθησε τον Χίτλερ;*, μτφρ. Κώστας Κοτζιάς, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2014, σ. 86

⁷⁷ K. Hildebrand, ό. π., σ. 25

Η ΚΥΡΙΑΡΧΙΑ ΤΩΝ ΝΑΖΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

ΕΔΑΦΙΚΗ ΕΠΕΚΤΑΣΗ ΚΑΙ ΚΑΤΟΧΗ ΤΩΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΚΡΑΤΩΝ

Η εδαφική επέκταση της Γερμανίας υπήρξε αναμφισβήτητα ραγδαία. Αφού της παραχωρήθηκε η πολύτιμη περιοχή της Σουδητίας που ανήκε στην Τσεχοσλοβακία από τη Γαλλία και τη Μ. Βρετανία στη Συμφωνία του Μονάχου, στις 15 Μαρτίου 1939 επιτέθηκε στην Τσεχοσλοβακία και κατέλαβε το υπόλοιπο μέρος της δημιουργώντας τα προτεκτοράτα της Βοημίας και Μοραβίας και του Σλοβάκικου Κράτους. Τα νέα εδάφη του Ράιχ έφταναν τα 28.6000 τετρ. χλμ.⁷⁸ Λίγους μήνες αργότερα και συγκεκριμένα την 1^η Σεπτεμβρίου της ίδιας χρονιάς τα γερμανικά στρατεύματα περνούν τα σύνορα της Πολωνίας. Δύο μέρες μετά η Γαλλία και η Μ. Βρετανία κηρύσσουν τον πόλεμο στη Γερμανία με βάση την δέσμευσή τους απέναντι στην πολωνική κυβέρνηση. Ένας πόλεμος, στον οποίο δεν έπεσε ούτε ένας πυροβολισμός, ένας πόλεμος «παράξενος». Οι σύγχρονοι παρατηρητές δεν μπορούσαν να μην διαπιστώσουν πως η ουσιαστική απραξία των μεγάλων δυνάμεων της Ευρώπης έδινε τροφή στη διαρκή επιθετικότητα του Χίτλερ⁷⁹, όπως φάνηκε από την εισβολή και κατάληψη της Νορβηγίας και της Δανίας στις 9 Απριλίου 1940. Η δεύτερη μάλιστα παραδόθηκε μετά από μια υποτυπώδη αντίσταση μόλις ορισμένων ωρών.

Ωστόσο, λίγοι μπορούσαν να φανταστούν τι θα ακολουθούσε. Στις 10 Μαΐου του 1940 δεκάδες μεραρχίες της Wehrmacht εισβάλλουν διασχίζοντας το Βέλγιο στη Γαλλία. Μέσα σε 6 εβδομάδες όλες οι άμυνες έχουν καταρρεύσει και στις 12 Ιουνίου η Γαλλία υπογράφει τη συνθηκολόγησή της. Την ίδια μοίρα ακολουθούν το Βέλγιο, η Ολλανδία και το Λουξεμβούργο. Και ενώ η Γερμανία προετοιμάζεται πυρετωδώς για τη μεγαλεπήβολη εισβολή στη Σοβιετική Ένωση, η Ιταλία εισβάλλει στις 28 Οκτωβρίου του 1940 στην Ελλάδα. Η σθεναρή αντίσταση των ελληνικών μονάδων και η ατελής προετοιμασία των αντίστοιχων ιταλικών υποχρεώνουν τον στρατό του Μουσολίνι σε υποχώρηση πίσω από τις αρχικά σημεία εξόρμησης στην Αλβανία, γεγονός που υποχρεώνει τη Γερμανία να συνδράμει στρατιωτικά τη σύμμαχό της. Έτσι,

⁷⁸ Θανάσης Παπαρήγας, *Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, Σκέψεις για μερικές πλευρές του*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1996, σ. 77

⁷⁹ Pierre Bernus, *Le Dossier de l' Aggression Allemande*, Payot, Παρίσι, 1940, σ. 60

με μια αστραπιαία προέλαση καταλαμβάνει τη Γιουγκοσλαβία στις 15 Απριλίου του 1941 και την Ελλάδα που παραδίδεται εξ ολοκλήρου μετά τη λήξη της μάχης της Κρήτης την 1^η Ιουνίου. Οι απώλειες των Γερμανών ήταν ελάχιστες, μετρώντας ελάχιστα παραπάνω από 1000 νεκρούς και 4000 και τραυματίες.⁸⁰

Πλέον όλες οι δυνάμεις του Άξονα μπορούσαν να συγκεντρωθούν για την προετοιμασία της Επιχείρησης Barbarossa η οποία εκκινήθηκε τελικά στις 22 Ιουνίου 1941. Στα νέα εδάφη είχε διαμορφωθεί μια καινούργια κατάσταση. Οι λαοί της Ευρώπης βρίσκονταν πλέον υπό κατοχή και σύντομα θα δοκίμαζαν τη σιδηρά επιβολή του εθνικοσοσιαλιστή κατακτητή. Οι άμυνες είχαν καταρρεύσει σαν τραπουλόχαρτα η μία πίσω από την άλλη μπροστά στην αριστοτεχνική εφαρμογή του κεραυνοβόλου πολέμου ή *Blitzkrieg* όπως έμεινε γνωστός στην ιστορία. Η υπεροχή του γερμανικού στρατού ήταν αδιαμφισβήτητη. Στις τάξεις του έδρασαν πολλές επίλεκτες μονάδες. Καμία όμως δεν απέκτησε την υστεροφημία που απολάμβαναν εκείνη την εποχή αλλά και μεταπολεμικά οι άνδρες των SS. Ποιές ήταν όμως αυτές οι επίλεκτες μονάδες που περιβλήθηκαν από μια φήμη τρομερών πολεμιστών αλλά και άγριων δολοφόνων που πρωταγωνίστησαν στα πιο ωμά ανοσιουργήματα επί του άμαχου πληθυσμού, όπως στους κατοίκους του Διστόμου;

Η ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ WAFFEN – SS

Η δημιουργία των *Schutzstaffel* ανάγεται στο 1925 έπειτα από την αποφυλάκιση του Χίτλερ μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα της Μπυραρίας. Προέκυψαν από την ανάγκη του Αδόλφου να αποκτήσει μια προσωπική φρουρά που θα συγκροτούνταν από τους πιο πιστούς οπαδούς του. Αν και η πρώτη επίσημη ανακοίνωση του νέου σχηματισμού έγινε στις 9 Νοεμβρίου, κατά τη 2^η επέτειο της αποτυχημένης απόπειρας, η πρώτη ομάδα είχε ήδη κάνει την εμφάνισή της τον Απρίλιο αποτελούμενη από μόλις 8 άτομα.⁸¹ Σύντομα ο αριθμός αυτός διευρύνθηκε και όπως και τα Τάγματα Εφόδου αργότερα, δέχτηκε μεγάλες επιρροές τόσο στην εμφάνιση όσο και στη δομή από τα παραστρατιωτικά σώματα των *Freikorps* της Βαϊμάρης.⁸² Τα SS τα πρώτα χρόνια επισκιάστηκαν πλήρως από τη γιγάντωση και τη μαζική δράση των SA που μόνο το

⁸⁰ Samuel W. Mitcham Jr., *The rise of the Wehrmacht, The German Armed Forces and World War II*, τ. Β', Greenwood Publishing Group, 2008, σ. 402

⁸¹ Adrian Weale, *Army of Evil, A History of the SS*, NAL Caliber, 2012, σ. 23

⁸² Adrian Gilbert, *Waffen – SS, Hitler's Army at War*, Da Capo Press, 2019, σ. 8 – 9

1931 αριθμούσαν 260.000 μέλη⁸³. Η κατάσταση άρχισε να μεταβάλλεται από τον Ιανουάριο του 1929 όταν αρχηγός τους ανέλαβε ο Heinrich Himmler.

Από τον Αύγουστο του 1929 τα SS διέκρινε ένας μιμητισμός της οργανωτικής δομής στρατιωτικού τύπου. Η μικρότερη ομάδα ήταν η *Schar* που αποτελούνταν συνήθως από 8 άνδρες και καθοδηγούνταν από έναν αρχηγό (*Scharführer*). Τρεις τέτοιες ομάδες σχημάτιζαν μια μεγαλύτερη που αποκαλούνταν *Trupp* που αντιστοιχούσε σε μια διμοιρία με επικεφαλής έναν *Truppführer*. Ακολούθως τρεις ομάδες σχημάτιζαν έναν *Sturm* επιπέδου λόχου και τρεις λόχοι δημιουργούσαν ένα τάγμα (*Sturmabteilung*), ενώ τρία ή τέσσερα τάγματα συγκροτούσαν ένα σύνταγμα (*Standarte*). Σε ανώτερο κλιμάκιο, δύο ή περισσότερα συντάγματα συνιστούσαν ένα *Untergruppe*, μετέπειτα *Brigade*, επιπέδου ταξιαρχίας. Τέλος, ο ανώτερος σχηματισμός ήταν η μεραρχία (*Abschnitt*) με επικεφαλής έναν *Oberführer*. Ο στρατιωτικός χαρακτήρας των SS ήταν καταφανής. Παρόλα αυτά, οι παραπάνω τίτλοι των σχηματισμών είχαν πολιτικό χαρακτήρα. Η αντιστοίχιση των ονομασιών με καθαρά στρατιωτικούς σχηματισμούς πραγματοποιήθηκε μετά την άνοδο του ναζιστικού κόμματος στην εξουσία και τη δημιουργία του στρατιωτικού τους σκέλους, των Waffen – SS.

Την 1^η Δεκεμβρίου του 1930 ο Himmler ανακοίνωσε την επίσημη αυτονόμηση των SS από τα SA. Έκτοτε και παράλληλα, άρχισε να εξυφαίνει τα ρατσιστικά κριτήρια που θα καθιστούσαν τα SS μια πραγματική ελίτ. Η αρχή έγινε από τα κριτήρια εισδοχής: τα υποψήφια μέλη έπρεπε να είναι αρτιμελή και εύρωστα, με ύψος τουλάχιστον 1,80 cm, όπως και να ρέει στο αίμα τους μόνο γερμανικό αίμα. Μάλιστα η εξέταση του γενεαλογικού δέντρου των υποψηφίων μελών έφτανε σε ορισμένες περιπτώσεις μέχρι το 1800, ακόμη και το 1750 για τους αξιωματικούς.⁸⁴ Τα κριτήρια συνέχισαν να διευρύνονται. Για παράδειγμα, στις 31 Δεκεμβρίου 1931 προωθήθηκε ειδικός νόμος για τους γάμους μελών των SS. Κάθε ένας που επιθυμούσε να παντρευτεί έπρεπε να λάβει ειδικό πιστοποιητικό από το Φυλετικό Γραφείο γνωστό ως RuSHA (*Rasse – und Siedlungshauptamt der SS*) που θα επιβεβαίωνε τη φυλετική καθαρότητα του καθώς ο επιθυμητός στόχος ήταν «να δημιουργηθεί μια κληρονομικά υγιής φυλή αυστηρά σκανδιναβικού γερμανικού είδους». Όσα μέλη παντρεύονταν δίχως το ανάλογο πιστοποιητικό αποπεύονταν από τα SS.⁸⁵

⁸³ Heike B. Görtemaker, ό. π., σ. 127

⁸⁴ Michael Burleigh, ό. π., σ. 192

⁸⁵ Adrian Weale, ό. π., σ. 55

«Τα Τάγματα Εφόδου ήταν και παραμένουν η αφρόκρεμα του Κόμματος. Είναι ακλόνητα και πιστά στον Φύρερ και στο Κίνημά μας. Σκληρά στον αγώνα μας. Αδιάλλακτα στις αρχές του Εθνικοσοσιαλισμού. Τα Τάγματα Εφόδου είναι η προφυλακή της Γερμανικής Επανάστασεως, που θα φέρει την ανάσταση της Γερμανίας».⁸⁶ Αυτά έγραφε ο υπουργός Προπαγάνδας των ναζί στις 10 Φεβρουαρίου 1932. Δύο χρόνια μετά δεκάδες ηγετικά στελέχη των SA θα δολοφονούνταν από τα SS με προσωπική εντολή του ίδιου του Αδόλφου Χίτλερ. Δεν υπήρχε χώρος παρά μόνο για μία πραιτοριανή φρουρά και η απόφαση είχε ληφθεί. Ήδη από το 1933 είχε ξεσπάσει σκάνδαλο σχετικά με την ομοφυλοφιλία του επικεφαλής των SA, Ernst Röhm και έκτοτε τα SS είχαν υπαχθεί απευθείας στη δικαιοδοσία του Χίτλερ ως προσωπική του φρουρά. Επιπρόσθετα, οι εκτελέσεις των στελεχών των SA έδωσαν την ευκαιρία σε αντίστοιχα στελέχη των SS να κλείσουν οριστικά ανοιχτούς λογαριασμούς που είχαν με τους αντιπάλους του στο εσωτερικό του ναζιστικού κόμματος.⁸⁷ Ήταν τα πρώτα διαπιστευτήρια που έδωσαν τα SS ως πειθήνιο δολοφονικό σώμα.

Της διάλυσης των SA ακολούθησε μια αναδιοργάνωση των SS. Υπό την επίβλεψη του Himmler τα SS πλέον θα αποτελούνταν από τρεις διαφορετικά παρακλάδια: τα Στρατεύματα Ειδικού Σκοπού τα οποία σύντομα θα εξελίσσονταν στο αμιγώς στρατιωτικό κομμάτι των SS, τις μονάδες φύλαξης που θα αναλάμβαναν καθήκοντα αστυνόμευσης και φύλαξης των στρατοπέδων συγκέντρωσης έχοντας ως διακριτικό τη μετέπειτα διαβόητη νεκροκεφαλή *Totenkopf*) και τα Γενικά SS (*Allgemeine*) που θα επικεντρώνονταν στο πολιτικό κομμάτι. Από το 1935 ιδρύθηκαν τα SS – Verfügungstruppe, ο πρόγονος των Waffen – SS.

Την ίδια χρονιά ο Χίτλερ ανακοίνωσε την σύσταση των πρώτων ένοπλων μονάδων των SS. Προκειμένου να μετριάσει της αντιδράσεις από τους αξιωματικούς του στρατού που πίστευαν ότι η Wehrmacht θα μπορούσε να είναι ο μοναδικός σχηματισμός που θα έφερε όπλα, η ηγεσία των ναζί έδωσε συγκεκριμένο προπαγανδιστικό χαρακτήρα στην ίδρυση των νέων ένοπλων σωμάτων που θα αποτελούσαν «μια στρατιωτικοποιημένη δύναμη έτοιμη για αστυνομική δράση εντός των ορίων του Ράιχ όταν οι δυνάμεις των αντιφρονούντων είναι πολύ ισχυρές για τις κανονικές υπηρεσίες ασφαλείας».⁸⁸ Επρόκειτο για ένα επιχείρημα που βεβαίως δεν

⁸⁶ Γιόζεφ Γκαίμπελς, ό. π., σ. 54

⁸⁷ Richard Evans, *Το Γ' Ράιχ στην εξουσία*, ό. π., σ. 36

⁸⁸ Tim Ripley, *Hitler's Praetorians, The History of the Waffen – SS 1925 – 1945*, Spellmount, 2004, σ. 18 – 19

ευσταθούσε δεδομένου του γεγονότος ότι οποιαδήποτε φωνή αντιπολίτευσης είχε καταπνιγεί ήδη εδώ και δύο χρόνια.

Ο πρώτος σχηματισμός που είχε προκύψει από την αναδιοργάνωση των SS ήταν το σύνταγμα Leibstandarte που λειτούργησε ως σώμα ασφαλείας του Φύρερ στο Βερολίνο και αποτέλεσε τον αρχικό πυρήνα των Waffen – SS μαζί με τον σχηματισμό Totenkopf.⁸⁹ Ακολουθώντας μια σημαντική αναδιάταξη τον Νοέμβριο του 1939 οι σχηματισμοί των SS επεκτάθηκαν σε 3 μεραρχίες πέραν της πρωταρχικής: SS – Verfügung Division, SS – Totenkopf Division και Polizei Division, με την τελευταία να πρωταγωνιστεί στα γεγονότα της σφαγής του Διστόμου. Τότε χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά η ονομασία Waffen – SS από τον εμπνευστή τους Gottlob Berger.⁹⁰ Η διεύρυνση αυτή με την δημιουργία των νέων μεραρχιών συνέβαλε στη στην εδραίωση των SS ως ενός ξεχωριστού σχηματισμού με αυξανόμενη διαφοροποίηση από τη Wehrmacht.

Ποιος ήταν ο χαρακτήρας των Waffen – SS; Ο Χίτλερ περιέγραφε πολύ συγκεκριμένα το ιδανικό πρότυπο: *«Ο άνδρας των SS πρέπει να είναι σκληρός, χωρίς συναισθηματισμό, σκληρά πιστός. Η βασική στάση του άνδρα των SS πρέπει να είναι αυτή του μαχητή για χάρη της μάχης. Πρέπει να είναι αναμφισβήτητα υπάκουος και να γίνεται συναισθηματικά σκληρός. Πρέπει να περιφρονεί όλους τους 'φυλετικά κατώτερους' και αυτούς που δεν ανήκουν στην τάξη. Πρέπει να νιώθει τους ισχυρότερους δεσμούς για αυτούς που ανήκουν, ειδικά τους συμπολεμιστές του, και δεν πρέπει να θεωρεί τίποτα αδύνατο»*.⁹¹

Όλη η ιδεολογική κατήχηση των Waffen – SS βασιζόταν σε αυτό το πρότυπο. Οι στρατιώτες υπηρετούσαν για τέσσερα χρόνια και η εκπαίδευση των αξιωματικών διαρκούσε 19 μήνες. Μάλιστα, τουλάχιστον τον πρώτο καιρό και όσο η εξέλιξη του πολέμου δεν στένευε τα χρονικά και πρακτικά περιθώρια η εκπαίδευση των στρατιωτών περιλάμβανε τουλάχιστον τρεις διαλέξεις την εβδομάδα πάνω στη ναζιστική ιδεολογία και ιδιαίτερα στη ρατσιστική αντίληψη του γερμανικού έθνους αλλά και στο ρόλο των SS ως θεματοφύλακα αυτής της ανωτερότητας που έπρεπε να επιβληθεί δια της βίας στα κατώτερα έθνη.⁹²

⁸⁹ Robert Lewis Koehl, *The SS, A History 1919 – 1945*, The History Press, 2012, σ. 82

⁹⁰ Adrian Weale, ό. π., σ. 202

⁹¹ Tim Ripley, ό. π., σ. 21

⁹² Chris McNab, *Hitler's Armies, A History of the German War Machine 1939 – 1945*, Osprey Publishing, 2011, σ. 238

Η ΕΜΦΑΝΙΣΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΑΝΤΙΣΤΑΣΙΑΚΩΝ ΚΙΝΗΜΑΤΩΝ

Η σταδιακή κατάκτηση του μεγαλύτερου μέρους της ευρωπαϊκής ηπείρου από τα γερμανικά στρατεύματα δημιούργησε νέα δεδομένα τόσο για τους υπόδουλος λαούς όσο και για την ίδια τη Γερμανία, η οποία δεν είχε προηγουμένως συστήσει κάποιο σαφές και επεξεργασμένο σχέδιο ως προς την άσκηση της νέας εξουσίας στις κατεκτημένες χώρες. Εντούτοις, και χωρίς να παραγνωρίζονται επιμέρους διαφοροποιήσεις, ανάλογα με το καθεστώς που επιβλήθηκε από το Ράιχ οι υπόδουλες χώρες μπορούν να ενταχθούν σε τρεις κατηγορίες⁹³:

- α) όσες προσαρτήθηκαν άμεσα ως εδάφη της Γερμανίας (π. χ. Δυτική Πολωνία)
- β) όσες δημιουργήθηκαν ως προτεκτοράτα (π. χ. Βοημία και Μοραβία)
- γ) όσες τέθηκαν απευθείας υπό πολιτική ή στρατιωτική διοίκηση (π. χ. Ελλάδα)

Το κόστος της κατοχής υπήρξε τεράστιο για όλες τις χώρες. Μόνο στη Γαλλία, που διέθετε την ισχυρότερη προπολεμική οικονομία, συγκεντρώθηκαν 300.000 Γερμανοί στρατιώτες. Με βάση το υποτιμημένο φράγκο έναντι του γερμανικού μάρκου, καθημερινά απαιτούνταν 50 φορές περισσότερα χρήματα από όσο κόστιζε πραγματικά μόνο η συντήρηση του στρατού κατοχής.⁹⁴ Αντίστοιχα οξυμένο και διαρκώς κλιμακούμενο ήταν το πρόβλημα τις διατροφής. Με εξαίρεση τη Δανία και την Ολλανδία (μέχρι το 1943) η μέση θερμιδική κατανάλωση στην κατεχόμενη Ευρώπη γνώρισε δραστική μεταβολή προς τα κάτω. Μόνο στο Βέλγιο μέχρι το 1942 η πτώση είχε ξεπεράσει το 28%.⁹⁵

Ξεπερνώντας το πρώτο αρχικό μούδιασμα, οι κάτοικοι των ευρωπαϊκών χωρών προσπάθησαν να προσαρμοστούν στα νέα δεδομένα. Παράλληλα, δεν άργησαν να εμφανιστούν και οι πρώτες πράξεις αντίδρασης, έστω και με σπασμωδικό χαρακτήρα στις πρώτες εκφάνσεις τους. Ως προς τη Δυτική Ευρώπη, η αντίσταση κατά τα πρώτα χρόνια δεν έλαβε χαρακτηριστικά άμεσης αντιπαράθεσης με τον κατακτητή αλλά εκδηλώθηκε μέσω σποραδικών στάσεων εργασίας που κατά κύριο λόγο είχαν να κάνουν με τις τιμές των τροφίμων και το ύψος των μισθών, με συνθήματα σε τοίχους

⁹³ Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην κατοχή 1941 – 1944*, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2010, σ. 41

⁹⁴ Michael Burleigh, *ό. π.*, σ. 478

⁹⁵ Ιάσοντας Χανδρινός, *Πόλεις σε πόλεμο 1939 – 1945, Ευρωπαϊκά αστικά κέντρα και γερμανική Κατοχή*, εκδ. Ο μωβ σκίουρος, 2018, σ. 201

και τρικάκια.⁹⁶Ένα σημαντικό γεγονός που ξεχώρισε ήταν η τριήμερη απεργία που ξέσπασε στις 25 Φεβρουαρίου 1941 στην Ολλανδία ενάντια στους αντισημιτικούς νόμους που είχαν αποφασίσει να εφαρμόσουν οι ναζί στη χώρα. Ήταν η πρώτη γενική απεργία στην κατεχόμενη Ευρώπη.⁹⁷

Παρόλα αυτά, στη Δυτική Ευρώπη το ποσοστό του πληθυσμού που έλαβε μέρος στην αντίσταση δεν ξεπέρασε ποτέ το 3%⁹⁸, ακόμα και στο Βέλγιο ή τη Γαλλία που η δράση των παρτιζάνων (*Maquis*) σημείωσε ορισμένες στρατιωτικές επιτυχίες επί των ναζί και έφτασαν να αριθμούν το καλοκαίρι του 1944 πάνω από 100.000 μέλη⁹⁹, έχοντας αρχίσει να προκαλούν απώλειες στα κατοχικά στρατεύματα από το 1941.¹⁰⁰Για παράδειγμα, στην Ολλανδία η συμμετοχή στην αντίσταση έφτασε μόνο τις 60.000 ανθρώπων ενώ στη Νορβηγία τις 55.000.¹⁰¹

Αντίθετα, στις ανατολικές χώρες, ιδίως στη Σοβιετική Ένωση και τη Γιουγκοσλαβία, η αντίσταση έλαβε σχεδόν από την αρχή χαρακτηριστικά ένοπλης πάλης.¹⁰²Ήδη από το καλοκαίρι του 1941 στη Γιουγκοσλαβία ξεκίνησαν οι ένοπλες επιθέσεις παρτιζάνικων ομάδων ενάντια στις κατοχικές δυνάμεις καταλαμβάνοντας πρόσκαιρα από τον Σεπτέμβριο και ορισμένες μικρές πόλεις και χωριά.¹⁰³

Μέχρι τα τέλη του 1942 στα μετόπισθεν της Wehrmacht δρούσαν ήδη περισσότεροι από 100.000 παρτιζάνοι.¹⁰⁴Οι χώρες όμως που γνώρισαν την ευρύτερη ανάπτυξη αντιστασιακών κινημάτων ήταν και αυτές που καταμέτρησαν τα περισσότερα θύματα στον άμαχο πληθυσμό.¹⁰⁵Η αντίδραση των ναζί υπήρξε αμείλικτη και πρωταγωνιστικό ρόλο πλάι στις μονάδες του γερμανικού στρατού είχαν εκείνες των Waffen – SS.

⁹⁶ Mark Mazower, *Η Αυτοκρατορία του Χίτλερ, Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*, ό. π., σ. 479

⁹⁷ Paul Roland, *Life under Nazi Occupation, The struggle to survive during World War II*, Arcturus, 2020, σ. 92 – 93

⁹⁸ Olivia Wieviorka – Jaceu Tebinka: «Resisters: From Everyday Life to Counter – Strike» στο Robert Gildea, Olivier Wieviorka, Anette Warring (επιμ.), *Surviving Hitler and Mussolini, Daily Life in Occupied Europe*, Berg, 2006, σ. 165

⁹⁹ Olivier Wieviorka, *The French Resistance*, Jane Marie Todd (μτφρ.), Harvard University Press, Λονδίνο, 2016, σ. 378

¹⁰⁰ Donny Gluckstein, *A People's History of the Second World War: Resistance Versus Empire*, Pluto Press, 2012, σ. 102

¹⁰¹ Ο. π., σ. 51

¹⁰² Gordon Wright, *The Ordeal of Total War*, Harper Torchbooks, 1968, σ. 150

¹⁰³ M. R. D. Foot, *Resistance, European Resistance to Nazism 1940 – 1945*, McGraw – Hill Book Company, 1977, σ. 191

¹⁰⁴ Mark Mazower, *Η Αυτοκρατορία του Χίτλερ, Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*, ό. π., σ. 489

¹⁰⁵ Alastair Parker, *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος*, μτφρ. Γρηγόρης Κονδύλης, εκδ. Επιλογή/Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 398

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΤΙΠΟΙΝΩΝ ΣΤΗΝ ΚΑΤΕΧΟΜΕΝΗ ΕΥΡΩΠΗ

Η πρώτη χώρα που υπήρξε μάρτυρας της εγκληματικής δράσης των γερμανικών μονάδων υπήρξε η Πολωνία σχεδόν αμέσως από την κατάληψή της. Τα πρωτόγνωρα μέχρι τότε γεγονότα ανάγκασαν τον στρατηγό της Wehrmacht Kuchler να διατάξει τον αφοπλισμό καθώς και την ανάκληση και δίκη όλων των μονάδων των SS που βρίσκονταν στον τομέα ευθύνης του και είχαν διαπράξει εγκλήματα πολέμου εναντίον των Εβραίων. Χαρακτήρισε μάλιστα τις μονάδες αυτές ως «κηλίδες για το στράτευμα». Αντί αυτού, ο Χίτλερ διέταξε πλήρη αμνηστία για όλα τα εγκλήματα που είχαν διαπραχθεί στη χώρα μέχρι τις 4 Οκτωβρίου 1939, ενώ στις 17 του ίδιου μήνα απέκλεισε τα SS και την αστυνομία από τη στρατιωτική δικαιοδοσία.¹⁰⁶ Η ανώτατη στρατιωτική ηγεσία βασίστηκε από νωρίς στους άνδρες των SS για τη διατήρηση της τάξης. Επιπρόσθετα, από την αρχή της κατοχής συστάθηκαν ειδικές μονάδες ονόματι *Einsatzkommandos* που δρούσαν στα μετόπισθεν εκτοπίζοντας και εκτελώντας κυρίως Εβραίους σε ομαδικούς τάφους.¹⁰⁷

Οι σχέσεις των Waffen – SS και των υπόλοιπων γερμανικών μονάδων δεν υπήρξαν πάντα αγαστές. Η προπολεμική διεύρυνση των επίλεκτων σχηματισμών με τις μεραρχίες Totenkopf και Polizei και οι πρώτες πολεμικές δάφνες στο μέτωπο της Γαλλίας συνέβαλαν στην εδραίωση των SS ως ενός ξεχωριστού σχηματισμού με αυξανόμενη διαφοροποίηση από τον γερμανικό στρατό. Στο μέτωπο της Γαλλίας όμως «κέρδισαν» και τη φήμη των αδίστακτων εγκληματιών εκτελώντας δεκάδες Βρετανούς αιχμάλωτους πολέμου.¹⁰⁸ Ακόμα και στη Δανία που γνώρισε μια από τις ηπιότερες εκφάνσεις της γερμανικής κατοχής η διοίκηση των SS πολλές φορές έδρασε αυτόνομα από τις συμβατικές δυνάμεις κατοχής. Ιδιαίτερα από το 1943 και έπειτα, οπότε γενικεύτηκε η πρόκληση δολιοφθορών από βρετανικές ομάδες σαμποτέρ, η δράση τους ξέφυγε εντελώς πραγματοποιώντας δημόσιους απαγχονισμούς χωρίς απολύτως καμία ενημέρωση στη διοίκηση της Wehrmacht.¹⁰⁹

Παρόλα αυτά, η αρχική αριθμητική δύναμη των SS ήταν αρκετά περιορισμένη. Από τους 3.800.000 άνδρες του Άξονα που συμμετείχαν στην επιχείρηση Barbarossa

¹⁰⁶ Michael Burleigh, ό. π., σ. 438

¹⁰⁷ Norman Stone, ό. π., σ. 189

¹⁰⁸ Adrian Weale, ό. π., σ. 206

¹⁰⁹ Michael Burleigh, ό. π., σ. 460

λιγότεροι από 100.000 ανήκαν στα SS.¹¹⁰ Ο αριθμός των θυμάτων τους όμως υπήρξε αντιστρόφως ανάλογος της δύναμης αυτής. Ήδη δύο εβδομάδες πριν από την έναρξη της επιχείρησης (6 Ιουνίου 1941) ο Χίτλερ είχε εκδώσει τη διαβόητη διαταγή για την εκτέλεση των κομισάριων του Κόκκινου Στρατού αμέσως κατά την αιχμαλωτίσή τους στο πεδίο της μάχης. Η τύχη των υπόλοιπων σοβιετικών στρατιωτών δεν υπήρξε καλύτερη. Μόνο η μεραρχία Leibstandarte εκτέλεσε σε μόλις 4 ημέρες 4000 αιχμαλώτους πολέμου.¹¹¹ Η μεταχείριση των αιχμαλώτων στο Ανατολικό Μέτωπο με βάση το Διεθνές Δίκαιο δεν εφαρμόστηκε ποτέ. Οι αιχμάλωτοι εμπίπταν και στις τρεις κατηγορίες που επέφεραν την εξόντωσή τους: ήταν Σλάβοι, άρα «υπάνθρωποι», ήταν κομμουνιστές και ως εκ τούτου είχαν σχέση με την εβραϊσμό. Η έκταση των μαζικών σφαγών και εκτελέσεων υπήρξε τέτοια που στην αρχική φάση ακόμη και ορισμένα στελέχη των SS αναγκάστηκαν να παραιτηθούν από τα καθήκοντά τους και να ζητήσουν μετάθεση.¹¹²

Η εκδήλωση αντίστασης απέναντι στις κατοχικές δυνάμεις ήταν ένα σενάριο το οποίο είχε εξεταστεί από τη ναζιστική ηγεσία. Από το 1935 υπήρχε σχετική μελέτη στη Γερμανία με τίτλο *Kleikrieg* την οποία είχε συντάξει ο αξιωματικός Arthur Ehrhardt ο οποίος κατά τη διάρκεια του πολέμου αποσπάστηκε στα Waffen – SS και στο επιτελείο του Χίτλερ στο Βερολίνο μελετώντας τις αντιπαρτιζάνικες επιχειρήσεις. Οι επιχειρήσεις αυτές διακρίνονταν σε τρεις βαθμίδες:

α) Επιχειρήσεις περιορισμένης κλίμακας: εκτελούνταν από μικρότερες μονάδες (Jugdokommandos) επιπέδου διμοιρίας ή λόχου με κύρια αποστολή τη συλλογή πληροφοριών και την καταδίωξη ατόμων που καταζητούνταν.

β) Επιχειρήσεις μεσαίας κλίμακας: τη δράση αναλάμβαναν δυνάμεις επιπέδου τάγματος με στόχο τον εντοπισμό και την καταστροφή των ανταρτών καθώς και την εξόντωση της ηγεσίας τους.

γ) Επιχειρήσεις ευρείας κλίμακας: διεξάγονταν με τη συνδυασμένη δράση ευρύτερων σχηματισμών και αποσκοπούσαν στην περικύκλωση ολόκληρων περιοχών και την πλήρη εκκαθάρισή τους.¹¹³

Η διαταγή του Χίτλερ στις 23 Ιουλίου 1941, ένα μήνα μετά την εισβολή στη Σοβιετική Ένωση, καθόρισε τη στάση των δυνάμεων κατοχής:

¹¹⁰ Robert Lewis Koehl, ό. π., σ. 210

¹¹¹ Tim Ripley, ό. π., σ. 326

¹¹² Samuel W. Mitcham, τ. II, ό. π., σ. 534 – 535

¹¹³ Adrian Gilbert, ό. π., σ. 280

«Τα διαθέσιμα στρατεύματα για τη φύλαξη των Ανατολικών περιοχών θα είναι, αναλόγως το μέγεθος της περιοχής, αρκετά για τα καθήκοντά τους μόνο αν η δύναμη κατοχής συναντήσει αντίσταση, όχι με νομική τιμωρία των ενόχων, αλλά με πρόκληση τέτοιου τρόμου στον πληθυσμό ώστε να χάσει κάθε επιθυμία να αντισταθεί. Οι υπεύθυνοι διοικητές θα θεωρούνται υπεύθυνοι, μαζί με τα στρατεύματα στη διάθεσή τους, για τις ομαλές συνθήκες στην περιοχή τους. Θα πρέπει να επινοήσουν τρόπους να επιβάλουν την τάξη, όχι με το να ζητούν ενισχύσεις, αλλά με το να εφαρμόζουν κατάλληλα δρακόντειες μεθόδους.»¹¹⁴

Από αυτό το σημείο και έπειτα υπήρξε μια πολύ σημαντική αλλαγή στην ορολογία που χρησιμοποιούσαν τα ναζιστικά στρατεύματα προκειμένου να χαρακτηρίσουν τις επιχειρήσεις εναντίον της αντίστασης. Ο μέχρι τότε όρος για τον αντιπαρτιζάνικο πόλεμο (*Partisanbekämpfung*) μετατράπηκε σε *Bandennbekämpfung*, δηλαδή αντισυμμοριακό πόλεμο. Η αλλαγή αυτή είχε διττό χαρακτήρα· αφενός, κατηγοριοποιούσε όλες τις μορφές αντίστασης ως πράξεις «συμμοριτών», μη αναγνωρίζοντας τους ως στρατιωτικά σώματα που επιδέχονταν ως αιχμάλωτοι μεταχείριση σύμφωνα με τους κανονισμούς του Διεθνούς Δικαίου. Υπό αυτό το σκεπτικό, οι Γερμανοί στρατιώτες μπορούσαν ελεύθερα να προχωρήσουν σε εξευτελισμούς, βασανισμούς και εκτελέσεις, όπως και σε υλικές καταστροφές κτλ. Αφετέρου, η αλλαγή αποσκοπούσε στο να αποβάλει από τα παρτιζάνικα σώματα την έννοια του απελευθερωτή και του μαχητή της ανεξαρτησίας και να τα λειδορήσει στις υπόδουλες μάζες εξισώνοντας τα με τα εγκληματικά στοιχεία.

Η γλωσσική μεταστροφή των ναζί δεν ήταν τίποτα άλλο από μια προσπάθεια να προσδώσουν το ελάχιστο ψήγμα νομιμοποίησης της πολιτικής αντιποίνων πάνω στον άμαχο πληθυσμό, ο οποίος πολλές φορές βαφτίστηκε ως ένοπλη αντίσταση. Παρόλα αυτά τα αποτελέσματα δεν ήταν τα αναμενόμενα. Η συνέχιση του πολέμου και η σταδιακή άνοδος της αντίστασης ανάγκασαν τον Χίτλερ να εκδώσει στις 18 Αυγούστου τη Διαταγή 46 δίνοντας «Οδηγίες για Εντατικοποιημένη Δράση Ενάντια στον Συμμοριτισμό στην Ανατολή» αναβαθμίζοντας, μεταξύ άλλων, το ρόλο των SS στις αντιπαρτιζάνικες επιχειρήσεις. Στα ναζιστικά στρατεύματα δόθηκαν οδηγίες που τα εξουσιοδοτούσαν να εκτελούν όσους θεωρούνταν παρτιζάνοι και όσους συνεργάζονταν μαζί τους. Με απόφαση του II Σώματος Στρατού τον ίδιο μήνα όλοι οι παρτιζάνοι έπρεπε να απαγχονίζονται δημόσια και τα σώματά τους να παραμένουν

¹¹⁴ Ο. π., σ. 276

κρεμασμένα. Αν δεν βρίσκονταν συγκεκριμένοι ένοχοι, τότε εφαρμόζονταν μέτρα «συλλογικής ευθύνης». Με βάση αυτή την αρχή, για παράδειγμα, στη Λευκορωσία τα SS εξόντωσαν μέσα σε 4 μήνες 30.000 Σοβιετικούς πολίτες για το θάνατο μόλις 135 Γερμανών στρατιωτών.¹¹⁵

Τον Σεπτέμβριο του 1941 ο Χίτλερ εξέδωσε νέο διάταγμα σύμφωνα με το οποίο για κάθε τραυματία Γερμανό στρατιώτη θα εκτελούνταν 50 αιχμάλωτοι και για κάθε νεκρό 100. Η σημασία της συγκεκριμένης διαταγής είναι σημαντική διότι ανάλογες διαταγές εκδόθηκαν επανειλημμένα από τους Γερμανούς διοικητές στο χώρο ευθύνης τους, βρίσκοντας ιδιαίτερη εφαρμογή στην Ελλάδα. Στις 16 Σεπτεμβρίου 1941 στο πνεύμα της σχετικής διαταγής του Αδόλφου Χίτλερ ο αρχηγός της Ανώτατης Διοίκησης των Ενόπλων Δυνάμεων (OKW) διέταξε την εκτέλεση 50 έως 100 κομμουνιστών για κάθε νεκρό Γερμανό στρατιώτη στις κατεχόμενες χώρες.¹¹⁶ Αν και αντίποινα τέτοιας έκτασης δεν μπορούσαν να εφαρμοστούν πρακτικά στον άμαχο πληθυσμό, δόθηκε και επίσημα το πράσινο φως για τη διεξαγωγή μαζικών αντιποίνων από τις δυνάμεις κατοχής χωρίς το φόβο να υποστούν συνέπειες για τα εν γνώση εγκλήματα πολέμου. Υπό αυτό το πρίσμα, ακόμα και στην Ολλανδία που δεν γνώρισε μαζική, πόσο μάλλον ένοπλη αντιστασιακή δραστηριότητα, εκτελέστηκαν περίπου 3000 άνθρωποι.¹¹⁷ Αν και γενικότερα στη Δυτική Ευρώπη η αντίσταση δεν έλαβε μαζικό χαρακτήρα, στις 7 Δεκεμβρίου 1941 εκδόθηκε διαταγή από τον Χίτλερ σύμφωνα με την οποία επιβάλλονταν η θανατική ποινή για πράξεις αντίστασης ενάντια στις κατοχικές αρχές και μάλιστα προκρίνονταν η εκτέλεση των ποινών με συνοπτικές διαδικασίες. Η συγκεκριμένη διαταγή έμεινε γνωστή ως *Nacht und Nebel* (Νύχτα και Ομίχλη).¹¹⁸ Μέχρι τότε επιβάλλονταν μέτρα κυρίως στα αστικά κέντρα που αφορούσαν την επέκταση του ωραρίου απαγόρευσης κυκλοφορίας, την καθαίρεση των τοπικών αρχών και την επιβολή προστίμου σε χρήματα ή είδος συλλογικά ανά πόλη ή χωριό.¹¹⁹

Παρά τα διαρκή αντίποινα, η διεύρυνση της αντίστασης δεν μπόρεσε να καμφθεί. Ένα χρόνο μετά από τις παραπάνω διαταγές, στις 16 Οκτωβρίου 1942, ο Hermann Göring έδωσε νέα διαταγή προκειμένου να αντιμετωπιστεί η καταστροφή σιδηροδρομικών γραμμών στα μετόπισθεν. Όποιος βρισκόταν χωρίς άδεια κοντά στις

¹¹⁵ Clive Ponting, ό. π., σ. 170 – 171

¹¹⁶ Richard J. Evans, *Το Γ' Ράιχ στον Πόλεμο, Πώς οι ναζιστές οδήγησαν τη Γερμανία από την κατάκτηση στην καταστροφή*, μτφρ. Ελένη Αστερίου, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2014, σ. 237

¹¹⁷ Clive Ponting, ό. π., σ. 184

¹¹⁸ Robert Lewis Koehl, ό. π., σ. 193

¹¹⁹ Ιάσωνας Χανδρινός, ό. π., σ. 310 – 311

γραμμές θα εκτελούνταν ενώ οι σαμποτέρ που θα πιάνονταν ζωντανοί θα απαγχονίζονταν από τον κοντινότερο τηλεφωνικό στύλο. Αντίστοιχα, τα χωριά που θα βρίσκονταν πλησιέστερα στις γραμμές που είχαν καταστραφεί θα καίγονταν ολοκληρωτικά, ο ανδρικός πληθυσμός θα εκτελούνταν και οι γυναίκες και τα παιδιά θα μεταφέρονταν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης.¹²⁰ Αξίζει να σημειωθεί πως γενικότερα η διεξαγωγή αντιπαρτιζάνικων επιχειρήσεων λειτούργησε ως πρόσχημα για την εξόντωση χιλιάδων Εβραίων.

Στο χώρο των Βαλκανίων και συγκεκριμένα στη Γιουγκοσλαβία τόσο η αντίσταση όσο και η αντίδραση επεκτάθηκαν στην πιο πλήρη και άγρια μορφή τους. Τον Οκτώβριο του 1941 ο στρατηγός Franz Böhme εξέδωσε διαταγή σύμφωνα με την οποία για κάθε τραυματία Γερμανό θα εκτελούνταν 50 αιχμάλωτοι και άλλοι 100 για κάθε νεκρό, ακολουθώντας, όπως αναφέρθηκε προηγουμένως, το πνεύμα της διαταγής του Αδόλφου Χίτλερ. Μέχρι τις αρχές του 1944 οι αντάρτες του Τίτο είχαν δεσμεύσει στη Γιουγκοσλαβία 700.000 άνδρες από το σύνολο των κατοχικών δυνάμεων και οι εκκαθαριστικές επιχειρήσεις του Άξονα εναντίον των ανταρτών έφτασαν να περιλαμβάνουν 150.000 άνδρες. Η σφοδρότητα των μαχών υπήρξε τέτοια που το 1944 καθιερώθηκε ειδικό παράσημο για τους Γερμανούς στρατιώτες που είχαν διακριθεί σε αντιπαρτιζάνικες επιχειρήσεις.

Με την επιμήκυνση των πολεμικών επιχειρήσεων και τη γενίκευση του ανταρτοπόλεμου η ναζιστική στρατιωτική ηγεσία κλήθηκε να επιλύσει ένα επιχειρησιακό ζήτημα· δεν υπήρχαν προηγουμένως στρατιωτικές μονάδες με αμιγώς αντιπαρτιζάνικο χαρακτήρα αλλά χρησιμοποιούνταν κατά περίπτωση μονάδες της Wehrmacht και των SS. Οι επιχειρησιακές ανάγκες όμως επέβαλαν την ίδρυση νέων στρατιωτικών σχηματισμών που θα εξειδικεύονταν στον πόλεμο εναντίον ανταρτών. Ταυτόχρονα, όμως, οι νέες ανάγκες επέβαλαν την αριθμητική διεύρυνση των SS, γεγονός που συνάντησε αντίσταση από τη Wehrmacht που απέβλεπε στην κατάταξη των νεαρών στρατιωτών στις δικές της γραμμές. Έτσι, η ηγεσία των SS αναγκάστηκε να προσφύγει στη στρατολογία αλλοεθνών στρατιωτών. Όσο προχωρούσε ο πόλεμος τόσο αδυνατίζαν τα ρατσιστικά κριτήρια εισδοχής. Αν και η αρχή έγινε με τη συμμετοχή Αυστριακών, σταδιακά δημιουργήθηκαν νέες μονάδες από μη Άρειους, ακόμα και με τη συμμετοχή μουσουλμάνων, όπως η αλβανική μεραρχία *Skanderbeg*. Μόνο στη Γιουγκοσλαβία ιδρύθηκαν οι κροατικές μεραρχίες *Kama* και *Handschar* και

¹²⁰ Michael Burleigh, ό. π., σ. 559 – 560

η 7^η ορεινή μεραρχία *Prinz Eugen*. Συνολικά υπολογίζεται ότι από το σύνολο των μονάδων των SS πέρασαν πάνω από 200.000 ξένοι εθελοντές.¹²¹

Παρά την ίδρυση μονάδων με αποκλειστικά αντιπαρτιζάνικο ρόλο, πολλές άλλες μεραρχίες εκτέλεσαν κατά διαστήματα τέτοιου είδους επιχειρήσεις όπως οι μεραρχίες *Leibstandarte*, *Totenkopf*, *Wiking*, *Nordland* αλλά και η 4^η μεραρχία *Polizei* που έδρασε στην Ελλάδα. Επιπλέον, όσο προχωρούσε ο πόλεμος τα *Waffen – SS* εμπλουτίζονταν από κάθε είδους κοινωνικά κατακάθια όπως η Ταξιαρχία *Dirlewanger* που συγκροτήθηκε από καταδικασμένους εγκληματίες και πρωταγωνίστησε στο όργιο σφαγών μετά την κατάπνιξη της εξέγερσης του Γκέτο της Βαρσοβίας.¹²²

Σε κάθε περίπτωση, η ίδρυση νέων μονάδων των SS και η αθρόα εισδοχή εθελοντών δεν μεταφράστηκε απαραίτητα σε υψηλή μαχητική αξία. Ιδιαίτερα μονάδες όπως η αλβανική μεραρχία *Skanderbeg* δεν γνώρισαν παρά ελάχιστες στιγμές πολεμικής δράσης με ιδιαίτερα πενιχρά αποτελέσματα. Διακρίθηκαν όμως στη διάπραξη εγκλημάτων πολέμου. Οι βρετανικές αναφορές για την κατάσταση στη Βαλκάνια και ιδιαίτερα στη Γιουγκοσλαβία μιλούσαν για χιλιάδες δολοφονίες και εκτελέσεις αμάχων, ιδίως από Κροάτες και Βόσνιους συνεργάτες των Γερμανών. Οι φρικωδίες περιλάμβαναν ξυλοδαρμούς, βιασμούς, εμπρησμούς ολόκληρων χωριών, ακόμα και εκσφενδονισμούς βρεφών.¹²³

Εντούτοις, θα ήταν λάθος να θεωρήσει κανείς τα SS ως ένα συνονθύλευμα αμόρφωτων και βάρβαρων στρατιωτών – δολοφόνων . Προπολεμικά η αποκλίνουσα συμπεριφορά τιμωρούνταν με αποπομπή από το σώμα. Έτσι, για παράδειγμα, το 1937 αποβλήθηκε το 1,5% των μελών των SS. Και αν πολλοί εθελοντές είχαν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, δεν συνέβαινε το ίδιο με τα ανώτερα στελέχη από τα οποία απέρρεαν οι διαταγές αντιποίνων. Ήδη από το 1930 το 32% των ανώτερων στελεχών είχε ανώτερη μόρφωση.¹²⁴ Σε αντίθεση, μάλιστα, με την πρώτη γενιά των SS που ομοιάζε στη σύνθεση και την πρακτική δρόμου των ταγμάτων εφόδου, σταδιακά είχε αναδειχθεί μέχρι τον πόλεμο μια νέα γενιά στα ανώτατα κλιμάκια με στελέχη που κατείχαν τίτλους μεταπτυχιακών και διδακτορικών σπουδών που θεωρητικά τίποτα από το επίπεδό τους δεν προϊδέαζε την μετέπειτα πορεία τους. Από αυτά τα στελέχη

¹²¹ Heinz Höhne, *The Order of the Death's Head, The Story of Hitler's SS*, Penguin Books, 2000, σ. 473

¹²² Tim Ripley, ό. π., σ. 225

¹²³ Philip W. Blood, *Hitler's Bandit Hunters, The SS and the Nazi Occupation in Europe*, Potomac Books, 2006, σ. 329

¹²⁴ Νίκος Πουλαντζάς, ό. π., 382

ξεχώριζε ο Werner Best, εμπνευστής των «ταγμάτων θανάτου» που δρούσαν στα μετόπισθεν στο ανατολικό μέτωπο. Το ίδιο και ο Otto Ohlendorf, υπεύθυνος για το θάνατο 90.000 ανθρώπων στην Ουκρανία, όπως και ο Franz Six που έφερε την ευθύνη για την εκτέλεση χιλιάδων Εβραίων και Σοβιετικών αιχμαλώτων πολέμου.¹²⁵

Συνολικά, αν και με διαφορετική βαρύτητα στην ανατολική και τη δυτική Ευρώπη, η εφαρμογή της ναζιστικής εξουσίας υπήρξε πολύ συγκεκριμένη. Εκκινώντας από την ανώτατη στρατιωτική και πολιτική εξουσία που συγκεντρώνονταν γύρω από τον Αδόλφο Χίτλερ και το επιτελείο του μέχρι τα κατώτερα κλιμάκια, οι αξιωματικοί είχαν το ελεύθερο να διατάζουν κάθε είδους αντίποινα σε βάρος του άμαχου πληθυσμού θεωρώντας τα βασικά μέσο για την αντιμετώπιση της αντιστασιακής δράσης. Η αρχή της συλλογικής ευθύνης δεν είχε αποσπασματικό χαρακτήρα, αλλά εφαρμόστηκε ως προϊόν επεξεργασμένης θεωρητικής αντίληψης της ναζιστικής ηγεσίας για την επιβολή της τάξης. Υπήρξε ο πυρήνας της πολιτικής αντιποίνων του Ράιχ στις κατεχόμενες χώρες και ως προς αυτό η Ελλάδα γνώρισε μια από τις πλέον σκληρές εφαρμογές, με ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα να είναι το μαρτυρικό χωριό του Διστόμου.

¹²⁵ Richard Evans, *Το Γ' Ράιχ στην εξουσία*, ό. π., σ. 52

Η ΚΑΤΟΧΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΝΟΠΛΗΣ ΑΝΤΙΣΤΑΣΗΣ

Η γερμανική επίθεση στην Ελλάδα (επιχείρηση *Marita*) που ξεκίνησε στις 6 Απριλίου υπήρξε μια ακόμη εφαρμογή του αστραπιαίου πολέμου απέναντι στο καταπονημένο ελληνικό στράτευμα.¹²⁶ Στις 27 Απριλίου τα πρώτα γερμανικά στρατεύματα εισήλθαν στην Αθήνα η οποία είχε χαρακτηριστεί ανοχύρωτη πόλη έπειτα από τη συνθηκολόγηση του στρατηγού Τσολάκογλου στις 20 Απριλίου. Την 1^η Ιουνίου έλαβε ολοκληρώθηκε η τελευταία πράξη του δράματος με την ολοκληρωτική κατάληψη της Κρήτης (επιχείρηση *Ermής*).

Σε πρώτη φάση η γερμανική στρατιωτική διοίκηση προσανατολίστηκε στη σύσταση μιας πλήρως ελεγχόμενης δοσιλογικής κυβέρνησης η οποία συγκροτήθηκε υπό τον στρατηγό Τσολάκογλου, πρώτου πρωθυπουργού της λεγόμενης «Ελληνικής Πολιτείας». Η κυβέρνηση αυτή δεν αναγνωρίστηκε ποτέ από τη διεθνή κοινότητα και τους Συμμάχους σε αντίθεση με την εξόριστη Κυβέρνηση του Καΐρου.¹²⁷ Πρωτεύον μέλημα των Γερμανών υπήρξε η όσο το δυνατόν ομαλότερη άσκηση της κατοχής και η δέσμευση όσο το δυνατόν λιγότερων στρατευμάτων στον ελλαδικό χώρο εν όψει της επικείμενης διεξαγωγής της επιχείρησης Μπαρμπαρόσα.¹²⁸ Μάλιστα, το μεγαλύτερο μέρος της χώρας παραχωρήθηκε στους σύμμαχους Βούλγαρους και Ιταλούς με τους τελευταίους να λαμβάνουν η μερίδα του λέοντος. Η Γερμανία περιορίστηκε μόνο στο 15% των εδαφών, καταλαμβάνοντας ωστόσο τα πλέον στρατηγικά σημεία όπως η Αθήνα, ο Πειραιάς και η Θεσσαλονίκη. Οι γερμανικές ζώνες κατοχής μαζί με το κομμάτι που αντιστοιχούσε στη Σερβία αποτελούσαν τη διοικητική περιφέρεια που ονομάζονταν *Suedost* (Νοτιοανατολική). Αρχικά επικεφαλής τέθηκε ο διοικητής που διηύθυνε την εισβολή, Wilhelm von List. Αντικαταστάθηκε από τον Walther Kuntze ο οποίος με τη σειρά του αντικαταστάθηκε από τον τελευταίο διοικητή Alexander Löhr.¹²⁹

¹²⁶ Martin Van Creveld, *Η Στρατηγική του Χίτλερ 1940 – 1941: Το Βαλκανικό Ζήτημα*, μτφρ. Βαγγέλης Στεργιόπουλος, εκδ. Γκοβόστη, 2013, σ. 295

¹²⁷ Θάνος Βερέμης – Γιάννης Κολιόπουλος, *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια, Από το 1821 μέχρι σήμερα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2006, σ. 395

¹²⁸ Αννίβας Βελλιάδης, *Κατοχή, Γερμανική πολιτική διοίκηση στην κατεχόμενη Ελλάδα 1941 – 1944*, εκδ. Ενάλιος, 2008, σ. 64

¹²⁹ John Louis Hondros, *The German Occupation of Greece, 1941 – 1944*, University Microfilms, Michigan 1970, σ. 71

Η οικονομική αφαιμάξη της χώρας ξεκίνησε από τις πρώτες ημέρες. Η κάλυψη των εξόδων κατοχής και η απομύζηση του ελληνικού πλούτου θα επιτυγχάνονταν κατά κύριο λόγο μέσω της επιβολής μέτρων καταναγκαστικής εργασίας (είτε στην Ελλάδα είτε με υποχρεωτική μεταφορά εργατικών χεριών στη Γερμανία), μέσω κατασχέσεων και κάθε είδους εκμετάλλευσης της κινητής και ακίνητης περιουσίας (ιδιαίτερα των Εβραίων) καθώς και της εκμετάλλευσης του ορυκτού πλούτου και του οδικού δικτύου.¹³⁰ Πριν ακόμα από την εισβολή το ενδιαφέρον των Γερμανών είχε στραφεί στα αποθέματα βωξίτη, μόλυβδου, νικελίου και χρωμίου, το οποίο μέχρι το 1942 έφτασε να καλύπτει το 1/3 των εισαγωγών της Γερμανίας προκειμένου να χρησιμοποιηθεί για τις ανάγκες της εγχώριας πολεμικής βιομηχανίας.¹³¹ Η εκμετάλλευση των οικονομικών πόρων υπήρξε πλήρης και υπήρξε η πρόγευση του μεγάλου λιμού που θα συνόδευε τον πρώτο χειμώνα της κατοχής. Μόνο τους πέντε πρώτους μήνες η Ελλάδα απώλεσε εμπορεύματα αξίας 4.000.000 ράιχσμαρκ από τις γερμανικές αρχές¹³², ενώ μέχρι τον Νοέμβριο κατασχέθηκαν πάνω από σχεδόν 200.000 τόνοι λαδιού, σταφίδας, σύκων, ζάχαρης, ρυζιού, φακής και λίπους.¹³³ Σε σχετική συμφωνία Γερμανία και Ιταλία καθόρισαν από κοινού πως η Ελλάδα έπρεπε να καταβάλλει μηνιαίως 1,5 δις. δραχμές για την κάλυψη των εξόδων κατοχής των δύο συμμάχων.

Η αντίδραση του ελληνικού πληθυσμού στα νέα δεδομένα υπήρξε κατά τους πρώτους μήνες το ίδιο νωθρή με την αντίδραση κάθε λαού στην Ευρώπη που βρέθηκε ξαφνικά χωρίς την ελευθερία του. Οι πρώτες σπασμοδικές μορφές αντίστασης περιορίστηκαν στη διεξαγωγή περιορισμένων δολιοφθορών, τη συλλογή πληροφοριών για τους Συμμάχους και στην αναγραφή συνθημάτων. Η κορυφαία πράξη αντίστασης υπήρξε η υποστολή της ναζιστικής σημαίας από τον βράχο της Ακρόπολης στις 30 Μαΐου 1944. Σε κάθε περίπτωση εξέλειπε ο μαζικός χαρακτήρας και οι πρώτες αυτές πράξεις αντίστασης υπήρξαν προϊόν συνωμοτικής δράσης. Οι πρώτες μικρές και διάσπαρτες ομάδες ενόπλων άρχισαν να εμφανίζονται στη Βόρεια Ελλάδα και οι

¹³⁰ Θανάσης Γκιούρας – Μιχάλης Ψαλιδόπουλος (επιμ.), *Κατοχή, ναζισμός, και ελληνική οικονομία, Υπηρεσιακές εκθέσεις και απομνημονεύματα*, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, Αθήνα 2015, σ. 36

¹³¹ Πολυμέρης Βόγλης, ό. π., σ. 54 – 55

¹³² Mark Mazower, *Η Αυτοκρατορία του Χίτλερ, Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*, ό. π., σ. 264

¹³³ Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα 1941 – 1944*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2011, σ. 73

ασυντόνιστες συμπλοκές κατευθύνονταν εναντίον ιταλικών στρατιωτικών μονάδων οι οποίες δεν επιδείκνυαν ιδιαίτερο μαχητικό πνεύμα.¹³⁴

Η καμπή στην εμφάνιση και ανάπτυξη της πρώτης μαζικής αντιστασιακής οργάνωσης υπήρξε η ίδρυση του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΑΜ). Το βασικό ρόλο στην ίδρυση και στελέχωση του διαδραμάτισε το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος το οποίο επί Μεταξά βρισκόταν ήδη στην παρανομία. Έτσι, η κατοχή βρήκε την πλειοψηφία των στελεχών και των μελών του ΚΚΕ στην εξορία. Ξεκίνησε τότε μια προσπάθεια ανασυγκρότησης στην οποία συνέβαλαν και 180 περίπου εξόριστοι που απέδρασαν από τόπους εξορίας και φυλακές όπως το Ασβεστοχώρι, η Φολέγανδρος, η Κίμωλος και η Γαύδος.

Όταν η ανασυγκρότηση είχε προχωρήσει σε ικανοποιητικό βαθμό, συγκλήθηκε από τις 3-6 Ιουνίου του 1941 η 6η Ολομέλεια του ΚΚΕ, η οποία καλούσε «τον ελληνικό λαό, όλα τα κόμματα και τις οργανώσεις του, σ' ένα εθνικό μέτωπο της απελευθέρωσης: α) για το διώξιμο της γερμανικοϊταλικής κατοχής από την Ελλάδα, β) για την ανατροπή της κυβέρνησης-οργανέτου τους, γ) για την καθημερινή υποστήριξη και υπεράσπιση της Σοβιετικής Ένωσης, δ) για την υποστήριξη κάθε συνεπούς αντιφασιστικής δύναμης με όλα τα μέσα, ε) για το σχηματισμό προσωρινής κυβέρνησης από όλα τα κόμματα που θα εξασφαλίσει ψωμί και δουλειά, θα συγκαλέσει ανοικτή εθνοσυνέλευση και θα υπερασπίσει την ακεραιότητα και την ανεξαρτησία της Ελλάδας από κάθε ξένη ιμπεριαλιστική δύναμη».¹³⁵ Τα παραπάνω έθεσαν τις βάσεις για την ίδρυση του Εργατικού Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (ΕΕΑΜ) στις 16 Ιουλίου του 1941. Ιδρύθηκε από την Ενωτική Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΕΓΣΕΕ) που ήταν κάτω από την επιρροή του ΚΚΕ, τη Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδος (ΓΣΕΕ), και τα Ανεξάρτητα Συνδικάτα. Ως στόχους το ΕΑΑΜ όριζε την πάλη για τις οικονομικές διεκδικήσεις της εργατικής τάξης, την υπεράσπιση των κεκτημένων συνδικαλιστικών δικαιωμάτων της, τον συντονισμό με τις εργατικές οργανώσεις των άλλων χωρών και την προσπάθεια για την συγκρότηση ενός πανεθνικού απελευθερωτικού μετώπου από όλα τα κόμματα και τις οργανώσεις που ήθελαν να πολεμήσουν για την απελευθέρωση της χώρας.

Το Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς συνήλθε η 7η Ολομέλεια της Κεντρικής Επιτροπής (ΚΕ) του ΚΚΕ που έθεσε σαν βασικό ζήτημα τη συγκρότηση του ΕΑΜ.

¹³⁴ Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμματα και Σβάστικα, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941 – 1944*, τ. Α', μτφρ. Χάγκεν Φλάισερ, εκδ. Παπαζήση, 1995, σ. 340

¹³⁵ *Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, 1918-1949*, τ. Α', Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 1996, σ. 379

Κάλεσε επίσης όλα τα αστικά κόμματα στη συγκρότηση ενός εθνικού μετώπου εναντίον των κατακτητών. Όλα όμως αρνήθηκαν. Πιο συγκεκριμένα, ο αρχηγός των Φιλελευθέρων Θεμιστοκλής Σοφούλης δήλωσε πως αυτός και το κόμμα του αρνούσαν να συμμετάσχουν με τη δικαιολογία ότι η σαραντάχρονη πολιτική του πείρα τον είχε πείσει ότι τέτοιες προσπάθειες ήταν καταδικασμένες σε αποτυχία. Ο αρχηγός των Προοδευτικών Γεώργιος Καφαντάρης αρνήθηκε να συμμετάσχει ως πρωτεργάτης και δήλωνε πως θα τηρούσε στάση αναμονής· τελικά δεν εντάχθηκε ποτέ. Ο Γεώργιος Παπανδρέου, αρχηγός των Δημοκρατικών παράλληλα με την άρνησή του να συμμετάσχει, καλούσε και τους άλλους πολιτικούς αρχηγούς να αποφύγουν κάθε επαφή με τα κόμματα που είχαν συμφωνήσει στην ίδρυση του ΕΑΜ. Αντιπροσωπεύοντας το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα του Π. Κανελλόπουλου, ο Κ. Τσέλος υποστήριζε ότι «το κόμμα του Π. Κανελλόπουλου δε θα 'θελε να είναι δεσμευμένο. Θέλει να έχει καλύτερα τα χέρια του για να μπορεί να προσαρμοστεί στις οποιοδήποτε απαιτήσεις.»¹³⁶ Έτσι, τα μοναδικά κόμματα πλην του ΚΚΕ που συμμετέχουν στο ΕΑΜ είναι το Αγροτικό Κόμμα Ελλάδος (ΑΚΕ), η Ένωση Λαϊκής Δημοκρατίας (ΕΛΔ) και το Σοσιαλιστικό Κόμμα Ελλάδος (ΣΚΕ).

Στις 27 Σεπτέμβρη υπεγράφη στην Αθήνα η ιδρυτική διακήρυξη του ΕΑΜ, σύμφωνα με την οποία σκοποί του ΕΑΜ ήταν η απελευθέρωση της χώρας από τον ξένο ζυγό και η απόκτηση ανεξαρτησίας, ο σχηματισμός προσωρινής κυβέρνησης μετά την απελευθέρωση με σκοπό να γίνουν ελεύθερες εκλογές για τη δημιουργία συντακτικής εθνοσυνέλευσης με βάση το αναλογικό σύστημα και η κατοχύρωση του δικαιώματος του λαού να αποφασίσει μόνος για τον τρόπο διακυβέρνησής του χωρίς να εμποδίζεται από όσους ήθελαν να του αφαιρέσουν αυτό το δικαίωμα.¹³⁷

Μετά την υπογραφή της ιδρυτικής διακήρυξης, προσχώρησαν στο ΕΑΜ η Σοσιαλιστική Ένωση, οι Σοσιαλιστές Δημοκράτες, το Σοσιαλιστικό Εργατικό Κόμμα, η Δημοκρατική Ένωση, το Εργατικό ΕΑΜ, η Εθνική Αλληλεγγύη, η ΕΠΙΟΝ (νεολαία του ΕΑΜ), η Κεντρική Πανυπαλληλική Επιτροπή και η Παγκληρική Ένωση, ενώ οι Αριστεροί Φιλελεύθεροι τηρούσαν στάση συνεργασίας.

Η 8η Ολομέλεια του ΚΚΕ τον Ιανουάριο του 1942 προσανατολίστηκε στον ένοπλο αγώνα: «*Η οργάνωση ειδικών μαχητικών ομάδων σ' όλα τα βασικά κέντρα της χώρας, ικανών ν' αντιμετωπίζουν αποτελεσματικά την ένοπλη βία του κατακτητή είναι*

¹³⁶ Ο. π., σ. 384

¹³⁷ Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ (επιμ.), *Δεκέμβρης του '44, Κρίσιμη ταξική σύγκρουση, Σύγχρονη εποχή*, Αθήνα 2014, σ. 44-47

αυτή τη στιγμή βασικό μας καθήκον» καθώς «ο εθνικοαπελευθερωτικός μας ανταρτοπόλεμος έχει πρωτεύουσα σημασία για την απελευθέρωση της χώρας από τον ξένο ζυγό. Οι κομμουνιστές πρέπει να οργανώσουν, να μαζικοποιήσουν και να επεκτείνουν το αντάρτικο κίνημα στην ύπαιθρο, να περιφρουρήσουν τον εθνικοαπελευθερωτικό του χαρακτήρα και να καταπολεμήσουν αποφασιστικά κάθε τάση που θα οδηγούσε σε αντιλαϊκούς σκοπούς, σε ληστείες και πλιατσικολογήματα.»¹³⁸

Επόμενο βήμα ήταν η ίδρυση του στρατιωτικού σκέλους του ΕΑΜ. Έτσι, στις 16 Φλεβάρη του 1942 ιδρύεται ο ΕΛΑΣ (Ελληνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός), γνωστοποιώντας τις προθέσεις του με την κυκλοφορία μιας προκήρυξης που παρουσίαζε τους σκοπούς πάλης της οργάνωσης: «1) Αγώνας για την απελευθέρωση της χώρας από τους ξένους κατακτητές. 2) Περιφρούρηση των κατακτήσεων του λαού και των ελευθεριών του εναντίον κάθε επιβουλής. 3) Εξασφάλιση της τάξης μέχρι τη διεξαγωγή εκλογών, ώστε ο λαός να μπορεί να εκφράσει πραγματικά ελεύθερα τη θέλησή του, για το πολίτευμα και την κυβέρνησή του.»¹³⁹

Από τη πλευρά του αστικού στρατοπέδου η μεγαλύτερη οργάνωση που ιδρύθηκε ήταν ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ). Το ιδρυτικό του κείμενο διατυπώθηκε από τους απόστρατους συνταγματάρχες Ναπολέοντα Ζέρβα και Λεωνίδα Σπαή, καθώς και τον δικηγόρο Ηλία Σταματόπουλο τον Σεπτέμβριο του 1941. Στο πρόγραμμά του μιλούσε για την ίδρυση στην Ελλάδα ενός δημοκρατικού πολιτεύματος «σοσιαλιστικής μορφής», στρεφόταν ενάντια στη βασιλεία και σε όσους είχαν ταυτιστεί με το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου και μιλούσε για κοινωνική δικαιοσύνη μετά την απελευθέρωση.¹⁴⁰ Εντούτοις, δεν γινόταν πουθενά αναφορά στην ιδρυτική διακήρυξη για τη διεξαγωγή ένοπλης πάλης για την απελευθέρωση. Χρειάστηκε η βρετανική παρέμβαση ώστε να προσανατολιστεί ο ΕΔΕΣ στο σχηματισμό αντάρτικων σωμάτων. Σε μεγάλο βαθμό η ανάπτυξή του βασίστηκε στην οικονομική στήριξη εκ μέρους των Βρετανών, η οποία σε αντίθεση με την ανάλογη βοήθεια προς τον ΕΛΑΣ υπήρξε δυσανάλογα μεγάλη ως προς το μέγεθος του.¹⁴¹ Σε όλη τη διάρκεια της κατοχής η δράση του δεν κατάφερε να επεκταθεί πέρα από τα όρια της Βορειοδυτικής Ελλάδας, ιδίως στην Ήπειρο.

¹³⁸ Σπύρος Γ. Γασπαρινάτος, *Η Κατοχή*, τ. Α', εκδ. Ι. Σιδέρης, 1998, σ. 253

¹³⁹ Χρήστος Θεοχαράτος, *Χαρίλαος Φλωράκης και Λαϊκό Κίνημα*, τ. Α', εκδ. Τυποεκδοτική, Αθήνα 2001, σ. 159

¹⁴⁰ *Ιστορία της Αντίστασης 1940 – 1945*, Συλλογικό, τ. Α', εκδ. Αυλός, 1979, σ. 271

¹⁴¹ D. A., Lande, *Resistance! Occupied Europe and its defiance of Hitler*, MBI Publishing Company, 2000, σ. 167

Τέλος, μια άλλη αστική οργάνωση που έδρασε ήταν η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ). Έδρασε κυρίως στην Φωκίδα και ποτέ δεν ξεπέρασε τα 1000 μέλη. Αρχηγός της ήταν ο Γεώργιος Καρτάλης. Επικεφαλής του στρατιωτικού τμήματος ήταν ο Δημήτριος Ψαρρός. Το στρατιωτικό της αυτό σκέλος ήταν το 5/42 Σύνταγμα Ευζώνων. Μέσα στο σώμα υπήρχαν διαφωνίες ανάμεσα σε αυτούς που ήθελαν συνεργασία με το ΕΑΜ και στους φιλομοναρχικούς που επιθυμούσαν τη σύγκρουση και αποτελούσαν την πλειοψηφία.

Την άνοιξη του 1942 άρχισαν να εμφανίζονται οι πρώτες ομάδες του ΕΛΑΣ στην περιοχή της Ρούμελης (Στερεά Ελλάδα), στην περιοχή των Τεμπών, στους πρόποδες του Ολύμπου, στην Αργολίδα και γύρω από τα Μέγαρα. Οι πρώτες επιχειρήσεις περιορίζονται σε ενέργειες δολιοφθοράς και προς το τέλος του καλοκαιριού καταγράφονται και οι πρώτες επιθέσεις εναντίον ιταλικών μονάδων και δυνάμεων χωροφυλακής. Κορυφαία αντιστασιακή πράξη συνιστά η επιτυχημένη συνδυασμένη δράση των ανδρών του ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ καθώς και Βρετανών σαμποτέρ για την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου στις 25 Νοεμβρίου. Μέχρι το τέλος του 1942 λαμβάνουν χώρα περισσότερες από 20 συμπλοκές με τις δυνάμεις κατοχής, ενώ τις τελευταίες ημέρες του Δεκεμβρίου δέχονται επίθεση και γερμανικές μονάδες.¹⁴²

Η ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΤΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΤΟΧΗΣ

Η αντίδραση των κατοχικών αρχών υπήρξε από την αρχή βίαια. Τα πρώτα δείγματα γραφής δόθηκαν αμέσως μετά τη μάχη της Κρήτης όπου η συμμετοχή του λαϊκού παράγοντα στην άμυνα του νησιού δεν μπορούσε να μείνει ατιμώρητη. Κατόπιν εντολής του Göring προς τον πτέραρχο Kurt Student τα ναζιστικά στρατεύματα επιδόθηκαν σε ένα όργιο εκτελέσεων και καταστροφών σε ολόκληρη την Κρήτη. Στις 3 Ιουνίου κατέστρεψαν ολοσχερώς το χωριό Κάνδανος. Τοποθέτησαν μάλιστα τρεις επιγραφές ως προειδοποίηση για τους κατοίκους για τις συνέπειες που θα υπήρχαν εάν συνέχιζαν την αντίσταση. Η μία από αυτές έγραφε: *«Διά την κτηνώδη δολοφονίαν Γερμανών αλεξιπτωτιστών, αλπινιστών και του μηχανικού από άνδρας, γυναίκα και παιδιά και παπάδες μαζί και διότι ετόλμησαν να αντισταθούν κατά του μεγάλου Ράιχ κατεστράφη την 3 – 6 – 1941 η Κάνδανος εκ θεμελίων, διά να μην επαναοικοδομηθεί*

¹⁴² *Ιστορία της Αντίστασης 1940 – 1945*, Συλλογικό, τ. Α', ό. π., σ. 352 – 362

ποτέ.»¹⁴³ Στο χωριό Κοντομαρί εκτέλεσαν ως παραδειγματισμό δεκάδες άντρες του χωριού με συνοπτικές διαδικασίες. Αλλά και πολλά άλλα χωριά στο Festa Creta (Φρούριο Κρήτη), όπως ονόμαζαν οι Γερμανοί το νησί, έγιναν τόποι εκτελέσεων για δεκάδες χωρικούς, ιδίως άντρες, όπως οι Σκήνες, τα Αγνά, το Κυρτομάδο, τα Περβόλια, το Σταλό, ο Γαλατάς, το Μάλεμε, ο Ταυρονίτης το Κολυμβάρι και πολλοί άλλοι τόποι.¹⁴⁴

Από τον Σεπτέμβριο του 1941 άρχισε και επίσημα στα γερμανικά έγγραφα και ανακοινώσεις η χρήση του όρου «συμμοριτές» (*Banditen*) για τους αντάρτες.¹⁴⁵ Υπό το πρόσχημα της διεξαγωγής αντισυμμοριακών επιχειρήσεων οι δυνάμεις κατοχής του Άξονα επιδίδονταν σε όλο και πιο σκληρά μέτρα αντιποίνων στον άμαχο πληθυσμό. Την άνοιξη του 1943 κλιμακώθηκαν οι επιθέσεις εναντίον γερμανικών μονάδων. Ως αντίδραση ο αρχιστράτηγος Löhner εξέδωσε μια ιδιαίτερα χαρακτηριστική διαταγή που νομιμοποιούσε κάθε είδους έγκλημα πολέμου:

«[...] Καθόλου συναισθηματισμός! Είναι προτιμότερο να εκτελεστούν πενήντα ύποπτοι από το να χαθεί ένας Γερμανός στρατιώτης. [...] Αιχμάλωτοι επαναστάτες θα πρέπει κατά βάση να τουφεκίζονται ή να απαγχονίζονται· κατά τον ίδιο τρόπο και όποιος τους ακολουθεί, τους υποστηρίζει ή τους υποστήριξε στο παρελθόν. Χωριά κοντά στα οποία έλαβαν χώρα επιθέσεις, καταστροφές, ανατινάξεις ή άλλου είδους ενέργειες δολιοφθοράς [...] θα πρέπει να καταστρέφονται. [...] Χωριά με κομμουνιστική διοίκηση θα καταστρέφονται. Άνδρες θα συλλαμβάνονται ως όμηροι [...] Αν δεν καθίστανται δυνατόν να εκτοπιστούν ή να συλληφθούν εκείνοι που πράγματι συμμετέχουν στην επανάσταση, υπάρχουν αντίποινα γενικής μορφής, όπως π. χ. η εκτέλεση του ανδρικού πληθυσμού από τις γύρω περιοχές, σύμφωνα με μια προκαθορισμένη αριθμητική αναλογία.»¹⁴⁶

Διαταγές σαν και αυτή αποτελούσαν σχεδόν υπόθεση ρουτίνας για τη γερμανική διοίκηση. Την 1^η Ιουλίου 1943, υπό το φόβο μιας συμμαχικής απόβασης στην Πελοπόννησο και υπό την πίεση της αυξανόμενης αντίστασης ο διοικητής του 68^{ου} Σώματος Στρατού Hellmuth Felmy εξέδωσε την εξής διαταγή:

¹⁴³ Δίκτυο μαρτυρικών πόλεων και χωριών της Ελλάδας περιόδου 1940 – 1945, *Ελληνικά Ολοκαυτώματα 1940 – 1945*, εκδ. Λιβάνη, 2010, σ. 200

¹⁴⁴ Γιάννης Δ. Τσίβης, *Χανιά, Κατοχή και Αντίσταση*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1985, σ. 25

¹⁴⁵ John Louis Hondros, *ό. π.*, σ. 141

¹⁴⁶ Hermann Frank Meyer, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα, Τα αιματηρά ίχνη της 117^{ης} μεραρχίας καταδρομών στη Σερβία και την Ελλάδα*, μτφρ. Γιάννης Μυλωνόπουλος, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2003, σ. 47

«[...]Μετά από επιχειρήσεις δολιοφθοράς ή επιθέσεις εναντίον Γερμανών στρατιωτών, εγκαταστάσεων της γερμανικής Βέρμαχτ [...] θα πρέπει να εφαρμόζονται **αυστηρότατα αντίποινα**. Αυτά τα αντίποινα θα πρέπει ως προς την έκτασή τους να αντιστοιχούν στην αξία της ζημιάς και θα πρέπει να είναι ιδιαίτερα αυστηρά, αν έχουν πέσει θύματα Γερμανοί ή γερμανικό υλικό.

Τα αντίποινα θα λαμβάνουν χώρα ταχέως και δημοσίως. [...] Τα αντίποινα θα καθορίζονται από τους διοικητές μεραρχίας. Θα πρέπει να λαμβάνονται τα εξής μέτρα, ανάλογα με τη βαρύτητα της πράξης που θα πρέπει να τιμωρηθεί:

α) Συλληφθέντες που συμμετείχαν σε επιχειρήσεις δολιοφθοράς θα πρέπει να μεταφέρονται στην ιδιαίτερη πατρίδα τους, όπου θα απαγχονίζονται δημοσίως.

β) Τα μέλη των οικογενειών τους θα τιμωρούνται με αμείλικτη σκληρότητα. Εάν είναι αναγκαίο, θα εκτελούνται όλοι οι άρρενες της οικογένειας.

γ) Χωριά που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν από τις συμμορίες ως καταφύγια θα καταστρέφονται. Ο ανδρικός πληθυσμός, αν δεν έχει ήδη εκτελεστεί λόγω συμμετοχής ή υποστήριξης της συμμοριτικής δραστηριότητας, θα συλλαμβάνεται στο σύνολό του και θα εκτελεί καταναγκαστικά έργα.

Τα μέτρα που λαμβάνονται θα πρέπει να σημειώνονται στις ημερήσιες διαταγές.

Απαιτώ οι κατευθυντήριες γραμμές αυτής της διαταγής να εφαρμοστούν με κάθε αυστηρότητα και σκληρότητα.

Κάθε ένδειξη επιείκειας θα ερμηνεύεται ως αδυναμία που στοιχίζει γερμανικό αίμα!

Αποτελεί καθήκον κάθε προϊσταμένου να φροντίζει συνεχώς ώστε κάθε Γερμανός στρατιώτης να συνηθίσει τις συνθήκες που ισχύουν στα Βαλκάνια και να καταλήξει στα ανάλογα συμπεράσματα.»¹⁴⁷

Αντίστοιχα, εν όψει της μετάβασης της 1^{ης} Ορεινής Μεραρχίας στην περιοχή των Ιωαννίνων ο διοικητής διέταξε με τυποποιημένο τρόπο πως «κατά την εκκαθάριση περιοχών που έχουν υπονομευθεί από συμμορίες, θα πρέπει να λαμβάνονται τα πλέον δραστικά μέτρα. Όλα τα χωριά που θα μπορούσαν να χρησιμεύσουν στις συμμορίες ως καταφύγια θα καταστρέφονται. Ο ανδρικός πληθυσμός τους, στην περίπτωση που δε θα εκτελείται ως ύποπτος για συμμετοχή ή υποστήριξη των συμμοριών, θα συλλαμβάνεται χωρίς διακρίσεις και θα εκτοπίζεται σε στρατόπεδα. Σε περιπτώσεις δολιοφθοράς (ανατίναξη δρόμων ή γεφυρών, κοπή τηλεγραφικών συρμάτων κτλ) θα

¹⁴⁷ Ο. π., σ. 126

λαμβάνονται αυστηρότατα μέτρα κατά του πληθυσμού. Τα αντίποινα αυτά θα έχουν προοπτική επιτυχίας μόνο εάν γίνονται γρήγορα και με πλήρη δημοσιότητα (συλληφθέντες σαμποτέρ θα πρέπει για παράδειγμα να απαγχονίζονται δημοσίως στα χωριά καταγωγής τους· με αμείλικτη αυστηρότητα θα τιμωρούνται και οι συγγενείς των δραστών). Κάθε οίκτος απέναντι στον πληθυσμό θα εκλαμβάνεται ως ένδειξη αδυναμίας του στρατεύματος και θα κοστίζει γερμανικό αίμα.

Όλα τα σχετικά μέτρα και σχέδια θα αναφέρονται ένα προς ένα στις ημερήσιες αναφορές της μεραρχίας. Εκτελέσεις μεγάλου αριθμού ατόμων και πυρπόληση χωριών μόνο έπειτα από εντολή των διοικητών συνταγμάτων.»¹⁴⁸

Φυσικά, τέτοιου είδους κατασταλτικά μέτρα δεν ήταν πολύ «προνόμιο» μόνο των Γερμανών, αλλά και των Ιταλών οι οποίοι επέδειξαν ανάλογο ζήλο. Η άνοδος του αντάρτικου πολέμου από το τέλος του καλοκαιριού του 1942 και έπειτα συνοδεύτηκε από την γενίκευση των αντιποίνων. Έτσι, για παράδειγμα, τον Αύγουστο του ίδιου έτους άνδρες της μεραρχίας Pinerolo που έδρευε στη Λαμία διατάσσονται να επιδράμουν στην περιοχή του Παρνασσού και να κάψουν τις καλύβες των κτηνοτρόφων ώστε να μην μπορούν να λειτουργήσουν ως καταφύγιο για τους αντάρτες της περιοχής. Στις 27 Σεπτεμβρίου, ο στρατηγός Guido Della Bora διατάσσει την εκκένωση και καταστροφή όλων των χωριών σε ακτίνα 10 χιλιομέτρων από τα σημεία που υπάρχουν συμπλοκές με αντάρτικα τμήματα. Αντίστοιχα, η στρατιωτική διοίκηση στα Γρεβενά προειδοποιούσε πως για κάθε νεκρό Ιταλό στρατιώτη θα εκτελούνταν 10 όμηροι.¹⁴⁹ Το πιο αποτρόπαιο αποτύπωμα των ιταλικών αντιποίνων έμεινε στο χωριό Δομένικο όταν στις 16 Φεβρουαρίου 1943 πυρπολήθηκαν τα σπίτια και εκτελέστηκαν 194 κάτοικοι. Συνολικά, μέχρι τον Ιούνιο του 1944 οι τριπλές κατοχικές δυνάμεις είχαν επιδράμει σε 1.339 πόλεις και χωριά.¹⁵⁰

Καθώς οι ιταλικές δυνάμεις, όμως, αδυνατούσαν να επιβληθούν πλήρως στους χώρους ευθύνης τους στα Βαλκάνια στα τέλη του 1942 αποφασίστηκε η αναδιοργάνωση και ενίσχυση των γερμανικών μονάδων. Ως εκ τούτου, ο αρχιστράτηγος Alexander Löhr διορίστηκε «Ανώτατος Διοικητής Νοτιοανατολικής Ευρώπης» (*OB Südost*) και επικεφαλής της Ομάδας Στρατιών Ε με έδρα το Πανόραμα

¹⁴⁸ Hermann Frank Meyer, *Αιματοβαμμένο εντελβάις, Η 1^η Ορεινή Μεραρχία, το 22^ο Ορεινό Σώμα Στρατού και η εγκληματική δράση τους στην Ελλάδα, 1943 – 1944*, τ. Α', μτφρ. Γιάννης Μυλωνόπουλος, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009, σ. 218

¹⁴⁹ Davide Rododno, *Fascism's European Empire, Italian Occupation during the Second World War*, Cambridge University Press, 2006, σ. 344 – 345

¹⁵⁰ Polymeris Voglis: «Surviving Hunger: Life in the Cities and the Countryside during the Occupation» στο Robert Gildea, Olivier Wieviorka, Anette Warring (επιμ.), ό. π., σ. 37

Θεσσαλονίκης. Στα επιτακτικά καθήκοντα της νέας διοίκησης εντάσσονταν η άμυνα των παράκτιων περιοχών και η διάλυση των αντιστασιακών οργανώσεων. Προκειμένου να επιτευχθεί η ορισμένη αποστολή αποφασίστηκε η αποστολή 5 επιπλέον μεραρχιών στην Ελλάδα. Κάποιες από αυτές είχαν πολύτιμη εμπειρία σε επιχειρήσεις εναντίον ανταρτών, όπως η 117^η Μεραρχία Καταδρομών, η 104^η Μεραρχία Καταδρομών και η επίλεκτη 1^η Ορεινή Μεραρχία.¹⁵¹

Παράλληλα, εντατικοποιήθηκε και η χρήση των Ταγμάτων Ασφαλείας. Αν και η αρχική πρόβλεψη αφορούσε μόνο τέσσερα τάγματα, οι αυξανόμενες ανάγκες μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας επέβαλλαν την διεύρυνση των δοσιλογικών σχηματισμών που δρούσαν στο πλευρό των ναζί.¹⁵²

Η ιδιαίτερη μέριμνα που έδειξαν οι Γερμανοί για την κλιμακούμενη δράση των ανταρτών καταδεικνύεται και από την ίδρυση ενός ειδικού τμήματος μετά την ανατίναξη της γέφυρας του Γοργοπόταμου. Πιο συγκεκριμένα, ο Alexander Löhrl διέταξε τη δημιουργία του «τμήματος συμμοριών» στα κεντρικά της Ομάδας Στρατιών Ε. Εκεί λειτούργησε το τμήμα *Ic* που απαρτιζόταν από προσωπικό περίπου 30 ατόμων. Βασιζόμενο στις αναφορές των μονάδων, το τμήμα συνέτασσε μηνιαίες αναφορές σχετικά με την πολιτική κατάσταση, τις δυνάμεις του αντιπάλου (αριθμός, οπλισμός, σχέσεις μεταξύ διαφορετικών οργανώσεων) όπως και τη δράση της βρετανικής στρατιωτικής αποστολής. Με βάση τις αναφορές του τμήματος διαμορφώνονταν και οι ανάλογες στρατιωτικές επιχειρήσεις της Wehrmacht.¹⁵³

Η γερμανική διοίκηση παρατηρούσε από την άνοιξη του 1943 την πλήρη αδυναμία των Ιταλών να αντιμετωπίσουν τους αντάρτες περιοριζόμενες στα αστικά κέντρα και αδυνατώντας να ελέγξουν την ύπαιθρο.¹⁵⁴ Διαφωτιστική εικόνα έδινε έκθεση αντιπροσώπου του σουηδικού Ερυθρού Σταυρού για το καλοκαίρι του 1943:

«Η τάση το καλοκαίρι ήταν ότι οι αντάρτες άπλωναν τον έλεγχο τους σε όλο και μεγαλύτερες περιοχές στη Βόρεια Ελλάδα και στην Πελοπόννησο, ιδιαίτερα στα βουνά. Οι Ιταλοί και οι Γερμανοί είχαν ήδη αρχίσει να παίρνουν μέτρα για να αντιμετωπίσουν κάθε αξιόλογη αντίσταση καίγοντας τα χωριά που θεωρούνταν πως ήταν κέντρα των ανταρτών. Οι κάτοικοι αυτών των χωριών άλλοτε σκοτώνονταν και άλλοτε

¹⁵¹ Hermann Frank Meyer, *Αιματοβαμμένο εντελβάις, Η 1^η Ορεινή Μεραρχία, το 22^ο Ορεινό Σώμα Στρατού και η εγκληματική δράση τους στην Ελλάδα, 1943 – 1944*, τ. Α', ό. π., σ. 190

¹⁵² Κώστας Κωστής, *«Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας», Η διαμόρφωση του νεοελληνικού Κράτους, 18^{ος} – 21^{ος} αιώνας*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2014, σ. 676

¹⁵³ Hermann Frank Meyer, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα, Τα αιματηρά ίχνη της 117^{ης} μεραρχίας καταδρομών στη Σερβία και την Ελλάδα*, ό. π., σ. 151 – 152

¹⁵⁴ Χάγκεν Φλάισερ, τ. II, ό. π., σ. 150 – 151

συλλαμβάνονταν ως όμηροι. Όσοι κατάφερναν να το σκάσουν ανέβαιναν στα βουνά και έσμιγαν με τους αντάρτες. Καθώς ο αριθμός τους μεγάλωνε, αναγκάζονταν να στρέφονται προς καινούργιες περιοχές για να βρουν τροφή από τους αγρότες. Κάθε χωριό όμως που εφοδίαζε τους αντάρτες με τρόφιμα καιγόταν μόλις το μάθαιναν οι αρχές κατοχής. Έτσι, το αντάρτικο επεκτεινόταν διαρκώς από τη μια περιοχή της χώρας στην άλλη. Η καλλιέργεια έγινε δύσκολη ή αδύνατη και το αποτέλεσμα ήταν ότι σε μεγάλες εκτάσεις η συγκομιδή ήταν στην ουσία μια μεγάλη αποτυχία.»¹⁵⁵

Σημείο καμπής για της συνθήκες της κατοχής, τόσο για τις δυνάμεις των ανταρτών όσο και για τις γερμανικές αρχές συνιστά η συνθηκολόγηση της Ιταλίας στις 8 Σεπτεμβρίου 1943. Ένα πολύ μεγάλο μέρος του ιταλικού οπλισμού πέρασε στα χέρια των ανταρτών γεγονός που είχαν για πρώτη φορά τη δυνατότητα να χρησιμοποιήσουν βαρέα όπλα με άφθονα πυρομαχικά και να στρατολογήσουν περισσότερους άνδρες. Από το φθινόπωρο του 1943 και έπειτα οι αντάρτικες επιχειρήσεις γνώρισαν αλματώδη άνοδο όπως και ο αριθμός των ανταρτών που στο τέλος του καλοκαιριού έφτασαν να αριθμούν 30.000 άνδρες.¹⁵⁶ Τα γερμανικά στρατεύματα αναγκάστηκαν να δεσμεύσουν μεγαλύτερες δυνάμεις στον ελλαδικό χώρο προκειμένου να καλύψουν το κενό των ιταλικών μονάδων.

Είναι χαρακτηριστικό πως ενώ αθροιστικά στη Γαλλία, την Ολλανδία και το Βέλγιο το 1943 στάθμευαν περίπου 790.000 Γερμανοί στρατιώτες, μόνο στην Ελλάδα μέχρι την ιταλική συνθηκολόγηση βρίσκονταν 300.000 άνδρες. Ο δυσανάλογα μεγάλος αριθμός σε σχέση με το μέγεθος της χώρας δεν είναι άσχετος με το μέγεθος του αντιστασιακού κινήματος που αναπτύχθηκε, συνυπολογίζοντας φυσικά και άλλους παράγοντες όπως την απειλή μιας συμμαχικής απόβασης.¹⁵⁷

Μία από τις επίλεκτες ομάδες που έφτασε στην Ελλάδα και εξειδικεύονταν σε αντιπαρτιζάνικες επιχειρήσεις ήταν και η 4^η Τεθωρακισμένη Μεραρχία Γρεναδιέρων Polizei. Από το φθινόπωρο άρχισαν να διεξάγονται εκκαθαριστικές επιχειρήσεις (*Sauberungen*) τόσο στη Βορειοδυτική όσο και στη Στερεά Ελλάδα. Η στάση των Γερμανών έγινε ακόμα πιο σκληρή στον άμαχο πληθυσμό, τη στιγμή που δεν δίσταζαν να προξενήσουν αντίποινα ακόμα και στους μέχρι πρότινος συμμάχους τους στην ίδια την Ιταλία.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, Η εμπειρία της Κατοχής*, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1994, σ. 157

¹⁵⁶ Ο. π., σ. 163

¹⁵⁷ Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ος} αιώνας*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2022, σ. 242 – 243

¹⁵⁸ Lord Russel of Liverpool, *Η μάστιγα του Ναζισμού, Τα εγκλήματα πολέμου του Γ' Ράιχ 1939*

Το τελευταίο έτος της κατοχής σημαδεύτηκε με την κλιμάκωση της αντάρτικης πολεμικής προσπάθειας.«...δεν έχουμε πλέον υπό τον έλεγχο μας κανένα τμήμα της χώρας. Οι αντάρτες δρουν παντού ακόμη και πλησίον των Αθηνών...καθώς και στην γερμανική ελεγχόμενη περιφέρεια εντός της Πελοποννήσου» παραδεχόταν ο Γερμανός Επιτετραμμένος στην Αθήνα.¹⁵⁹Την άνοιξη η Πελοπόννησος κηρύχθηκε πολεμική ζώνη.¹⁶⁰Ενδεικτική της δυναμικής των ανταρτών του ΕΛΑΣ και της αδυναμίας των Γερμανών να επιβληθούν ήταν η συγκρότηση της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), της λεγόμενης «Κυβέρνησης του βουνού» στις 10 Μαρτίου στη Βίνιανη Ευρυτανίας. Μάλιστα, στις 23 Απριλίου, διεξήχθησαν απρόσκοπτα εκλογές στις απελευθερωμένες περιοχές για την ανάδειξη εκλεκτόρων που με τη σειρά τους θα εξέλεγαν αντιπροσώπους στο Εθνικό Συμβούλιο.¹⁶¹Ακολούθησε η ανασυγκρότηση του ΕΛΑΣ και η δημιουργία Ομάδων Μεραρχιών στη Μακεδονία και τη Στερεά. Μέχρι την απελευθέρωση δρούσαν 9 μεραρχίες χωρίς να συμπεριλαμβάνονται οι δυνάμεις που δρούσαν στα νησιά και ο εφεδρικός ΕΛΑΣ. Κατά μία εκτίμηση μέχρι την αποχώρηση των Γερμανών ο ΕΛΑΣ αριθμούσε 50.000 άνδρες.¹⁶²

Η διάπραξη αντιποίνων από τους Γερμανούς υπήρξε αναλόγως κλιμακωτή με την ανάπτυξη των ανταρτών. Μέσα στο 1944 μια σειρά χωριά γνώρισαν το πιο αποτρόπαιο πρόσωπο της ναζιστικής στρατιωτικής μηχανής. Μόνο στην Αθήνα από τον Νοέμβριο του 1943 μέχρι τον Οκτώβριο του 1944 εκτελέστηκαν 3.000 άνθρωποι.¹⁶³Τα φύλλα του κατοχικού Τύπου έβριθαν από ανακοινώσεις εκτελέσεων ως αντίποινα για το θάνατο Γερμανών και τω συνεργατών τους. Μετά την εκτέλεση από την ΟΠΛΑ του κατοχικού υπουργού Εργασίας Ν. Καλύβα ανακοινώθηκε η εκτέλεση 50 κομμουνιστών¹⁶⁴, ενώ είχε προηγηθεί η εκτέλεση 50 κατοίκων του χωριού Υψηλάντης (Βρασταμίτες) στη Βοιωτία για το θάνατο μόλις 2 Γερμανών σε διάστημα 20 ημερών¹⁶⁵.

– 1945, μτφρ. Γεωργία Δημητροπούλου, εκδ. Ιωλκός, 2007, σ. 157

¹⁵⁹ Αννίβας Βελλιάδης, *Κατοχή, Γερμανική πολιτική διοίκηση στην κατεχόμενη Ελλάδα 1941 – 1944*, ό. π., σ. 181

¹⁶⁰ Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ, Η εμπειρία της Κατοχής*, ό. π., σ. 199

¹⁶¹ Μάκης Μαΐλης, *Από την 4η Αυγούστου ως τις μέρες μας. Η γενική πορεία της ταξικής πάλης, Σύγχρονη εποχή*, Αθήνα 2009, σ. 53

¹⁶² Πολυμέρης Βόγλης, ό. π., σ. 149

¹⁶³ Ιάσωνας Χανδρινός, ό. π., σ. 350

¹⁶⁴ Εφημ. *Αθηναϊκά Νέα*, 29. 1. 1944

¹⁶⁵ Εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11. 1. 1944

Πολλά χωριά της Ελλάδας γνώρισαν τη φρίκη. Ανάμεσά τους ξεχώρισαν περιπτώσεις όπως του Κομμένου. Αν και το χωριό δεν υπήρξε ορμητήριο ανταρτών, τόσο ο ΕΛΑΣ όσο και ο ΕΔΕΣ αξιοποίησαν το χωριό για την τροφοδοσία των μονάδων τους. Η συγκυριακή οπτική επιβεβαίωση της παρουσίας ανταρτών στο χωριό από γερμανικό απόσπασμα έδωσε στους κατακτητές την ιδανική αφορμή για να εμποδίσουν τον τρόπο στους κατοίκους για τη συνεργασία τους με την αντίσταση. Τα ξημερώματα της 16^{ης} Αυγούστου 1943 τουλάχιστον 100 άνδρες του 12^{ου} Λόχου του 98^{ου} Συντάγματος της 1^{ης} Μεραρχίας Ορεινών Καταδρομών εκκίνησαν προς το Κομμένο περικυκλώνοντάς το από τρεις πλευρές. Στις 6:30 τα ξημερώματα ξεκίνησε η αδιάκριτη επίθεση εναντίον των ανυποψίαστων χωρικών που κατέληξε στο θάνατο 317 ανθρώπων, εκ των οποίων οι 96 κάτοικοι κάτω των 15 ετών.¹⁶⁶

Η γερμανική πλευρά πρόβαλε το σύνθημα επιχειρήμα περί μάχης εναντίον των ανταρτών: *«Σήμερα το πρωί, κατά την περικύκλωση του Κομμένου που έγινε από τρεις πλευρές, ο 12^{ος} Λόχος δέχτηκε πυκνά πυρά απ' όλα τα σπίτια. Τότε ο Λόχος άνοιξε πυρ με όλα του τα όπλα, επέδραμε στον οικισμό και τον πυρπόλησε. Φαίνεται πως κατά τη διάρκεια αυτής της μάχης μερικοί από τους ληστές κατάφεραν να ξεφύγουν προς τα νοτιοανατολικά. Υπολογίζεται ότι σ' αυτή τη μάχη σκοτώθηκαν 150 άμαχοι. Τα σπίτια δέχτηκαν έφοδο με χειροβομβίδες, με αποτέλεσμα τα περισσότερα να πάρουν φωτιά. Όλα τα βοοειδή και το μαλλί έγιναν λάφυρα. Θα ακολουθήσει χωριστή αναφορά λαφύρων. Κατά την πυρπόληση των σπιτιών μεγάλες ποσότητες πυρομαχικών εξερράγησαν και κρυμμένα όπλα είναι επίσης πιθανόν να κάηκαν μαζί τους.»*¹⁶⁷ Συνολικά στην Ήπειρο για το διάστημα από τον Ιούλιο μέχρι τον Οκτώβριο 1943 καταγράφηκαν 210 κατεστραμμένα χωριά, 5.200 καμένα σπίτια και 1746 νεκροί.¹⁶⁸

Ακόμα χειρότερη υπήρξε η καταστροφή στα Καλάβρυτα. Την κατάσταση μαρτυρούσε γλαφυρά η έκθεση του Ερυθρού Σταυρού:

«Η καταστροφή των Καλαβρύτων είναι τελεία. Η φωτιά έχει ερειπώσει τα πάντα. Από τα 36^ο σπίτια της πόλεως έχουν μείνει περί τα 15, από τα άλλα δεν έχουν μείνει παρά οι τέσσεροι τοίχοι. Δεν εσώθηκαν ούτε οι εκκλησίες ούτε τα σχολεία.

¹⁶⁶ Δημήτρης Χρ. Βλαχοπάνος, *Αι Κομμένο της άσβεστης μνήμης*, εκδ. Κοινότητα Κομμένου, Άρτα 2009, σ. 45

¹⁶⁷ Ο. π., σ. 55

¹⁶⁸ Βαγγέλης Τζούκας, *Ο ανταρτοπόλεμος στην Πίνδο και οι γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις* στο Πανελλήνια Ένωση Θυμάτων και Φίλων Θυμάτων Μαρτυρικού Χωριού Καταρράκτη Άρτας (επιμ.), *Μαρτυρικό Χωριό Καταρράκτης Άρτας, Μαρτυρίες και Μνήμες Κατοχής*, εκδ. Πέτρα, 2021, σ. 121

Σχεδόν ολόκληρος ο ανδρικός πληθυσμός της πόλεως πλην των αγοριών κάτω των 14 ετών και των γερόντων άνω των 70 ετών έχει χαθή διά ομαδικής εκτελέσεως. Υπάρχουν οικογένειαι που έχασαν δύο, τρία και τέσσερα πρόσωπα. Δημόσιοι υπάλληλοι, εκπαιδευτικοί, δικαστικοί, τραπεζικοί υπάλληλοι, ιερείς, υπέστησαν την ιδίαν τύχην. Αι γυναίκες και τα παιδιά των Καλαβρύτων, που εσώθησαν από τη φωτιά, εις την οποία παρεδόθη το σχολείον της πόλεως, όπου ήσαν κλεισμένες, σπάζοντας τις πόρτες και τα παράθυρα, έθαψαν τους άνδρες των με τα ίδια τους τα χέρια. Είναι άστεγες, χωρίς ρουχισμόν, γιατί όλα εκάησαν και χωρίς απολύτως τίποτε από τα απαραίτητα της καθημερινής ζωής. Δεν τους έμεινε παρά ό, τι εφορούσαν.»¹⁶⁹

Αδιάψευστος μάρτυρας της ναζιστικής εκδικητικότητας υπήρξε και το Σκοπευτήριο της Καισαριανής. Αν και έγινε περισσότερο γνωστό για την εκτέλεση των 200 κομμουνιστών την 1^η Μαΐου 1944, συνολικά εκτελέστηκαν τουλάχιστον 600 άνθρωποι. Καθόλου τυχαία, τουλάχιστον το 70% των εκτελέσεων έλαβε χώρα το 1944.¹⁷⁰

Οι Γερμανοί δεν άργησαν να εισάγουν στην Ελλάδα την ήδη διευρυμένη στην Ανατολική Ευρώπη στρατηγική των «προληπτικών» μέτρων απέναντι στον πληθυσμό της χώρας που κατά τον πρέσβη Neubacher ήταν κατά 95% εχθρικός απέναντι στις τριπλές δυνάμεις κατοχής.¹⁷¹ Οι δολοφονίες αμάχων συνιστούσαν οργανικό μέρος της στρατηγικής αντίληψης για τη διεξαγωγή εκκαθαριστικών επιχειρήσεων στο σύνολο της κατεχόμενης χώρας. Συχνά τα θύματα βαφτίζονταν αντάρτες/ συμμορίες και οι κάτοικοι της υπαίθρου εν αγνοία τους συνεργάτες, επομένως έπρεπε να τιμωρηθούν. Μάλιστα, όπως έχει επισημανθεί, «για τα αντίποινα οι Γερμανοί χρησιμοποιούσαν τον θρησκευτικό όρο ‘εξιλασμός’ (Sühne). Κάθε αντίσταση θεωρούνταν έγκλημα και αμαρτία που έπρεπε να ξεπλυθεί από την κοινότητα με αίμα.»¹⁷²

Η νοσηρότητα των πεπραγμένων των Waffen – SS δεν συνιστούσε κάποια παρέκκλιση από τη συνηθισμένη πρακτική αντιποίνων. Τουναντίον, επιβεβαίωνε με τον πιο ωμό τρόπο τη φύση της ίδιας της ναζιστικής ιδεολογίας που απαξίωνε την αξία της ανθρώπινης ζωής, άσχετα από φύλο, ηλικία και εθνικότητα. Στην υπό εξέταση

¹⁶⁹ Κώστας Καλαντζής, *Οι σφαγές των Καλαβρύτων*, εκδ. Άστρα, Αθήνα 1962, σ. 107

¹⁷⁰ Γιάννης Γ. Κουβάς, *Σκοπευτήριο Καισαριανής, Η ματωμένη καρδιά της Ελλάδας*, εκδ. Εντός, Αθήνα 2003, σ. 299

¹⁷¹ Νίκος Παπαναστασίου, «Τα γερμανικά αντίποινα, ‘κύριοι ζωής και θανάτου’ στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Γ, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007, σ. 132

¹⁷² Αντώνης Λιάκος, ό. π., σ. 243

περίπτωση του Διστόμου η αγριότητα της σφαγής υπήρξε τέτοια που δύσκολα μπορεί να τη συναντήσει κανείς σε ολόκληρο τον ελλαδικό χώρο καθόλη τη διάρκεια της κατοχής.

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

Ἐπ' ἐσχάτων κατέστησαν συχναὶ ἀπόπειραι δολοφονίας κατὰ Γερμανῶν στρατιωτικῶν. Οἱ δρᾶσαι ἀνήκουσι κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς κομμουνιστικοὺς κύκλους. Αἱ γερμανικαὶ ἔνοπλοι δυνάμεις δὲ καταπολεμήσουν ριζικῶς πᾶσαν ἀπόπειραν δολοφονίας καὶ διαταράξεως τῆς ἡσυχίας τῆς χώρας.

Εἰς τὸ μέλλον διὰ κάθε φονευόμενον Γερμανὸν στρατιώτην, δὲ ἐκτελοῦνται 50 Ἑλληνας, διὰ κάθε δὲ τραυματιζόμενον Γερμανὸν στρατιώτην 10 Ἑλληνας. Οἱ ἐκτελούμενοι δὲ ἐκλέγωνται μεταξύ τῶν κύκλων τῶν ὑπευθύνων διὰ τὴν ἀπόπειραν ταύτην. Τὰ αὐτὰ μέτρα δὲ λαμβάνονται καὶ διὰ τὴν δολοφονίαν Ἑλλήνων ἀνηκόντων εἰς τὰ Σώματα Ἀστυνομίας Πόλεων καὶ Χωροφυλακῆς.

Προειδοποιῶ τὸν πληθυσμὸν καὶ συμβουλεύω πάντας τοὺς ἀγαπῶντας τὴν πατρίδα των Ἑλληνας, ν' ἀποτρέψωσι τοὺς συμπατριώτας των ἐξ ἀπερισκέπτων ἐνεργειῶν, πρὸς τὸ ἴδιον αὐτῶν συμφέρον.

Ἀθῆναι τῆ 25 Ὀκτωβρίου 1943.

Ο ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΣ ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ
ΕΛΛΑΔΟΣ

Εικόνα 1: Φυλλάδιο των Γερμανικών αρχών στην Αθήνα όπου ανακοινώνεται πως θα εκτελούνται 10 Έλληνες για κάθε τραυματία Γερμανό και 50 για κάθε νεκρό. Πηγή: Αρχείο ΚΚΕ

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΔΙΣΤΟΜΟΥ

ΤΟ ΠΡΟΟΙΜΙΟ ΤΗΣ ΣΦΑΓΗΣ

Το μικρό χωριό του Διστόμου στην καρδιά της Βοιωτίας παρουσίαζε τα χρόνια της κατοχής την τυπική εικόνα ενός οποιοδήποτε χωριού της ελληνικής υπαίθρου. Μια τοπική οικονομία που βασιζόταν κατά κύριο λόγο στην κτηνοτροφία και την γεωργία συντηρούσε αξιοπρεπώς έναν πληθυσμό που το 1940 αριθμούσε 1650 κατοίκους. Τον Ιούνιο του 1944, όπως και κάθε καλοκαίρι, είχε φτάσει η εποχή του θερισμού και οι κάτοικοι του χωριού μετέβαιναν στα χωράφια για τις συνηθισμένες εργασίες τους.

Ωστόσο το πρωινό της 10^{ης} ήταν ιδιαίτερο. Πολλοί κάτοικοι είχαν επιλέξει να μην πάνε στα χωράφια αλλά να μείνουν στο χωριό. Ο λόγος είχε να κάνει με το ότι έπρεπε να ετοιμάσουν τα κόλλυβα και την εκκλησία για το μνημόσυνο της επόμενης ημέρας. Το μνημόσυνο αφορούσε τη συμπλήρωση σαράντα ημερών από την εκτέλεση τεσσάρων νέων του Διστόμου από τα γερμανικά στρατεύματα. Πιο συγκεκριμένα, στις 24 Απριλίου δυνάμεις του ΕΛΑΣ είχαν επιτεθεί στην περιοχή Καρακόλιθος, στο δρόμο μεταξύ Λιβαδειάς και Διστόμου, εναντίον δύναμης Γερμανών προξενώντας απώλειες και αιχμαλωτίζοντας αξιωματικούς. Ως αντίποινα, οι αρχές κατοχής μετέφεραν την επόμενη μέρα από τη Λιβαδειά 110 κρατούμενους τους οποίους εκτέλεσαν στην εν λόγω τοποθεσία μαζί με άμαχους πολίτες, ανεβάζοντας τον αριθμό στους 136. Ανάμεσα στους εκτελεσμένους ήταν και οι Διστομίτες Δημήτρης Σφουντούρης (28 ετών), Όθων Καραγιάννης (24 ετών), Ευστάθιος Καραγιάννης (23 ετών) και Ιωάννης Γαμβρύλης (24 ετών). Στα σπίτια των νεαρών αυτών είχαν αρχίσει να μαζεύονται συγγενείς για να κάνουν τις σχετικές με το μνημόσυνο ετοιμασίες.

Το ίδιο πρωινό στις πόλη της Λιβαδειάς γίνονταν άλλου είδους ετοιμασίες. Περίπου 20 άνδρες των Waffen – SS που είχαν αλλάξει την στρατιωτική τους περιβολή και ήταν ντυμένοι με πολιτικά ρούχα επιβιβάζονταν σε δύο επιταγμένα φορτηγά αυτοκίνητα έχοντας καλυμμένο τον οπλισμό τους. Το ένα με αριθμό 24321 οδηγούσε ο Σπύρος Πελεκάνος ή Κουρκουτάς και το άλλο με αριθμό 33257 ο Λουκάς Ζάχος. Αφότου ξεκίνησαν, μετά από μισή ώρα ακολούθησαν άλλα πέντε οχήματα γεμάτα στρατιώτες με στρατιωτική ένδυση και πλήρη οπλισμό. Όλοι τους ανήκαν στο 2^ο Λόχο του 1^{ου} Τάγματος του 7^{ου} Τεθωρακισμένου Συντάγματος της 4^{ης} Τεθωρακισμένης Μεραρχίας Γρεναδιέρων (*Panzergrenadier*) SS Polizei. Η μικρή αυτή φάλαγγα είχε

κατεύθυνση προς το Δίστομο. Η εμφάνιση των στρατιωτών στα δύο πρώτα αυτοκίνητα με πολιτικά συνιστούσε ένα τέχνασμα. Παρουσιάζόμενοι ως μαυραγορίτες αποσκοπούσαν στο να λειτουργήσουν ως δόλωμα για τις αντάρτικες ομάδες του ΕΛΑΣ σε μάχη ώστε να τις παρασύρουν σε μάχη και να τις αγκιστρώσουν μέχρι να καταφθάσουν ενισχύσεις και να τις εκκαθαρίσουν. Το μέγεθος της επιχείρησης μαρτυρά το ότι στη διασταύρωση από το δρόμο από Άμφισσα προς Λιβαδειά ενώθηκαν με μια τεράστια φάλαγγα 60 αυτοκινήτων που απαρτιζόνταν από άνδρες της ίδιας Μεραρχίας.¹⁷³

Κατευθυνόμενοι στο δρόμο προς Δίστομο άρχισαν να αιχμαλωτίζουν και να εκτελούν ανθρώπους στα περίξ του δρόμου χωράφια, πυροβολώντας ακόμα και τα υποζύγια τους. Αρχικά σκότωσαν τον Παναγιώτη Καραγιάννη ή Τσεκούρα και τον γαμπρό του Γιάννη Λεμονή που πήγαιναν με το κάρο τους στο χωράφι. Στη συνέχεια πυροβόλησαν θανάσιμα τον Νίκο Τζάθα, τον Γιάννη Οικονόμου, την Παναγιώτα Σφουντούρη και τον Γιώργο Λαγό ή Κούνη. Επιπλέον, αιχμαλώτισαν άλλους δώδεκα άνδρες του Διστόμου. Πρόκειται για τα αδέρφια Νίκο και Γιάννη Λάμπρου, Θανάση και Γιάννη Κοκκίνη, Γιάννη και Δημήτρη Σφουντούρη μαζί με τον πατέρα τους Γιώργο, τον Θεμιστοκλή Σφουντούρη, τον Γιώργο Παπαϊωάννου, τον Τάσο Τζάθα, τον Ηλία Πελέκη και τον Δημήτρη Τσόκο.

Όταν η γερμανική φάλαγγα έφτασε στο Δίστομο ο επικεφαλής ζήτησε να συναντήσει τον παπά Σωτήρη Ζήση και τον πρόεδρο Χαράλαμπο Κίνια και τους ρώτησε μέσω διερμηνέα αν είχαν περάσει αντάρτες από το χωριό. Εκείνοι είτε απάντησαν πως δεν είχαν περάσει είτε πως το προηγούμενο βράδυ μια ομάδα 30 ανταρτών είχε κατευθυνθεί προς το διπλανό χωριό Στείρι.¹⁷⁴ Όταν οι κάτοικοι του χωριού είδαν τους 12 αιχμαλώτους δεμένους πισθάγκωνα κατάφεραν μετά βίας να πείσουν τους Γερμανούς να τους δώσουν λίγο νερό. Αφού άρπαξαν τρόφιμα και κρασί, οι Γερμανοί ξυλοκόπησαν τον Μιλτιάδη Νικολάου επειδή δήθεν ήταν κομμουνιστής. Παράλληλα, επειδή το Δίστομο περιβάλλεται από λόφους, τοποθέτησαν φυλάκια στα γύρω υψώματα Κούλια, Άη – Λια, Κάστρο, Κάναλλες και στους πρόποδες του Κούκου και στους πρόποδες του Κούκου.

Όσο βρίσκονταν ακόμα οι Γερμανοί στο χωριό έφτασαν τα νέα για τους συγχωριανούς που είχαν σκοτώσει στη διαδρομή. Η μητέρα και η αδερφή της

¹⁷³ Ζέτα Παπανδρέου, *Τραυματική μνήμη και Δημόσια Ιστορία: Δίστομο 1944 – 2018*, εκδ.

Ταξιδευτής, Αθήνα 2018, σ. 47

¹⁷⁴ Ο. π., σ. 49

Παναγιώτας Σφουντούρη και ο πατέρας του Γιάννη Λεμονή ξεκίνησαν να πάρουν τα πτώματα των αγαπημένων τους. Όταν έφτασε το μεσημέρι, τα δύο αυτοκίνητα με τους άνδρες των SS με τα πολιτικά αποχώρησαν από το Δίστομο και κατευθύνθηκαν προς το χωριό Στείρι μόλις 5 χιλιόμετρα μακριά.

Η ΜΑΧΗ

Φτάνοντας σε μια απόσταση περίπου 3 χιλιομέτρων από το Δίστομο τα οχήματα των Γερμανών έπεσαν σε ενέδρα με διασταυρούμενα πυρά που είχαν στήσει οι άνδρες του 11^{ου} Λόχου του III/ 34 Τάγματος του ΕΛΑΣ υφιστάμενοι μεγάλες απώλειες που ανήλθαν στους 7 νεκρούς και τους 14 τραυματίες. Περιγραφή της μάχης μας παραδίδεται από την μαρτυρία του αντάρτη Νίκου Μίχα:

«Εμείς ήμασταν πίσω από τον λόφο. Είχαμε έρθει εδώ πέρα για να πλυθούμε, να ράψουμε κανά παπούτσι και να ξεχειριαστούμε. Βλέποντας όμως ο παρατηρητής που είχαμε στο ύψωμα, ο αντάρτης, έναν αγγελιοφόρο με ένα άσπρο άλογο να έρχεται από το Δίστομο και να ζητάει το Λόχο. Και μας λέει ότι ήρθαν οι Γερμανοί στο Δίστομο. Την ώρα που φτάσαν τα αυτοκίνητα στο ακάλυπτο το οπλοπολυβόλο που είχαμε εδώ άνοιξε πυρ. Χτυπάει λοιπόν και σταματάνε τα αυτοκίνητα. Με το πυρ οπισθοχωρούνε αυτοί αυτομάτως και αρχίζουμε εμείς όλα τα πυρά πάνω στα δυο αυτοκίνητα. Πέρασε αρκετή ώρα δίχως να ρίξουνε μία σφαίρα αυτοί. Ακόμει τον παρατηρητή τον αντάρτη από πάνω πυροβολώντας και λέει 'έρχονται'.[...] Ερχόντουσαν άλλα οκτώ αυτοκίνητα. Στρατιώτες, και με καταγιστικά πυρά. Αυτά που σκάγανε και θερίζανε τα πάντα. Το πρόγραμμά μας ήταν να τους χτυπήσουμε, να πάρουμε όπλα – γιατί μας λείπανε όπλα και σφαίρες – αλλά εφόσον ήρθε η ενίσχυση δεν μπορέσαμε. Η μία διμοιρία έμεινε εκεί πέρα, νομίζω, του Ιάσωνα, ο οποίος ήταν διμοιρίτης και έφυγε μετά αφού μαζέψανε (σ. σ. οι Γερμανοί) όλο το υλικό και βάλανε και τη φωτιά στα αυτοκίνητα».¹⁷⁵

Ανάλογη οπτική της επίθεσης και της αδυναμίας των Γερμανών να αντιδράσουν δίνει και η μαρτυρία του Λουκά Ζάχου¹⁷⁶, ενός εκ των δύο οδηγών των επιταγμένων αυτοκινήτων:

«Ήρθαν το πρωί στο σπίτι οι Γερμανοί και ήταν και δύο Έλληνες. Και μου λένε ότι θέλουνε τα αυτοκίνητα. Πήγαμε στο γκαράζ κάτω, πήραμε τα αυτοκίνητα και πήγαμε στα

¹⁷⁵ Απόσπασμα από το ντοκιμαντέρ «Εδώ και σήμερα» (1984) από το αρχείο της ΕΡΤ, <https://archive.ert.gr/84504/> (ημερ. πρόσβασης: 20. 08. 2022)

¹⁷⁶ Ο. π.

Δικαστήρια κάτω. Μετά από μισή ώρα φέρνουν και τον Πελεκάνο. Ετοίμασαν τα αυτοκίνητα, μας έδωσαν και εμάς μερικά τρόφιμα και πήραμε την κατεύθυνση προς το Δίστομο. Πήγαμε κάτω στις φυλακές. Πήραν τα ρούχα και ντυθήκαν μαυραγορίτες, όλοι. Δεν γνωρίζονταν αν ήταν Γερμανοί. Και πήραν το δρόμο προς το Δίστομο. Τα όπλα τα είχαν όλα κάτω στο πάτωμα. Πολυβόλα, χειροβομβίδες, μες στην καρότσα. Είχαν κρεμάσει βελέντζες, καφάσια, ότι ήταν μαυραγορίτες, πραγματικοί. Ήρθαμε στο Δίστομο. Καθίσαμε εκεί στην πλατεία, από κάτω στην πλατεία.[...] Ερχόντουσαν πολλά αυτοκίνητα. Πόσα ήταν δεν τα μέτρησα. Πάντως ερχόταν φάλαγγα από πίσω.

Λοιπόν, πήραμε τον δρόμο προς το Στείρι. Ο Σπύρος ξεράθηκε αμέσως μόλις άκουσε Στείρι. Φτάνοντας λίγο πιο πέρα από τα κυπαρίσσια μας πλακώσαν τα πυρά απέναντι. Ήταν αντάρτες. Εγώ ήμουνα πρώτος με το φορτηγό. Άνοιξα την πόρτα μαζί με τους δυο Γερμανούς και ήταν ένα νεροφάγωμα και πέσαμε μέσα στο νεροφάγωμα και γλυτώσαμε. Οι άλλοι σκοτωθήκανε όλοι. Η μάχη κράτησε 15 λεπτά. Κοιτάγαμε μετά τους αντάρτες απέναντι που λέγανε ‘γρήγορα συμπυχθείτε να φύγουμε γιατί έρχεται φάλαγγα μεγάλη από το Δίστομο’».

Μια πιο αναλυτική αλλά και υπερβολική, σε κάποια σημεία, περιγραφή δίνει και η Έκθεση του 11^{ου} Λόχου του ΕΛΑΣ¹⁷⁷:

Ε. Α. Α. Σ.

111/ 34 ΤΑΓΜΑ

11^{ος} ΛΟΧΟΣ

Αριθμ. 15

Έκθεσις

Γενομένης επιχειρήσεως εις τη περιοχή

ΣΤΕΙΡΙΟΥ – ΔΙΣΤΟΜΟΥ κατά την 10 – 6 – 44

1. Γενική κατάσταση και πληροφορίες.

Εσχάτως οι Γερμανοί περιοχής ΑΜΦΙΣΣΗΣ – ΛΕΙΒΑΔΙΑΣ απεθρασύνθησαν, επιχειρούντες μάλιστα παρατόλμους εφόδους εκ των βάσεων των. Την 10 και 30' της 10 – 6 – 44 φάλανξ εκ 12 αυτοκινήτων (4 κούρσες) εισέδυσαν εις χωρίον Δίστομον· μετά πάροδον μιας ώρας ετέρα εκ

¹⁷⁷ Τάκης Λάμπας, *Η Σφαγή του Διστόμου, Χρονικό*, Δήμος Διστόμου, Αθήνα 2001, σ. 95 – 96

15 αυτοκινήτων εξ' ων (2 μοτοσυκλέτες). Μετά επιπολαίαν αναγνώρισιν των περί το Δίστομον υψωμάτων επεδόθησαν εις λεηλασίας και εκτελέσεις.

II. Αποστολή λόχου και διεξαγωγή επιχειρήσεως

Ο Λόχος ταχθείς αμυντικώς εις αμέσως ανατολικόν ύψωμα ΣΤΕΙΡΙΟΥ και επί επιμήκους αντερείσματος διήκοντος κατά μήκος της αμαξιτής είχεν ως αποστολήν αιφνιδιαστικόν και αποφασιστικόν κτύπημα εκ των πλευρών και νότων, ανεξαρτήτως αριθμού αυτοκινήτων. Ωραν 14 και 45' φάλανξ εκ 4 φορτηγών αυτοκινήτων πλήρη στρατού 2 κούρσες και μιας τρικύκλου μοτοσυκλέτας ενεφανίσθη έμπροσθεν της καταλειφθείσης τοποθεσίας. Μόλις η κεφαλή της φάλαγγος έφθασεν εις επιθυμητόν ύψος αμέσως ομάς ήτις ήτο τεταγμένη εγγύς της αμαξιτής δι' αξονικού πυρός έθεσεν εκτός μάχης τον σωφέρ του α' αυτοκινήτου και ούτω επετύχαμεν το σταμάτημα της φάλαγγος. Αμέσως ήρχισε εκδηλούμενον αιφνιδιαστικόν και δραστικόν πυρ των όπλων μας, λόγω του αναπεπταμένου του εδάφους, εκατέρωθεν της αμαξιτής το πυρ μας υπήρξε φονικώτατον υπολογιζομένων 35 – 40 νεκρών και βαρέως τραυματισμένων.

Άπαντα τα αυτοκίνητα προσεβλήθησαν σημαντικώς, 2 αυτοκίνητα ως δεν ήξιζε το ρεμούλκημα τα έκαυσαν αποχωρούντες.

Η μάχη διήρκεσε περί την μιαν και ημίσειαν ώραν ότε κατέφθασαν ενισχύσεις αίτινες από στιγμής εις στιγμήν ανεμένοντο. Προ ασυγκρίτως υπερτέρων δυνάμεων ο λόχος συνεπτύχθη εις προκαθορισθείσαν περιοχήν, απ' όπου είχαμεν την πρόθεσιν να καταλάβωμεν θέσεις εις ΣΤΕΝΗΝ αλλά κατείχετο δι' ισχυρών δυνάμεων.

Κατά γενομένην πρωινήν επιθεώρησιν επί του πεδίου της μάχης η αμαξιτή επί μήκους 250 μέτρων ήτο πλημμυρισμένη αίματος. Οι επιβαίνοντες Γερμανοί του α' αυτοκινήτου ήσαν ενδεδυμένοι πολιτικήν περιβολήν, πιθανώς να υπήρχον και γκεσταπίτες.

Λάφυρα: 3 Λάστιχα αυτοκινήτων καινούργη ως και πολλά εργαλεία οδηγών αυτοκινήτων.

Ημέτεροι απώλειαι 0, τραυματίαι 1 εις, εις τον μηρόν υποκόψας εις το τραύμα του.

Αντίποινα: Προ της μάχης και αφ' ης επέρασαν την στενήν προς ΔΙΣΤΟΜΟΝ όσους εύρισκον εκατέρωθεν της αμαξιτής τους εφόνεον και ελεηλάτουν – φαίνεται ήλθον με πρόθεσιν τοιάυτην (συλλήψεις και εκτελέσεις).

Κατά την αποχώρησιν των μέχρι Διστόμου ήνοιζαν πυρ επ' αρκετόν κατά του αμάχου πληθυσμού εν Διστόμω προξενήσαντες σωρείαν θυμάτων γυναικόπεδα

(εκατοντάδας) (αντίποινα άνευ προηγουμένου) οι νεκροί μεταφέρονται με κάρρα εις το νεκροταφείον.

Σ. Δ. Λόχου 11 – 6 – 44

Κοινοποιείται υ.. τ. α.

στρ. **ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΓΕΡΑΚΟΒΟΥΝΗΣ**

III ΤΑΓΜΑ καπετ. ΛΕΥΤΕΡΗΣ

Εθεωρήθη 3/11/44 (Αντίγραφον)

Η

Δ/νσις του Τάγματος

Κ. ΖΟΥΣΗΣ λοχ. πεζικ.

ΒΑΛΑΝΤΟΣ λοχ. πεζικ. (= Δασόπουλος Λουκάς καπετάνιος)

Μεταξύ των μαρτυριών και της έκθεσης του λόχου του ΕΛΑΣ φαίνεται να υπάρχουν ορισμένες αναντιστοιχίες. Αρχικά, αν και υπάρχει συμφωνία για το γεγονός ότι τα πρώτα οχήματα που δέχτηκαν την επίθεση μετέφεραν στρατιώτες με πολιτική περιβολή, ο αριθμός τους διαφέρει. Οι μάρτυρες μιλούν για μόνο δύο φορτηγά, ενώ η έκθεση για μεγαλύτερη φάλαγγα. Επίσης, η διάρκεια της μάχης που αναφέρεται στην έκθεση (μιάμιση ώρα) δεν μπορεί να δικαιολογηθεί λαμβάνοντας υπόψιν το γεγονός ότι η σύγκρουση διεξάχθηκε σε απόσταση μόλις τριών χιλιομέτρων από το Δίστομο. Είναι αδύνατον σε τόσο μικρή απόσταση και σε τόσο μεγάλο χρονικό διάστημα να μην έσπευσαν ενισχύσεις από το χωριό. Αντίθετα, οι μαρτυρίες των πρωταγωνιστών που μιλούν για μια σύντομη σύγκρουση μόλις δεκαπέντε λεπτών φαίνονται πολύ πιο κοντά στην πραγματικότητα. Όσον αφορά τη λαφυραγώγηση των οχημάτων, η εσπευσμένη αποχώρηση των ελασιτών εν όψει των γερμανικών ενισχύσεων δε θα άφηνε χρονικά περιθώρια να πλησιάσουν τα αυτοκίνητα και να αφαιρέσουν, όπως διαβάζουμε, λάστιχα και εργαλεία. Από την άλλη πλευρά, ο αντάρτης Νίκος Μίχος υποστηρίζει πως οι Γερμανοί δεν απάντησαν στα πυρά που δέχτηκαν, ενώ η έκθεση του ΕΛΑΣ αναφέρει έναν τραυματία που υπέκυψε αργότερα στα τραύματά του. Τέλος, ο αριθμός των νεκρών Γερμανών φαίνεται να είναι διογκωμένος (35 – 40 νεκροί και τραυματίες), είτε από λάθος εκτίμηση, είτε με σκοπό να μεγαλοποιήσει τις απώλειες του εχθρού που ήταν οι μισές, όπως μαρτυρούν στη συνέχεια τα γερμανικά έγγραφα. Σε κάθε περίπτωση, η ενέδρα του ΕΛΑΣ πέτυχε τον σκοπό του αιφνιδιασμού της γερμανικής

δύναμης που διερχόταν από το σημείο προξενώντας σε σύντομο χρονικό διάστημα βαρύτερες απώλειες.

ΤΑ ΓΕΓΟΝΟΤΑ ΤΗΣ ΣΦΑΓΗΣ

Αδυνατώντας να αντιμετωπίσουν τις επερχόμενες ενισχύσεις των Γερμανών οι αντάρτες αποχώρησαν συντεταγμένα από το σημείο της συμπλοκής. Αφού έμειναν για ένα μικρό διάστημα στην περιοχή συγκεντρώνοντας τους νεκρούς και τους τραυματίες και αφού πυρπόλησαν τα δύο χτυπημένα φορτηγά, οι άνδρες των SS πήραν τον δρόμο της επιστροφής για το Δίστομο. Πριν ακόμα φτάσουν στο χωριό, συνάντησαν τρεις κτηνοτρόφους από το διπλανό χωριό Δεσφίνα τους οποίους και πυροβόλησαν εν ψυχρώ. Στη συνέχεια, τοποθέτησαν τους 12 αιχμαλώτους στον τοίχο του σχολείου και τους εκτέλεσαν. Από εκείνο το σημείο και έπειτα οι άνδρες του λόχου ξεχύθηκαν στα στενά και τα σπίτια του Διστόμου σκοτώνοντας αδιακρίτως με κάθε είδους τρόπο ανθρώπους κάθε ηλικίας. Αν και είναι αδύνατον να καλυφθεί το σύνολο των θυμάτων, πολλές περιπτώσεις δικαιολογούν απόλυτα τον τίτλο της σφαγής.

Όπως περιγράφεται στο βιβλίο του Τάκη Λάππα που γράφτηκε έναν χρόνο μετά τη σφαγή, μπαίνοντας οι άνδρες των SS στο σπίτι του Θανάση Σφουντούρη, του κόβουν το δάχτυλο για να του αφαιρέσουν το δαχτυλίδι και μετά τον σκοτώνουν, όπως και τη γυναίκα του Βασιλική που της αφαιρούν τα χρυσά δόντια. Τον μικρό του γιο Νίκο, μόλις τριών ετών, τον καρφώνουν με ξιφολόγη και περνούν τα εντόσθια γύρω από το λαιμό του. Όταν μπήκαν στο σπίτι της Φροσύνης Σταθά, εκείνη θήλαζε το επτά μηνών παιδί της. Αφού τη σκότωσαν, έκοψαν το στήθος της και τύλιξαν το βρέφος με τα εντόσθια του. Στο τρίχρονο αδερφάκι του έλιωσαν το κεφάλι. Από την έγκυο Διαμάντω Ζάκκα άνοιξαν με λόγη την κοιλιά και ποδοπάτησαν το έμβρυο. Τα παιδιά του Α. Σταθά Ελένη, πέντε ετών, Γιάννης, τριών ετών, και το αβάπτιστο αδερφάκι τους δολοφονούνται κόβοντάς του το λαιμό. Την ίδια τύχη είχε και ο πεντάχρονος Γιάννης Καρβούνης που αποκεφαλίστηκε.¹⁷⁸

Τα γεγονότα εκείνης της ημέρας σημάδεψαν ανεξίτηλα όσους επέζησαν, παρά το γεγονός ότι ορισμένοι βρίσκονταν σε παιδική ηλικία. Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με τρεις γυναίκες που έζησαν ως μικρά

¹⁷⁸ Τάκης Λάππας, ό. π., σ. 27 – 30

κορίτσια τη σφαγή του Διστόμου και αποτυπώνουν με γλαφυρότητα το δράμα που έζησαν.

Μαρία Σεχρεμέλη, δεκατριών ετών¹⁷⁹:

«Το πρωί, κατά τις οχτώ η ώρα, επειδή είχαμε ενός ξαδερφού μου το μνημόσυνο και θέλαμε να μοιράσουμε τα κόλλυβα σηκωθήκαμε πρωί να πάμε να βγάλουμε σ' ένα χωράφι βρόμη και να έρθουμε να είμαστε εδώ. Σηκωνόμαστε το πρωί και βλέπουμε ένα αυτοκίνητο με πολιτικά στο δρόμο. Είχε κότες, είχε πολλά πράγματα και μίλαγαν πολιτικά. Μας λένε 'πού θα πάτε'. Τους είπαμε αυτό. Λέει 'μείνετε...μην πάτε'. Δε θα πάτε. Τέλος πάντων μας αφήσαν. Πήγαμε. Εκεί που πήγαμε όμως στο χωράφι ακούγαμε σφαίρες, ακούγαμε τέτοια και φοβηθήκαμε και φύγαμε, γυρίσαμε πίσω. Ήρθαμε εδώ. Ήρθαμε εδώ, πάμε στη θεία μου. Η αδερφή μου έμεινε στη θεία μου...αυτή που έβραζε το σιτάρι για το παιδί της. Εγώ πήγα στη μάνα μου.

'Ωρέ πού είσαι μωρέ κορίτσι', λέει. 'Θα μας σκοτώσουν αυτοί οι ανθρωποι σήμερα. Έχουν έρθει με πονηρό σκοπό'.

'Εδώ είμαστε μάνα'.

Κείνη την ώρα ερχόταν μια κοπέλα που ήταν στις Τσέρες.¹⁸⁰ Και επειδή ήταν ο πατέρας μου στις Τσέρες πήγα να ρωτήσω αν είδε τον πατέρα μου. Και αυτή μου είπε ότι τον είδαν, καλά είναι. 'Ζωντανός είναι', λέει, 'αλλά έχουν σκοτώσει τον Τσεκούρα, τον Λεμονή και τον Γιάννη τον Λεμονή'. Πάει αυτό. Ήρθαμε εμείς εδώ. Η μάνα μου δεν μ' άφηνε να φύγω να πάω από τα Θεοδωρολέικα από εκεί. 'Έλα εδώ', λέει, 'θα μας σκοτώσουνε'. Εγώ πήγα εκεί, έμεινα εκεί. Είπαν: 'όσοι είστε σε σπίτια να μείνετε, να μη φύγετε κανείς από τα σπίτια σας'. Πήγαμε εκεί. Ήμαστε καμιά δεκαριά...είχαμε μαζευτεί. Όπως είχαμε μαζευτεί εκεί μείναμε. Μια γριά λέει 'ένας Γερμανός έρχεται με τ' όπλο στο χέρι. Θα μας σκοτώσουν'. Πάει να κλείσει την πόρτα η γριά... της ρίχνει στο χέρι και την χτύπησε. Ήρθε από εκεί και έριξε στο ψαχνό. Στο σπίτι που ήμουνα. Ήταν μια άλλη...Ασήμω την έλεγαν. Συννυφάδες μ' αυτή την άλλη. Και τον κατάλαβε ότι θα μας σκοτώσουνε. Και του λέει 'μη μας σκοτώνεις μωρέ. Να σου δώσουμε κότες, λεφτά, ρούχα, μη μας σκοτώνεις'. Αυτός έριχνε στο ψαχνό. Και αφού είδε ότι θα μας σκοτώσει παίρνει το παιδί τις τεσσάρων χρονών, το κλείνει στην αγκαλιά της και το γλύτωσε το παιδί.

¹⁷⁹ Προφορική καταγραφή, Δίστομο, 2. 8. 2022

¹⁸⁰ Σ. σ.: Περιοχή στο δρόμο Λιβαδειά – Δίστομο.

Έκλαιγε το παιδί, ξαναήρθε...κατέβηκε ο Γερμανός αλλά δεν το κατάλαβε, εκείνη την ώρα δεν έκλαιγε το παιδί. Έφυγε ο Γερμανός. Πήγε από πάνω στα Γκρινατσέικα. Σκότωσε και εκεί. Άλλου καμιά δεκαριά. Από εκεί που έφυγε απ' τα Γκρινατσέικα έπρεπε να πηδήσει στο δικό μας το σπίτι και να πάει που ερχόντουσαν δυο παιδιά που είδε που ερχόντουσαν από ένα άλλο σπίτι. Έφυγε απ' το σπίτι της μάνας μου, δεν κόλλησε επάνω καθόλου, έχασε τον ντορό. Αυτά πήγαν από πάνω στου Νταγιαλή...είχαν μια πορτούλα από πίσω και ανοίξαν την πόρτα και βγήκαν κλαίγοντας και πήγαν στου Νταγιαλή και από πάνω. Εντωμεταξύ μέσα ήταν η νύφη του, ο γέρος, ο πεθερός του και ένα κοριτσάκι που είχε στην κούνια. Σκοτώσαν και το κορίτσι και τον παππού και τη μάνα του κοριτσιού του μικρού. Ύστερα πήραν στο κυνήγι τα παιδιά και πήγαν και τα σκοτώσαν σε άλλο σπίτι τα παιδιά. Από εκεί τα σκοτώσαν τα παιδιά, έφυγαν πήγαν σ' άλλη γειτονιά. Άλλο μακελειό εκεί. Σκοτώσαν τον κόσμο. Σκοτώσαν αλλουνούς πέντε – έξι εκεί...παραπάνω. Ε μετά ήρθε η ώρα για να φύγουνε. Λέει αυτή η γιαγιά που είχε μπει μέσα σ' ένα αχούρι:

‘Πω πω βάλαν φωτιά κάτω στην Πετρούλα. Θα μας κάψουν ζωντανούς’.

‘Χρυσούλα μου’, λέω, ‘βγάλε με να μην με κάψουνε και μένα’.

Μένα για να με βγάλει έπρεπε να παραμερίσει μια γυναίκα που είχε σκοτωθεί από πάνω μου, να βγάλει το μαντήλι της, γιατί ήταν όλο αίμα απάνω και να με βγάλει για να πάω στη μάνα μου. Εκεί η μάνα μου...πήγα...λέει ‘τι πάθατε’. Λέω ‘μας σκοτώσαν μάνα μου, όλους’. ‘Και εμένα’, λέω, ‘μ’ έχουνε τραυματίσει στο πόδ’]. Ε πιάνει ένα πανί, μου το έδεσε στο πόδι. ‘Έλα να πάμε’, λέει, ‘στη θειά σου να δούμε τι κάνει’. Μπαίνει μες στη θειά μου, αυτή που βγάζαν τα κόλλυβα. Τι να δει παιδί μου. Όλοι σκοτωμένοι. Και έζησε μια ξαδέρφη μου την οποία είχαν τραυματίσει και είχε και κοιλιακό τραύμα. Η μάνα μου σαν να φοβήθηκε και λέει ‘περίμενε Παναγιούλα θα πάω στον φαρμακοποιό...να ‘ρθει ο φαρμακοποιός’. Δεν βρήκε τον φαρμακοποιό. Φωνάζουν οι Γερμανοί και φύγαμε. Φύγαμε...πού να πάμε; Νύχτωσε παιδί μου. Πήραμε να πάμε σε μια στρούγκα που είχε ένας θείος μου. Μας πήρε η νύχτα και καθίσαμε πιο κάτω. Ύστερα μας πήρε η άλλη μέρα και ήρθε ο Ερυθρός Σταυρός. Μας πήρε, μας πήγε στη Λιβαδειά, στο γηροκομείο και μας κράτησαν καμιά δυο μέρες και μας διώξαν. Αυτά παιδί μου.

Είναι βάρβαρα αυτά. Να ‘ρθεις να δεις, να ζυπνήσεις και να πας στη δουλειά και να δεις με πολιτικά τ’ αυτοκίνητο και να μη σ’ αφήνουν να φύγεις. Ήταν βάρβαρο, πολύ βάρβαρο. Σε πολλά σπίτια. Ήρθαν στην αγορά...στον παπά πήγαν πρώτα. Από δω που ήρθαν απ’ το Στείρι είχαν τραυματίσει έναν απ’ τους ανώτερους. Και αυτός ο ανώτερος δίνει διαταγή όποιο βρει μπροστά...ούτε γάτα. Να μην αφήσει κανέναν. Μόνο μια γριά που πήγε του έδωσε νερό και ήπιε, να μην την πειράζει κανέναν. Πήγαν στην αγορά,

πήγαν εδώ στον Τσολάνη...ήταν πολύς κόσμος εκεί. Αλλά αυτού...άντρας. Καλός αυτός. Πρέπει να 'ταν, πώς τους λένε αυτούς, Βραζιλιάνους¹⁸¹ και τους κάνει...ρίχνει σφαίρες στον αέρα και τους κάνει το σημείο...αυτού έχει περάσει – να μην περάσουν Γερμανοί άλλοι. Πάνε στην πλατεία, βρίσκουνε έναν γέρο. Εκείνος εκεί αντιστάθηκε. Τον ξεκοίλιασαν εκείνον, τον γέρο, στην αγορά. Και όσο ήταν οι άλλοι σκοτώσαν. Αυτά παιδί μου. Δε θυμάμαι άλλα.»

Γιαννούλα Ζάκκα, επτά ετών¹⁸²:

«Την πρώτη μέρα – η σφαγή έγινε 10 – στις 9 του μηνός, μέρα Παρασκευή...ο παππούς μου είχε ένα κοπάδι. Ο πατέρας μου είχε τα γαλάρια.¹⁸³ Λοιπόν, πήγε σ' ένα μέρος, εκεί το λέμε στον Κοπανά, είναι αγνάγνια, στην Καταβόθρα, στον δρόμο που πάει για το Στείρι. Από αυτού θα περνούσαν οι Γερμανοί. Λοιπόν, όπως πήγαινε ο παππούς έπεσε επάνω στους αντάρτες. Τους βλέπει...φτιάχναν...ταμπούρια τα 'λέγαν, πέτρες για να πολεμήσουνε αύριο και θα λα 'ρθούνε οι Γερμανοί και θα λα πιάσουνε μάχη με τους Γερμανούς. 'Ε ρε παιδιά', τους χαιρέτισε. Λέει 'τι κάνετε αυτού χάμω, τι φτιάχνετε; Τι παλεύετε με τα λιθάρια;' Λέει 'μπάρμπα, αύριο περιμένουμε τους Γερμανούς. Να 'ρθουν από τη Λιβαδειά και θα πάνε προς το Στείρι. Και θα έχουμε μάχη αύριο. Εδώ θα έχουμε πόλεμο.' Δεν είπε τίποτα. Δεν ξέρω τι τους απάντησε αυτός. Αυτό δεν το ξέρω ακριβώς. Τελοσπάντων, έφυγε ο παππούς. Ήρθε στη στρούγκα να αρμέξουμε τα γίδια, ήρθε και ο πατέρας μου. '...' λέει αυτό και αυτό, 'οι αντάρτες είναι στον Κοπανά, μάλλον λέει αγνάγνια προς το δρόμο και φτιάχνουν ταμπούρια, αύριο θα πιάσουνε μάχη, μου 'παν θα 'ρθούνε οι Γερμανοί να πάνε για το Στείρι'. Λέει η μάνα μου 'να πάμε να τους το πούμε, άμα 'ρθουνε οι Γερμανοί, αν έρθουν στο Δίστομο, να τους το πούμε, να μην κάνουν δώθε και χυθεί αίμα'. Λέει ο παππούς στον πατέρα μου 'πού να το πούμε εμείς, θα μας σκοτώσουνε οι αντάρτες'. Γιατί θα το μάθαινε, ποιος τους πρόδωσε. Κατάλαβες; Θα λα μαθευτεί. Τελοσπάντων, τίποτα. Ήρθε το Σάββατο το πρωί. Θα σε γελάσω, τι ώρα ήταν, κατά τις 11; Είχαμε αρμέξει τα γίδια την ώρα που αγναντέψανε εκεί που λέμε στον Κουκουδιάρη, στη Λιβαδειά. Φάλαγγα τώρα, που ερχόντουσαν οι Γερμανοί στο Δίστομο. Πήγαν στο Δίστομο. Καθίσαν στο Δίστομο. Δεν ξέρω πόση ώρα καθίσαν. Εγώ ήμουν εκεί, είχα την αδερφή μου. Ο πατέρας μου είχε δικαστήριο με τους αντάρτες στο Στείρι την Κυριακή. Έπρεπε να πάμε να φέρουμε λεφτά απ' το χωριό γιατί χρειαζόταν, θα λα δικαστεί, τι θα λα γίνει, έπρεπε να 'χει λεφτά. Και έστειλε το κορίτσι, το μεγάλο, την

¹⁸¹ Σ. σ.: Εννοούσε τους Αυστριακούς.

¹⁸² Προφορική καταγραφή, Δίστομο, 1. 8. 2022

¹⁸³ Προβατίνες ή κατσίκες που μόλις έχουν γεννήσει και κατεβάζουν γάλα.

αδερφή μου. Δώδεκα χρονών. Λέει 'θα πάει η Παναγιώτα στο χωριό να φέρει τα λεφτά για το δικαστήριο', λέει, στη μάνα μου. Λέει, 'μωρέ παιδί μου, άστα τα κορίτσια, πάρτα τα κορίτσια εκεί πάνω'. Ο πατέρας μου είχε πάει στον κούρο, στους άλλους τους Τσαταλαίους που λέμε [...]. Ο πατέρας τους ήταν τσοπάνης. Και είχαν κούρο¹⁸⁴ το Σάββατο. Και πάει ο πατέρας μου να τους βοηθήσει. Λοιπόν, ήρθε άρμεξε τα γίδια και ύστερα έπρεπε να πάει να φάει, να γλεντήσουνε, να χορέψουνε. Έτσι γινόταν τότε στον κούρο με τα πράγματα που είχαν. Λέει 'πάρ' τε τα κορίτσια εκεί επάνω. Γιατί τώρα εμείς...πάνε οι Γερμανοί. Τους βλέπεις', λέει, 'πάνε'. Αυτοί ήταν όλοι μιλημένοι, κατάλαβες; Είχανε λάβει μήνυμα οι αντάρτες ότι θα λαι πάνε οι Γερμανοί προς το Στείρι. Θέλαν να πάνε για το Κυριάκι, τον Ελικώνα. Θέλαν να εξοντώσουν τους αντάρτες, να τους καθαρίσουνε. Γιατί ήταν λίγοι οι αντάρτες τώρα τελευταία, δηλαδή τότε, κατάλαβες; Αυτές τις μέρες ήταν λίγοι. Τελοσπάντων.[...]Και κάναμε κοντά στο χωριό. Οι αντάρτες δεν ερχόντουσαν κοντά στο χωριό. Αφού στο βουνό, εκεί τους βόλευε. Τελοσπάντων. Πήγα εγώ στο χωριό. Βρήκα τη Μαρία Οικονόμου του Κοτρώνη. Τώρα ερχόταν η μάνα της με το κάρο με τη διχατέρα της. Και τον άντρα της ή τον είχαν σκοτώσει στις Τσέρες ή τον είχαν πιάσει και τον είχαν στο αυτοκίνητο. Γιατί και εγώ ήμουν μικρό, δεν καταλάβαινα. Ερχόταν κλαίγοντας. Η κόρη της κράταγε το ζώο και αυτή είχε πιαστεί απ' το κάρο και τα δάκρυα πηγαίνουν βροχή. Τώρα εγώ της είπα 'θεία τι συμβαίνει;' Κάτι είπε αυτή, δεν κατάλαβα εγώ τι μου είπε. Ήρθα στο χωριό μαζί μ' αυτή. Οι Γερμανοί είχαν τα παιδιά που είχαν πιάσει από κάτω. Εντωμεταξύ, οι Γερμανοί που ερχόντουσαν σκότωσαν μια κοπέλα δεκατεσσάρων χρονών. Ήταν του Θεμιστοκλή του Σφουντούρη. Η καταμικρή αδερφή του. Την σκότωσαν την αδερφή του. Και τον πατέρα του Θεμιστοκλή τον πιάσαν και τον έβαλαν στο αυτοκίνητο πάνω μαζί με τους αλλουνούς. [...] Ήξερα εγώ πέντε τώρα. Δύο του Κοκκίνη τα παιδιά. Δύο οι Λάμπρου, Γιάννης και Νικόλαος, και αυτόν τον Θεμιστοκλή του Σφουντούρη. Πέντε. Τώρα τους άλλους, γνώριζα και κάτι γείτονες. Οι γείτονες αυτοί ήταν Λιβαδείτες. Είχαν πάρει Διστομίτισσες απ' τη γειτονιά μου. Τους ήξερα. Τους πιάσαν κι αυτούς, πήγαν μαζί με τους δικούς μας. Τους είδα εδώ στον πλάτανο, κάτω στον Έλληνα, μπροστά στο άλλο το σπίτι. Στου Χρηστιά που λέμε. Αυτού μπροστά τους είχαν. Στο αυτοκίνητο όλοι όρθιοι...τα παιδιά που είχαν πιάσει απ' τις Τσέρες. Τους έβαλαν ασπίδα μπροστά. Πηγαίνουν για το Στείρι.

Τελοσπάντων, τι ώρα ξεκίνησαν; Την ώρα δεν την ξέρω. Έφυγαν. Εγώ έψαχνα για την αδερφή μου τώρα. Πήγα στο σπίτι, δεν βρήκα την αδερφή μου. Γιατί μου λέει η

¹⁸⁴ Το κούρεμα των προβάτων.

μάνα μου 'θα πας και θα φύγετε'. 'Αμέσως' μου λέει η Παναγιώτα. Εντάξει λέω. Την βρήκα για μια στιγμή την αδερφή μου. Και μου λέει 'πήγαινε να πλυθείς, να χτενιστείς και να 'ρθεις να με βρεις εδώ κάτω'. Στου Αμούτζα, εκεί που είναι τώρα το Διαγνωστικό. Αυτού. Αυτού ήταν μαζεμένος κόσμος. Και κοιτάζαν τους Γερμανούς. Τελοσπάντων. Πάω στο σπίτι εγώ. Ετοιμάστηκα, γυρίζω, δεν την βρήκα. Η αδερφή μου είχε έρθει εδώ στου Τσεκούρα, εδώ δίπλα στον Άκη, που ήταν μνημόσυνο. Και είχε πάει αυτού η αδερφή μου και από αυτού γύρισε κάτω. Τώρα Γερμανοί την πήραν, μόνη της πήγε κάτω...Μάλλον οι Γερμανοί την είχαν πάρει και την αδερφή μου και μία, Βασιλική τη λέγανε, Βασιλική Καϊλή. Με το αδερφάκι της και αυτή ερχόταν από κούρο, από εδώ από τον Πανουργιά από κάτω που κουρεύανε τα πρόβατα, και όπως πηγαίνουν για το σπίτι τους φαίνεται οι Γερμανοί τις βρήκαν και τις ανέβασαν επάνω στον παπά, την κοπέλα με το αδερφάκι της. Το οποίο σκοτώθηκε στα χέρια της. Τελοσπάντων έφυγαν οι Γερμανοί. Έφυγαν για το Στείρι. Μαζεύτηκε κόσμος. Το μνημείο που έχουν τώρα εκεί ήταν εκεί που είναι το πηγάδι, στου Λούβερη. Αυτού ακριβώς ήταν το μνημείο. Και στο μνημείο πάνω είχε πάει ο παπάς. Ο παπάς μας. Και μίλησε. Τώρα εγώ δεν ήμουν από την αρχή στην ομιλία. Αλλά όταν σχόλασε, είπε τι είπε στον κόσμο και τελευταία είπε: 'Δεν είμαστε καλά. Σήμερα δεν είμαστε καλά'. Κυλίσαν δάκρια στα μάτια του. Έκλαψε και πήγε στο σπίτι του ο παπάς. Ήρθε στο σπίτι του. Εγώ χάζεψα μ' αυτή τη Νουβερίνα. Λοιπόν, έφαχνε αυτό το μεγάλο καφενείο. Εκεί τη σκοτώσαν. Κάθισα, κάθισα, κάθισα. Την αδερφή μου...για να βρω την αδερφή μου...την αδερφή μου δεν τη βρήκα πουθενά.

Ξαγναντεύουν οι Γερμανοί τώρα, από κάτω, από το Στείρι. Γύρισαν. Αφού χτυπήσαν τον αξιωματικό τους, τον ανώτερο. Τον σκοτώσαν οι αντάρτες. Γύρισαν πίσω και αυτός έδωσε διαταγή: 'ούτε γάτα, ούτε σκυλί, να μην αφήσετε τίποτα'. Μόνο μία γυναίκα. Αυτός ζήτησε νερό και του πήγε. Ζήτησαν οι Γερμανοί νερό και ήπιε. Δίψαγε τώρα αυτός, πέθανε ο άνθρωπος. Πήγε νερό και είπε: 'δε θα τη σκοτώσετε αυτή'. Εκεί, δίπλα στο σχολείο ήταν το σπίτι της. Εκεί καθόμουν εγώ. Μόλις ξαγνάντεψαν από κάτω φάνηκαν σε εκείνο το καφενείο που σου λέω. Λέει η γιαγιά η Μαργαρίτα – ήταν η Αστερία με την εγγονή της τη Βενέτα – λέει: 'έρχονται τα σκυλιά, γύρισαν πίσω. Εσείς τα κορίτσια να φύγετε, να πάτε να μπείτε μέσα το πατάρι'. Και έτσι γλύτωσαν οι δυο κοπέλες. Μπήκανε στο πατάρι και η μάνα τους τη δουλειά της...με το κόσκινο. Ακούω εγώ αυτή τη κουβέντα και το βάζω στα πόδια και πάω στη γιαγιά μου στο σπίτι. Και έτσι γλύτωσα από μια κουβέντα απ' τη γιαγιά τη Μαργαρίτα.

Εντωμεταξύ τώρα. Από κάτω που ερχόντουσαν βρήκαν έναν βλάχο, στις Τσέρες¹⁸⁵, ο οποίος έφερνε ένα κουταβάκι να το πάει σε έναν τσοπάνη, τον Μίχα. Τον πήραν πάνω αυτόν. Πήραν και τον πεθερό μου εδώ. Τον μπάρμπα του πατέρα μου. Τον πήραν και αυτόν πάνω στο αυτοκίνητο. Μόλις φτάσαν στον Κουκουδιάρη ο βλάχος τους κάνει να σταματήσουν για να κατέβει να πάει το σκυλάκι εκεί που ήθελε, σε κάποιο τσοπάνη. Τον κατέβασαν τον άνθρωπο αυτό, δεν τον πείραζαν. Ούτε τον πεθερό μου. Ήρθαν στο σχολείο, κατέβασαν τον πεθερό μου και του έδωσαν ένα παγούρι. Πάει να πάρει ρακί. Πάει το παίρνει. Τον βάζουν και πίνει αυτός πρώτος. Μήπως και τους είχε ρίξει τίποτα στο ρακί και τους φαρμάκωνε. Ήπιε. Τον έδωξαν. Του λένε 'καπούτ'. Δεν καταλάβαινε αυτός τι θα λα πει καπούτ. Τίποτα. Ήρθε στο σπίτι. Χώθηκε από κάτω στο πάτωμα. Υπόγειο ήτανε, αλλά μπόρεσε. Και εκεί ήταν η τύχη του να πάει να τον βρει η σφαίρα. Γωνία ήτανε. Είχε τυλιχτεί με μια βελέντζα να μην φαίνεται μήπως και σκύψουν και δούνε από κάτω στο πάτωμα. Αλλά δεν τον είδαν. Σκοτώσαν μέσα όσους είδαν. Σκοτώσαν, με το μυδράλιο, τον κάναν ρεμάλι και αυτόν. Ε, τελospάντων αυτά έγιναν. Αυτά ξέρω εγώ.

Μετά, εγώ έφαχνα. Τελείωσε. Έφυγαν. Γιατί νύχτωσε. Αν είχαν ώρα, δεν άφηναν ποδάρι. Δεν σκοτώναν όλοι οι Γερμανοί. Στη δική μας τη γειτονιά δεν μπήκαν σε σπίτι σε κανέναν. Βρήκαν μία εκεί πέρα, του Γαμβρίλη. Ο Γιάννης ο Γαμβρίλης, ο μηχανικός. Τον είχε στα χέρια η μάνα του. Και δίνει ο Γερμανός δυο καραμέλες του παιδιού. Και της λέει καπούτ. Και της κάνει να κλειδωθεί, να πάει στο σπίτι μέσα. Αυτοί που βγαίνουν φυλάκια από εμάς, από εκεί από τον Κούκο, δεν σκοτώναν. Εγώ ήμουνα έξω απ' το μπαλκόνι, στο σπίτι μου. Ένας άλλος παππούς, γερο – Τσατάλας και αυτός εκεί, γέρος πολύ ήταν, ογδονταπέντε χρονών. Περνάγαν πέρα δώθε, εκεί στην αυλή μας. Πέρναγαν δώθε, εκεί στον Κούκο, φυλάκια. Αυτοί δε θέλαν να σκοτώσουν. Ήταν άλλα ράτσα, δεν σκοτώναν. Δεν μας πειράζαν. Αφού τελείωσε η σφαγή, έφυγαν. Ύστερα, άρχισαν ο καθένας το δικό του. Βγαίνουμε να πάμε να βρούμε καθένας τον άνθρωπό του. Πού ήταν σκοτωμένοι. Βγήκα με τη γιαγιά εδώ κάτω στην πλατεία. Λέω [γιαγιά, εδώ την άφησα την αδερφή μου]. Αλλά εγώ δεν την ξαναβρήκα. Κάνουμε λίγο δώθε, φτάσαμε στον παπά, κάτω. Αυτού είναι ακόμα ένα παράθυρο. Άμα πας τώρα αριστερά σ' αυτό το σπιτάκι, απέναντι στον Όλη. Είναι μια καρδιά. Είναι δυο παράθυρα αυτού. Η παπαδιά είχε κατέβει κάτω. Αυτή...της είχαν σκοτώσει το παιδί. Κράταγε την κορούλα της τη Μαργαρίτα στα χέρια. Και σκοτώθηκε το κορίτσι, πάει τελείωσε. Την είχε πάρει και αυτή

¹⁸⁵ Σ. σ.: Εννοεί την πρώτη φορά που μπήκαν οι Γερμανοί στο χωριό, πριν τη σφαγή.

η σφαίρα. Τέλος πάντων. Εκεί ήταν κάποιες γειτόνισσες κοντά στον παπά. Σόι μας. Λέει η Καίτη η Ζήση: 'Μήπως είδες την εγγονή μου εδώ;' Λέει 'θεία για σύρε πάνω στον παπά. Ανέβα και σύρε'. Και πάω πάνω και βρίσκω τον παπά μες στο διάδρομο. Πεταμένο το κεφάλι του. Όλο το κρανίο είχε φύγει. Τα μυαλά του ήταν κάτω λες και ήταν γιαούρτι. Από δίπλα ήταν η αδερφή μου. Η αδελφή μου ήταν τραυματισμένη. Πρέπει να ήταν μέσα στους πολλούς που τους είχε μέσα σε μια κρεβατοκάμαρα. Τους είχε φέρει, όλοι καθόντουσαν στη σειρά. Η αδερφή μου περπάταγε γιατί έζησε μέχρι το πρωί. Ποιος να τη... πού γιατροί... Πελάγωσε στο αίμα. Μου έβγαλε η γιαγιά το φουστανάκι μου, με έγδωσε εμένα και μου λέει 'σύρε Γιαννούλα στο σπίτι τώρα εσύ. Βάλε ένα φουστανάκι να το βάλουμε στην Παναγιώτα αυτό'. Το αίμα πήγαινε αυλάκι. Αιμορραγία. Την είχε πάρει στα πνευμόνια από πίσω. Είχε σκύψει αυτό, πολύ έξυπνη που ήταν. Αυτό είχε σκύψει και είχε στα παιδιά από πίσω. Απ' τη μια μεριά είχε μπει και από απ' την άλλη πάλι στα παιδιά βγήκε η σφαίρα. Αλλά της έφαγε τα πνευμόνια μέσα. Γιατί μίλαγε βραχνά. Τέλος πάντων. Κατεβήκαμε κάτω. Τώρα εγώ, σαν παιδάκι, κοιτάζω την παπαδιά. Αφού είδε τον παπά έτσι, τον πατέρα του παπά. Μονό αυτόν ήξερα, τον πατέρα του παπά και μια άλλη γυναίκα. Ήταν η κόρη της. Η κόρη της πέθανε φέτος. Της έκοψαν το πόδι. Την είχαν εδώ πέρα. Κρεμόντουσαν τα κρέατα του κοριτσιού. Έτσι, είχε κατέβει και αυτό κάτω. Αφησε τη μάνα της πεθαμένη. Κρεμόντουσαν από εδώ και από εκεί τα κρέατα. Έκλαιγε το καημένο. Αυτά γνώριζα. Σκοτώσαν αυτή που σου λέω, τη Βασιλική Καϊλή. Είχε το αδερφάκι της και αυτή στα χέρια. Σκοτώθηκε τ' αγόρι στον τόπο. Αυτή δεν έπαθε τίποτα. Ο πατέρας του παπά. Το κοριτσάκι του παπά. Ο παπάς, τρεις. Η αδερφή μου τέσσερις. Η Χάιδω πέντε. Γλύτωσε η παπαδιά. Αφού την είδα έτσι λέω δεν κλαίει. Αλλά αυτή...της την είχε δώσει. Άκουσα ότι τραγουδάγε, χόρευε, δηλαδή δεν καταλαβαίνω, τρελάθηκε η γυναίκα μ' αυτό που έπαθε. Μέσα στο σπίτι της. Ο παπάς κάτω, το παιδί της, αυτή τραυματισμένη. Καθόταν. Ούτε μίλαγε, ούτε έκλαιγε. Λέω κοίτα να δεις. Δεν κλαίει τούτη δω. [...]

Πήγα στο σπίτι. Ήρθε ο πατέρας μου με τη μάνα μου. Πήραν το κορίτσι. Έζησε μέχρι το πρωί. Της είπε η μάνα μου. Γιατί της είπα 'είπε η μάνα μου να γυρίσεις πίσω'. Λέει στη μάνα μου – είχε το μυαλό της μέχρι που πέθανε, Θεός σχωρέστην – 'δεν σε άκουσα μανούλα μου'. Τρομερά, τρομερά πράγματα αυτά παιδί μου. Κόσμος. Σκοτωμένος. [...]

Οι γαμπροί οι Λιβαδείτες είχαν στείλει μία. Αυτοί είπαν ‘εμείς δεν είμαστε από εδώ’. Είχαν διερμηνέα αυτοί.¹⁸⁶ Και ζήτησαν ταυτότητες. Και πήγαινε μια – κουτσή ήταν – κουνιάδα τους να φέρει τις ταυτότητες. Δεν πρόλαβε η κακομοίρα. Μόλις ήρθαν οι Γερμανοί... αυτή έμαθε ότι ήρθαν και πήρε τις ταυτότητες να τις πάει, αλλά δεν πρόλαβε. Την προλάβαν και την σκότωσαν εκεί στον Μαματρούκα, μπροστά στην αυλή. Την βρήκα εγώ όπως ερχόμουνα. Έξω σκοτώναν. Στη δική μας τη γειτονιά δεν μπήκαν σε σπίτι. Αν ήταν, έξω. Σκοτώναν γιατί φοβόντουσαν. Αυτοί αναμεταξύ τους. Γιατί δεν σκοτώναν όλοι, βλέπεις. Άλλοι ήταν αυτοί που σκοτώναν και άλλοι, αυτοί δεν σκοτώναν. Σκοτώναν συνήθως γάτες, κουνέλια, γαιδούρια. Και στη Γαλιούρενα πήγαν. Η γιαγιά της ήταν εκεί. Ήταν έξω στην πόρτα και πέρασε ο Γερμανός και της κάνει... κλείνει την πόρτα, την έκλεισε μέσα. [Καπούτ] της λέει και έκανε με το χέρι να κλειδώσει την πόρτα. Αυτά ήταν όλα κι όλα. Αυτά είδα. Αυτά ξέρω. Αυτά που λέω. Είναι όλα... τα έζησα. Άλλα δεν ξέρω να πω.»

Γιαννούλα Σεχρεμέλη, επτά ετών¹⁸⁷:

«Δεν είχαν έρθει και πολύ πρωί. Τον Ιούνιο πήγαιναν όλοι στα χωράφια. Είχαν πολλές δουλειές τότε. Είχαν φύγει οι γονείς μας το πρωί, είχαν πάει στις δουλειές. Πρέπει να ήρθαν κατά τις δέκα η ώρα. ‘Γερμανοί, Γερμανοί’. Εμείς σαν μικρά παιδιά ερχόμασταν πάντοτε όταν ερχόντουσαν οι Γερμανοί. Στην πλατεία άραζαν από τη γωνία του Ψημένου μέχρι το σχολείο μπροστά. Όταν έφτασα εκεί, δεν ήταν όπως άλλες φορές. Ήταν πολύ εξαγριωμένοι. Ήταν διαφορετικοί. Ήταν τα αυτοκίνητα πέρα πέρα αλλά και ήταν και μερικά αυτοκίνητα που ήταν σκεπασμένα, σαν να ήταν μαυραγορίτες. Δεν ήταν μόνο με τους στρατιώτες, ήταν και με διάφορα. Αυτά τα είχαν καλύψει από πάνω επίτηδες. Ήταν και ένα αυτοκίνητο με τους Έλληνες. Γύρω γύρω ήταν γυναίκες που είχαν πάει, αλλά δεν άφηναν οι Γερμανοί να πλησιάσουν κοντά. Αυτούς όσους βρήκαν που ήταν στον Καρακόλιθο και στα χωράφια στις Τσέρες πιο πολλοί ήταν από δύο αδέρφια [...].

Εντωμεταξύ, ήταν ο παπάς πιο πέρα. Γιατί οι Γερμανοί πάντοτε ρωτάγαν τον παπά αν περνάγαν αντάρτες. Όπως είπαν μετά, ο παπα – Σωτήρης δεν είπε ότι πέρασαν αντάρτες. Γιατί είχαν περάσει το πρωί αντάρτες. Οι αντάρτες αυτοί, λέει, πήγαν εκεί που είχαν κατασκηνώσει. Είχαν το φυλάκιο. Αυτού ήταν ένα ρέμα που είχε νερό. Είχαν σταματήσει για να πλυθούν αυτοί. Ο δρόμος που πήγαιναν για το Στείρι οι Γερμανοί ήταν

¹⁸⁶ Σ. σ.: Οι Γερμανοί.

¹⁸⁷ Προφορική καταγραφή, Δίστομο, 1. 8. 2022

κανά – δυο χιλιόμετρα. Ήταν αμπέλια. Ενώ αυτοί ήταν στη ρίζα που ήταν προς το βουνό¹⁸⁸.

Εντωμεταξύ, από τα παιδιά που ήταν πάνω ζήτησε νερό ο ένας. Κάποια γυναίκα άπλωσε το χέρι να του δώσει το νερό. Δεν την άφησε. Κλώτσησε το νερό και το πέταξε. Ήταν όμως αγριεμένοι. Είχαν έρθει με κακό σκοπό. Έφυγαν αυτοί και πήγαν προς το Στείρι. Όλος ο κόσμος, οι αγρότες – ήταν μεσημέρι, καλοκαίρι – ερχόντουσαν τότε το μεσημέρι και ξαναπήγαιναν το απόγευμα πάλι. Αρχισαν. Ακούγονταν τα όπλα. Αλλά δεν βγήκε και ένας να πει ‘ή κρυφτείτε ή φύγετε’. Είχαμε χρόνο εμείς να φύγουμε γιατί τέσσερις η ώρα γύρισαν προς τα εδώ αυτοί.

Εκεί που ήμασταν εμείς, στον Ζέππου, δεν ήταν σπίτια και έβλεπες κάτω κάτω. Ήρθαν οι Γερμανοί. Περιμέναμε. Δεν ξέραμε ότι θα γίνει και σφαγή. Εγώ ήμουν εκεί, ήταν μια αλάνα. Βλέπαμε κάτω τους Γερμανούς. Ήμουν με ένα άλλο κοριτσάκι. Του Γαμβρίλη, του Αριστείδη αδερφή. Ίσα ήμασταν. Παίζαμε εκεί. Βγαίνει η μαμά της από το πάνω μέρος και της φωνάζει: ‘Έλα Σταθούλα, έλα φεύγουμε’. Αυτοί είχανε μνημόσυνα σε δύο – τρία σπίτια, τα σαράντα. Πρέπει να είχαν σκοτώσει οι Γερμανοί πριν. Κάποια άτομα, όμως, δεν ξαναγύρισαν. Εκεί που πήγαν τους βρήκαν οι Γερμανοί και τους σκότωσαν. Δεν την ξαναείδα από εκεί που έφυγε. Εκεί που περιμέναμε και κοιτάγαμε προς τα κάτω ακούω μια φωνή – αυτή η φωνή μου έχει μείνει ακόμα στα αυτιά... Οι αντάρτες είχαν τραυματίσει τον ανώτερο αξιωματικό. Και αυτός πριν ξεψυχήσει είπε ‘ούτε γάτα’. Να καταλάβεις πόσο μακριά ήμουν εγώ και μου έχει μείνει η φωνή που άκουσα.

Με τη φωνή που έκανε αυτός άρχισαν και έπεφταν οι ριπές. Πρώτα πρώτα εκτέλεσαν αυτουνούς που είχαν επάνω στο αυτοκίνητο [...]. Άμα πας μπροστά στο μουσείο, που είναι το παλιό σχολείο, στο κάτω μέρος είναι οι τρύπες. Τους είχαν βάλει και τους εκτέλεσαν στον τοίχο. Και από εκεί άρχισαν και σκοτώναν.

Δεν σκοτώναν όλοι. Είχαν βγει τα φυλάκια γύρω γύρω στο χωριό. Ας αφήσουμε αυτοί που ήταν μέσα. Εμάς το φυλάκιο ήταν μια τσουλήθρα που πηγαίναμε και παίζαμε παιδιά. Καθόντουσαν ζαπλωμένοι. Τρεις ήταν. Εν τέλει πήγαμε στο σπίτι, κρυφτήκαμε. Εγώ θυμάμαι είχα μπει πίσω από μια πόρτα. Όπως ήταν το κάτω παράθυρο, ένα παραθυράκι, με κοίταγε. Τώρα τα παιδιά που είχαν κρυφτεί – ο ξάδερφός μου είχε κρυφτεί πίσω από κάτι κλήματα που είχαμε – από πάνω μας βλέπανε οι Γερμανοί. Οι ριπές ακούγονταν διαφορετικά. Ο πατέρας μου που ήταν έμπειρος έλεγε ‘τι στο καλό είναι

¹⁸⁸ Σ. σ.: Οι αντάρτες.

αυτός, τι όπλα είναι αυτά που πέφτουνε'. Γιατί άλλα χτυπούσαν σε τσίγκια, άλλα χτυπούσαν σε διάφορα [...].

[...] Αυτές ερχόντουσαν από τις Τσέρες. Του Λουκά του Μπάρλου η γυναίκα ήταν πάνω στο μουλάρι με το παιδάκι στα χέρια. Και πίσω ερχόταν σ' ένα γαϊδουράκι η αδερφή του. Αυτή ήταν λίγο ανάπηρη. Αυτή τη σκοτώσαν πιο κάτω και έπεσε από το μουλάρι κάτω, στη σκάλα. Εντωμεταξύ, το μωρό έκλαψε μετά. Και ξαναγύρισε ο Γερμανός και το εκτέλεσε. Έφυγε το μουλάρι. Το μουλάρι ήρθε από πάνω στο σπίτι το δικό μας αλλά εκεί ήταν φράχτης και δεν μπορούσε να φύγει παραπέρα. Ήρθε εκεί και το σκότωσε. Βρέθηκε και μια γάτα και σκότωσε και τη γάτα. Στη γειτονιά τη δικιά μας δεν σκοτώσαν κανέναν. Όσοι σκοτώθηκαν ήταν σε άλλες γειτονιές.

Εγώ θυμάμαι μόνο τη Γιαννούλα τη Ζάκκα.¹⁸⁹ Αυτή είχε μια αδερφή, την Παναγιώτα. Ήταν πιο μεγάλη. Η Γιαννούλα ήταν οκτώ χρονών. Και είχε έρθει προς τα εδώ αυτή. Τώρα στου παπα – Σωτήρη ήταν, δεν ξέρω που ήταν. Και ήταν τραυματισμένη. Και θυμάμαι: 'Βοήθεια, βοηθήστε την αδερφή μου. Είναι τραυματισμένη', έλεγε, το βράδυ που φεύγαμε. Ποιός να πάει εκείνη την ώρα. Μετά πήγαμε πέρα στο βουνό. Εκεί άλλος έσκουζε από δω, άλλος έσκουζε από εκεί. Άλλος τον άντρα μου, άλλος το παιδί μου. Όλο το βράδυ.»

Η σφαγή του Διστόμου διήρκεσε μέχρι το βράδυ οπότε έχοντας σκοτεινιάσει οι Γερμανοί αποφάσισαν να αποχωρήσουν. Πίσω τους είχαν αφήσει 218 νεκρούς, από ηλικιωμένους μέχρι νεογνά. Τα θύματα θα ήταν πολύ περισσότερα αν δεν είχαν αφήσει ατύλαχτη τη μοναδική έξοδο του χωριού προς την παραλία Διστόμου, όπου κρύφτηκαν οι κάτοικοι στην σπηλιά του Αγίου Μάμα. Μετά τη σφαγή οι κάτοικοι του χωριού έκαναν πολύ καιρό να επιστρέψουν στις οικίες τους φοβούμενοι μια ενδεχόμενη επιστροφή των Γερμανών, οι οποίοι πράγματι επέστρεψαν στις 26 Ιουνίου πλιατσικολογώντας τα σπίτια. Η φρικαλεότητα των πεπραγμένων των ανδρών με τα διακριτικά των SS ανάγκασε ακόμα και τον κατοχικό νομάρχη Ι. Γεωργόπουλο να καταγγείλει τη σφαγή και να απευθύνει τηλεγράφημα για βοήθεια στην κατοχική κυβέρνηση του Ιωάννη Ράλλη στις 12 Ιουνίου:

«Χωρίον Δίστομον εξετελέσθησαν απόγευμα 10 τρέχοντος παρ' ισχυρού Γερμανικού αποσπάσματος σωμάτων εφόδου υπερχίλιοι άνδρες, γυναίκες, παιδιά, νήπια ετραυματίσθησαν δε υπερδιακόσιοι stor. Πρόεδρος Κοινότητας, ιερέυς, ειρηνοδίκης, φαρμακοποιός και άλλοι δημόσιοι υπάλληλοι εκρεουργήσθησαν μεθ' ολοκλήρων

¹⁸⁹ Σ. σ.: Πρόκειται για την προηγούμενη μάρτυρα που επέζησε της σφαγής.

οικογενειών των stop. Τραυματίαι μεταξύ των οποίων πολλοί βρεφικής και παιδικής ηλικίας κρύπτονται αιμάσσοντες εις σπήλαια καθόσον εις μάτην αναμένοντες στοιχειώδη ιατρικήν περίθαλψιν stop. Ηναγκάσθην μεταχειρισθώ βίαια μέτρα κατά ιατρών αρνουμένων μεταβούν επί τόπου, απροθυμία εύλογος δικαιολογημένη stop. Διατάξατε και ενεργήσατε συντομωτάτην αποστολήν νοσοκομειακού συνεργείου πλήρους εμφύχου και αφύχου υλικού περίθαλψιν τραυματιών και ενεργήσατε συντομωτάτην αποστολήν ετέρου πλήρους συνεργείου μονίμου ενταύθα διαμονής καθ' όσον προβλέπω μεγάλης εκτάσεως προσεχή αιματοχυσίαν stop. Χθες 11 τρέχοντος εις θέσιν Καλάμι εξετελέσθησαν τέσσαρες οικογένειαι μεθ' απάντων τέκνων των εν όλω άτομα 19 stop. Σήμερον έτεροι δέκα εξετελέσθησαν επίσης Δίστομον έτεροι δε εκατόν εις Άνω Βελίτσαν stop. Χωρίον Δίστομον κατ' εξοχήν Εθνικιστικού χαρακτήρος stop. Αποστείλατε ανάλογον οικονομικήν ενίσχυσιν δι' οικογενείας παθόντων stop. Αποστείλατε ανάλογον οικονομικήν ενίσχυσιν δι' οικογενείας παθόντων stop. Πλήρης διάλυσης των πάντων stop. Μεριμνήσατε ταχίστην αποστολήν δυνάμεως Χωροφυλακής με αναλόγους αξιωματικούς, καλόν οπλισμόν, επιβάλω τάξιν stop. Αύριο αποστέλλω λεπτομερή έκθεσιν.»¹⁹⁰

Δυσαρέσκεια εξέφρασε και ο ίδιος ο Ιωάννης Ράλλης διαμαρτυρόμενος στον Ανώτατο Διοικητή των SS και της Αστυνομίας στην Ελλάδα Αντιστράτηγο Walter Schimana¹⁹¹:

«Ευθύς ως πληροφορήθην, εκ τηλεγραφήματος του Νομάρχου Λεβαδείας προς το Υπουργείον Εσωτερικών, περί των διαδραματισθέντων εις την κωμόπολιν του Διστόμου γεγονότων, έσπευσα να επισκεφθώ τον Στρατηγόν Schimana, εις ον ανεκοίνωσα τας πληροφορίας αυτάς.

Ο κ. S υπεσχέθη να ζητήση επειγόντως σχετικής πληροφορίας, μου είπεν όμως ότι, κατά την γνώμην του, ήτο αδύνατον να συνέβησαν τοιάυτα πράγματα, τοσούτω μάλλον καθ' όσον ο επί κεφαλής του μεταβάντος εις Δίστομον γερμανικού τμήματος, ον και μοι κατωνόμασεν, ήτο αξιωματικός ευγενούς χαρακτήρος και φιλανθρώπων αισθημάτων και κεκηρυγμένος εναντίον της επιβολής αντιποίνων, τα οποία, ως είπεν ο κ. Schimana, ουδέποτε θα διέτασσεν εξ ιδίας πρωτοβουλίας ο αξιωματικός ούτος, εφ όσον δηλαδή δεν είχεν ειδικήν περί τούτου διαταγήν του στρατηγού του.

Πράγματι ο κ. S. μου ανεκοίνωσε την επομένην τα εξής:

¹⁹⁰ Τάκης Λάμπας, ό. π., σ.

¹⁹¹ Γ. Α. Φαρμακίδης, *Πεπραγμένα της παρά τω, Πρωθυπουργώ, Υπηρεσίας Ανταποκρίσεων μετά των Γερμανικών Αρχών κατά την Κατοχήν, Περιληπτική Έκθεσις*, Αθήνα 1957, σ. 65 – 66

‘Τα γεγονότα έλαβον χώραν ουχί ως εγώ τα εξέθηκα, ήτοι ότι εγένετο σφαγή ολοκλήρου σχεδόν του πληθυσμού της κωμοπόλεως λόγω αντιποιών, τα οποία απεφάσισεν ο τοπικός Διοικητής, εξοργισθείς διά την επίθεσιν, ήν ενήργησαν ανάρται κατ’ αυτοκινήτων μεταφερόντων γερμανικόν ανιχνευτικόν τμήμα, ήτις κατέληξεν εις τον φόνον δύο αξιωματικών, εξ ων εις ταγματάρχης των S. S., αλλ’ ότι εις το χωρίον Δίστομον είχαν οχυρωθή ανάρται, οίτινες επυροβόλησαν εναντίον εισερχομένου εις το χωρίον τούτο γερμανικού τμήματος και ότι κατόπιν τούτου εγένετο μάχη εντός του χωρίου, καθ’ ήν εφονεύθησαν, ως ήτο επόμενον ή μοιραίον, και άτομα εκ του πληθυσμού, άτινα όμως δεν ήσαν πλέον των 145 και ουχί 700 – 800, ως ανέφερεν ο Νομάρχης.’

Κατόπιν τούτου, και διά να εξακριβώσω την αλήθειαν, εκάλεσα τηλεγραφικώς τον Νομάρχην Λιβαδείας κ. Γεωργόπουλον, όπως έλθη εις Αθήνας. Εν τω μεταξύ ο Νομάρχης είχε υποβάλη και έγγραφον έκθεσιν περί των γεγονότων, εις την οποίαν εχρωμάτιζε ζωηρώς τον φρικιαστικόν τρόπον, καθ’ όν εγένετο η σφαγή του αμάχου πληθυσμού, τονίζων ότι και βρέφη ακόμη κατεσφάγησαν ή εφονεύθησαν διά λακτισμάτων υπό των εκμανέντων Γερμανών στρατιωτών.

Ο Νομάρχης, ελθόν ενταύθα μετά δύο ή τρεις ημέρας, επεβεβαίωσε πλήρως τα γεγονότα ταύτα.

Μετά τούτο επεσκέφθην και πάλιν τον κ. Schimana, εις τον οποίον εδήλωσα ότι τα γεγονότα είχαν λάβη χώραν ως αρχικώς τα είχαν εκθέση και εξέφρασα προς αυτόν την βαθυτάτην λύπην της Κυβερνήσεως διά την υπό των γερμανικών στρατευμάτων άνευ δικαιολογίας σφαγήν του αθώου αμάχου πληθυσμού και την καταστροφήν της κωμοπόλεως Διστόμου.

Ο Στρατηγός Schimana απήντησεν ότι έχει και αυτός νεωτέρας πληροφορίας, καθ’ ας τα πράγματα δεν συνέβησαν όντως ως ούτος τα εξέθηκε κατά την πρώτην συνάντησίν μας, αλλ’ ούτε και ακριβώς ως τα είχαν εκθέση εγώ. Προσέθηκεν ότι ο επικεφαλής του ενεργήσαντος την επίθεσιν τμήματος αξιωματικός ετιμωρήθη ήδη αυστηρός.

Απήντησα ότι η τιμωρία των υπευθύνων θα έπρεπε να είναι σκληρά, όσον και αν τούτο δεν πρόκειται να έχη ως αποτέλεσμα την επανόρθωσιν τοιούτων ανεπανορθώτων καταστροφών και εξήτησα εν τέλει από τον Στρατηγόν S., όπως χρησιμεύση τουλάχιστον η τραγωδία του Διστόμου εις το να μη επαναληφθώσιν εφεξής τοιαύται πράξεις του Γερμανικού στρατού εις βάρος αθών Ελλήνων, εκδιδομένων υπό τούτου σχετικών διαταγών προς τας υπ’ αυτόν δυνάμεις.

Εν Αθήναις τη 25 Ιουνίου 1944

Ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως

I. ΡΑΛΛΗΣ

Η σφαγή του Διστόμου απασχόλησε και τη διοίκηση του ΕΛΑΣ καθώς και την ΠΕΕΑ. Πιο συγκεκριμένα, στο Ανακοινωθέν αριθ. 50 του Γ. Σ. του ΕΛΑΣ αναφέρεται:

«16. 6. 44. 27 Γερμανικά αυτοκίνητα με στρατό πήγαν από τη Λειβαδιά στο Δίστομο της Βοιωτίας. Αφού στο δρόμο σκότωναν όποιον πολίτη εύρισκαν, κύκλωσαν το χωριό και άρχισαν τις συλλήψεις. Σύγχρονα με αυτό, 4 αυτοκίνητα στρατό πήγαν στο χωριό Στείρι για να το κάψουν το ίδιο. Στο δρόμο, έπεσαν σε ενέδρα τμήματός μας, με αποτέλεσμα να καταστραφούν τα αυτοκίνητα και να σκοτωθούν καμιά πενήντα Γερμανοί. Ύστερα από την αποτυχία αυτή, πήγε στο Δίστομο από τη Λιβαδειά και άλλη δύναμη Γερμανών, απόθησε τα τμήματά μας από εκεί και άρχισε γενική σφαγή των κατοίκων. Υπολογίζεται ότι σκοτώθηκαν καμιά χιλιάδα. Τα γύρω βουνά είναι γεμάτα από απορφανεμένα παιδιά. Γίνονται ενέργειες στον Ερυθρό Σταυρό να αναλάβει τη διατροφή τους.»¹⁹²

Αντίστοιχα, στη συνεδρίαση της ΠΕΕΑ στις 24 Ιουνίου «ο Γραμματέας Εσωτερικών ανακοινώνει τηλ/μα για τους βανδαλισμούς των Γερμανών και Ράλληδων στη Σπερχειάδα, Υπάτη, Μακρακώμη και Δίστομο. Ειδικά για το Δίστομο αναφέρει ότι οι καταχτητές και οι προδότες έσφαζαν χίλια γυναικόπεδα. Αποφασίζεται να σταλή τηλ/μα ενθάρρυνσης στις Κοινότητες και διαμαρτυρία στο εξωτερικό, όπως και τηλ/μα στην Κυβέρνηση Καΐρου και στον Πρόεδρο Σβώλο.»¹⁹³

Ο παράνομος τύπος αναφερόμενος στο Δίστομο καλούσε το λαό σε εκδίκηση και ηρωοποιούσε τα θύματα. Ο Ριζοσπάστης έγραφε:

«ΘΑΝΑΤΟΣ ΣΤΟΥΣ ΓΕΡΜΑΝΟΠΡΟΔΟΤΕΣ. Μετά το Δίστομο, η Σπερχειάδα, η Υπάτη, το Καλαμάκι, η Κλεισούρα, η Δίβρη... Έκαψαν, λεηλάτησαν, βίασαν γυναίκες, έσφαζαν γέροντες, παιδιά, ιερείς. Ο Γερμανός φρούραρχος δήλωσε: 'Είστε ευχαριστημένοι από 9 εκατ. Έλληνες να μείνετε 3;'.»¹⁹⁴

Αντίστοιχα, η εφημερίδα Μάχη που εξέδιδε ο Ηλίας Τσιριμώκος έγραφε:

«Οι σφαγές του Διστόμου να χαράζουν στο νου και στην καρδιά μας ένα πράγμα: 'Κανένας λαός δεν προσέφερε για την υπόθεση της Ελευθερίας και των Ηνωμένων

¹⁹² Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης, τ. Α', εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981, σ. 358

¹⁹³ Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (Π. Ε. Ε. Α.), Πρακτικά Συνεδριάσεων, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1990, σ. 115

¹⁹⁴ Εφημ. Ριζοσπάστης, 10. 7. 1944

Εθνών τόσο βαρειά και δυσβάσταχτη θυσία αίματος όση ο Ελληνικός. Αυτό, δεν σβύνεται, δεν συμψηφίζεται, δεν αμαυρώνεται. Με τίποτε'...«Όλη η λύσσα του Γερμανού στρατιώτη για τη πρόσφατη συμμαχική απόβαση, που εσάρωσε τον ηλίθιο τευτονικό μύθο του Ευρωπαϊκού Φρουρίου, όλος ο τρόμος που του προκαλεί η αστραπιαία ρωσική προέλαση, εκδηλώθηκε κατά τον πιο αποτρόπαιο, τον πιο απίστευτα βάρβαρο τρόπο με τις σφαγές του Διστόμου. Δεν είναι δυνατόν να εξηγηθή αλλιώς πώς οι Γερμανοί κατόρθωσαν να ξεπεράσουν τον ίδιο τον εαυτό τους εις σαδιστική φαντασία και εις απαθή κτηνωδία.»¹⁹⁵

Σε κάθε περίπτωση, το σύνολο των αναφορών αδυνατεί να προσδιορίσει ακριβώς τον αριθμό των θυμάτων. Ο διογκωμένος αριθμός των νεκρών των πρώτων αναφορών πιθανώς οφείλεται στη συγκεχυμένη πληροφόρηση για τα γεγονότα που μόλις είχαν λάβει χώρα καθώς τα διάσπαρτα πτώματα σε ολόκληρο το Δίστομο και η αδυναμία και ο φόβος των επιζώντων να επιστρέψουν αμέσως στο χωριό δεν μπορούσε αντικειμενικά να επιτρέψει τη περισυλλογή των νεκρών. Η αναπαραγωγή του διογκωμένου αριθμού των θυμάτων μας οδηγεί στο να υποθέσουμε πως οι μεταγενέστερες αναφορές βασίστηκαν στις αρχικές που είχαν συνταχθεί. Έτσι, για παράδειγμα, μπορεί να εξηγηθεί και η αναθεώρηση του αριθμού των σφαγιασθέντων και από τις βρετανικές πηγές: «Μεταδίδεται ότι, σύμφωνα με νεότερες πληροφορίες, οι Γερμανοί εκτέλεσαν στο Δίστομο 1000 αμάχους και όχι 600, όπως είχε αρχικά γίνει γνωστό.»¹⁹⁶

¹⁹⁵ Εφημ. *Η Μάχη*, 7. 7. 1944

¹⁹⁶ *Χρονολόγιο γεγονότων 1940 – 1941, Από τα έγγραφα του βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών Foreign Office 371, τ. Β', Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού, Αθήνα 2004, σ. 416*

Εικόνα 2: Φωτογραφία από σπίτι στο Δίστομο μετά τη σφαγή στις 10 Ιουνίου. Πηγή: *Αρχείο Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού, V-P-HIST-03083-25_500, <https://avarchives.icrc.org/> (ημ. προσβ: 20/ 8/ 2022)*

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΠΛΕΥΡΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΦΑΓΗ

Σε αντίθεση με τα αντιστασιακά έντυπα και τις σχετικές εκθέσεις, οι εφημερίδες που ελέγχονταν από τις κατοχικές δυνάμεις δημοσίευσαν με έναν μήνα καθυστέρηση μια μακροσκελή ανακοίνωση που παρουσιάζει το θάνατο αμάχων ως αναπόφευκτο αποτέλεσμα της σύγκρουσης μεταξύ των Γερμανών και των ανταρτών επιρρίπτοντας την ευθύνη στους δεύτερους και προειδοποιούσε τους Έλληνες να παραδειγματιστούν από τις συνέπειες της αντίστασης:

«Η Κομμουνιστική δημοκοπία η οποία προσπαθεί ανέκαθεν να θορυβήσει την κοινή γνώμη των Αθηνών διά της εφευρέσεως ψευδών ειδήσεων περί διαπραχθεισών ωμοτήτων, έθεσε κατά τας τελευταίας ημέρας εις κυκλοφορίαν μιαν νέαν σχετικήν ιστορίαν. Κομμουνισταί δημοκόποι διέδωσαν την φήμην, ότι εις το ειρηνικόν χωρίον Δίστομον (μεταξύ Λεβαδείας και Αραχώβης, επαρχία Λιβαδείας) πλέον των 1000 ανδρών, γυναικών και παιδίων (!) κατεσφάγησαν με κτηνώδη τρόπον υπό μιας γερμανικής στρατιωτικής μονάδος. Ακόμη και αυτός ο δήμαρχος, ο ιερέυς και ο φαρμακοποιός δήθεν εδολοφονήθησαν ομού με τας οικογενείας των. Οι ελάχιστοι, που

διέφυγαν την τρομεράν αυτήν σφαγήν , μεφέρθησαν εν ασφαλεία μόνο χάρις εις τον Διεθνή Ερυθρόν Σταυρό.

Διά κάθε φιλοπάτριδα Έλληνα, που γνωρίζει τας μεθόδους ψεύδους της προπαγάνδας του ΕΑΜ, είναι φανερά η κομμουνιστική προέλευσις και ο σκοπός της διαδόσεως ταύτης. Περί των πραγματικών γεγονότων εις το Δίστομον επληροφορηθήκαμεν εν λεπτομερεία τα εξής υπό της αρμοδίας αρχής:

Την 10 Ιουνίου 1944 μια γερμανική μονάς, ευρισκόμενη εν πορεία και μεταβαίνουσα από Λεβαδείας εις Αράχωβαν, εβλήθη έμπροσθεν του χωριίδου Διστόμου με όπλα, οπλοπολυβόλα και ολμοβόλα. Η μονάς απώλεσε λόγω της ανάνδρου ταύτης επιθέσεως του ΕΑΜ αριθμόν τίνα εις νεκρούς και τραυματίας. Εν συνεχεία ανελήφθη ο αγών εναντίον των συμμοριτών οι οποίοι είχαν οχυρωθεί μέσα εις το Δίστομον, με όλα τα υπάρχοντα μέσα. Κατόπιν της χρησιμοποιήσεως των βαρέων γερμανικών όπλων, εκυριεύθη εξ εφόδου το Δίστομον, η φωλέα αυτή της συμμορίας. Ηριθμήθησαν περί τους 250 νεκρούς συμμορίται. Ο θάνατος αριθμού τίνος γυναικών και παιδιών υπήρξε αναπόφευκτος κατόπιν της χρησιμοποιήσεως των βαρέων όπλων και κατόπιν χρησιμοποιήσεως ενός τοιούτου κανονιοβολισμού εναντίον ενός χωριίου. Εν συνεχεία εδόθη εντολή όπως πυρποληθή το χωριόν, του οποίου οι κάτοικοι απεδείχθη, ότι είχαν συνεργασθή με τας συμμορίας.

Αυτά είναι τα γεγονότα.

Εάν οι συμμορίται του ΕΑΜ δεν έβαλλον εναντίον της γερμανικής στρατιωτικής μονάδος, αυτή δεν θα εκυριεύεν εξ εφόδου και δεν θα κατέκαιεν το χωριόν.

Τα γεγονότα ταύτα παρέχουν εκ νέου την απόδειξιν, ότι εκείνοι που προξενούν καθημερινώς αμέτρητον δυστυχίαν εις τον ειρηνικόν ελληνικόν πληθυσμόν της υπαίθρου είναι οι συμμορίται. Φανερός σκοπός των είμαι να ρίψουν την Ελλάδαν εις ένα χάος αιμάτων και δακρύων.

Διά τον πληθυσμό όμως της υπαίθρου τούτο αποτελεί μιαν νέαν προειδοποίησιν, όπως μη συνεργάζεται με τους κομμουνιστάς συμμορίτας. Εξαρτάται αποκλειστικώς από τη στάσιν του πληθυσμού αν θα θιγή και αυτός ή όχι από τα μέτρα τα λαμβανόμενα εναντίον των συμμοριτών.

Ο λαός οφείλει ν' απέχη από του να λαμβάνη οιαδήποτε πολιτικήν ή προ παντός στρατιωτικήν στάσιν. Μόνον κατά τον τρόπον αυτόν θ' αποσοβηθή η πλήρης κατερείπτωσις της χώρας. Διότι εκείνος που θα υποφέρει πάντοτε από κάθε στρατιωτικήν περιπλοκήν των πραγμάτων, θα είναι ο απλούς λαός και μόνον αυτός. Η τρομερά καταστροφή, που υπέστη ο ειρηνικός πληθυσμός εις την περιοχήν της εισβολής της

*βορείου Γαλλίας, είναι μια προειδοποίησης και διά τους Έλληνας. 47.000 άτομα – άνδρες, γυναίκες και παιδιά – ουδεμίαν έχοντα συμμετοχήν εις τον αγώνα, εφονεύθησαν εκεί κατά τη διεξαγωγή των φοβερών μαχών. Παρομοία μοίρα θα επιφυλάσσετο και εις την Ελλάδα εις περίπτωση αγγλοαμερικανικής εισβολής, την οποίαν επιθυμεί η Ε. Α. Μ. Και διατί; Διότι μόνον έτσι θα ηδύνατο να επιτύχη τους σκοπούς της, τους υπαγορευθέντας υπό της Μόσχας. Μια αγγλοαμερικανική εισβολή θα συνεπλήρωνε ό,τι ήρχισεν ο εμφύλιος κομμουνιστικός πόλεμος: την αυτοεξόντωσιν και την εξολόθρευσιν του Ελληνισμού».*¹⁹⁷

Η είδηση της σφαγής έφτασε στην άλλη όχθη του Ατλαντικού και διά στόματος του Υπουργού Εξωτερικών Cordell Hull εκφράζονταν η καταδίκη και η υπόσχεση να τιμωρηθούν παραδειγματικά οι ένοχοι.¹⁹⁸ Η έκταση της κατακραυγής ανάγκαζε πλέον και τις ίδιες γερμανικές αρχές να διεξάγουν μία τυπική, έστω, έρευνα για τα όσα διαδραματίστηκαν κατά το πρωινό της 10^{ης} Ιουνίου στο μαρτυρικό χωριό.

Κατά την αρχική αναφορά μάχης που συνέταξε στις 11 Ιουνίου, ο λοχαγός των Waffen – SS Fritz Lautenbach, υπεύθυνος για τη διαταγή των αντιποίνων, παραποιεί τα γεγονότα και τα παρουσιάζει με τρόπο που αποκρύπτει τη σφαγή του πληθυσμού.¹⁹⁹ Πιο συγκεκριμένα, αναφέρει πως τα οχήματα με τους άνδρες των SS με την πολιτική περιβολή ξεκίνησαν από τη Λιβαδειά στις 8:00 το πρωί, ενώ τα υπόλοιπα οχήματα στις 8:15. Στις 8:50 η φάλαγγα συνάντησε στοιχεία του 3^{ου} Λόχου που πορεύονταν από την κατεύθυνση της Αράχωβας. Στη διαδρομή προς το Δίστομο αναφέρει πως η δύναμη συνάντησε γύρω από το δρόμο ύποπτους άνδρες. Όταν 18 από αυτούς επιχείρησαν να διαφύγουν πυροβολήθηκαν. Πρόκειται για τους 6 κατοίκους του χωριού που βρίσκονταν στα χωράφια τους και για τους 12 που συνελήφθησαν και εκτελέστηκαν στον τοίχο του σχολείου μετά τη μάχη με τους ελασίτες, γεγονός που αποσιωπάται. Κατόπιν αυτού, η γερμανική δύναμη κινήθηκε για την κατάληψη του χωριού καθώς υπήρχαν αναφορές πως το προηγούμενο βράδυ και το πρωί της ίδιας μέρας είχαν βρεθεί αντάρτες στο σημείο. Πριν ακόμα φτάσουν στο χωριό οι Γερμανοί δέχτηκαν επίθεση με πολυβόλα και όλμους από τα σπίτια με αποτέλεσμα να υπάρξουν απώλειες, οι οποίες έφτασαν τους 3 νεκρούς και τους 18 τραυματίες, εκ των οποίων οι 4 υπέκυψαν αργότερα στα τραύματά τους. Τότε ο Lautenbach διέταξε επίθεση κατά την οποία

¹⁹⁷ Εφημ. *Ελεύθερον Βήμα*, 9. 7. 1944

¹⁹⁸ Ζέτα Παπανδρέου, ό. π., σ. 60

¹⁹⁹ Αρχείο Μουσείου Θυμάτων Ναζισμού Διστόμου, Office of Chief of Counsel of War Crimes, Prosecution Exhibit 484, Doc. NOKW – 467, αρ. 0392, 0393, 1^η Αυγούστου 1947

σκοτώθηκαν 250 – 300 συμμορίτες και ύποπτοι συμμορίτες και κάηκαν τα σπίτια. Κάπως έτσι, σε μία πρόταση, η σφαγή 218 αμάχων δικαιολογήθηκε ως θάνατος συμμοριτών που επήλθε κατόπιν μάχης.

Η παραπάνω περιγραφή ερχόταν σε αντίθεση με την έκθεση του Georg Koch, μέλους της Ομάδας Μυστικής Αστυνομίας 510 που ήταν παρών στο Δίστομο.²⁰⁰ Όπως αναφέρει, κατά την έρευνα των κρησφύγετων στο δρόμο Λιβαδειάς – Διστόμου δεν υπήρξαν εχθρικά πυρά αλλά συνελήφθησαν 12 όμηροι που μεταφέρθηκαν στο Δίστομο. Όταν έφτασε η φάλαγγα στο Δίστομο στάθμευσε για αρκετή ώρα και στάλθηκε αναγνωριστική δύναμη προς το Στείρι όπου στα μισά της διαδρομής έλαβε χώρα η μάχη. Όταν επέστρεψε η αναγνωριστική ομάδα ισχυρίστηκε ότι ο ντόπιος πληθυσμός γνώριζε για την ενέδρα καθώς στα χωράφια πλησίον του σημείου της μάχης δεν βρισκόταν κανένας Διστομίτης. Αποφασίστηκε ως αντίποινα να εκτελεστούν οι 12 άνδρες μπροστά στο σχολείο και στη συνέχεια οι υπόλοιποι κάτοικοι. Ο ίδιος ο Koch βρισκόταν στην πλατεία φροντίζοντας τον τραυματισμένο διερμηνέα και μαρτυρά ότι είδε 60 – 70 νεκρούς (άνδρες, γυναίκες και παιδιά). Ωστόσο, αναφέρει ότι είδε να εκτελούνται μόνο με πυροβολισμούς και όχι με άλλους τρόπους όπως να χτυπιούνται με το κοντάκι του όπλου ή να καίγονται με βενζίνη. Τέλος, δεν γνωρίζει τον συνολικό αριθμό των σκοτωμένων.

Η αναφορά αυτή του Koch ανάγκασε τον Στρατηγό Hellmuth Fermy, διοικητή του 68^{ου} Σώματος, να ζητήσει τη διεξαγωγή έρευνας για ψευδή αναφορά εις βάρος του Λοχαγού Lautenbach. Στην πορεία ο Koch αν και δεν ανασκεύασε τα όσα δήλωσε πώς είδε ως μάρτυρας, δικαιολόγησε τα αντίποινα ως επιβεβλημένα από τις συνθήκες. Όσο για τον Lautenbach, παραδέχτηκε πως έδρασε πέρα από τα πλαίσια που όριζαν οι σχετικές διαταγές για τη μεταχείριση αιχμαλώτων και αμάχων, αλλά ήταν αδύνατον οι κάτοικοι του Διστόμου να μην γνώριζαν την παρουσία ανταρτών σε τόσο κοντινή απόσταση, επομένως τα αντίποινα δικαιολογούνταν ως μέτρα που αποσκοπούσαν στην πρόληψη περισσότερων απωλειών.

Τα παραπάνω βρήκαν την απόλυτη κάλυψη στην τελική αναφορά που συντάχθηκε από τον Αντισυνταγματάρχη των SS και διοικητή του 7^{ου} Συντάγματος της Μεραρχίας Karl Schümers προς την Ανώτατη Διοίκηση.²⁰¹ Αρχικά, αναφέρεται πως η

²⁰⁰ Αρχείο Μουσείου Θυμάτων Ναζισμού Διστόμου, Office of Chief of Counsel of War Crimes, Prosecution Exhibit 484, Doc. NOKW – 467, αρ. 0394, 0395, 1^η Αυγούστου 1947

²⁰¹ Αρχείο Μουσείου Θυμάτων Ναζισμού Διστόμου, Office of Chief of Counsel of War Crimes, Prosecution Exhibit 484, Doc. NOKW – 467, αρ. 0379 – 0382, 1^η Αυγούστου 1947

ανάκριση του Υπολοχαγού Georg Weichenrieder, διμοιρίτη του 2^{ου} Λόχου, επιβεβαιώνει πως οι 12 εκτελεσθέντες συνελήφθησαν αρχικά ως ύποπτοι συμμορίες καθώς βρέθηκαν στην κατοχή τους εκρηκτικά και στολές. Όταν μετέβησαν στο Δίστομο συγκεντώθηκαν και φυλάσσονταν από ομάδα. Όταν η ομάδα απασχολήθηκε μετά τη μάχη οι όμηροι βρήκαν την ευκαιρία να επιχειρήσουν να αποδράσουν επομένως ο πυροβολισμός τους κρίθηκε στρατιωτικά αναγκαίος. Η αναφορά του Koch δεν αμφισβητείται αλλά αναφέρεται παράλληλα πως κάποια από αυτά που μετέφερε δεν τα είδε ο ίδιος, αλλά του μεταφέρθηκαν από άλλους στρατιώτες, κάτι που όντως αναφέρει ο Koch σε αναθεωρημένη αναφορά. Συμπεραίνεται πως οι διαταγές του Χίτλερ για την μεταχείριση αιχμαλώτων πολέμου δεν παραβιάστηκαν αλλά οι ύποπτοι ως συμμορίτες πυροβολήθηκαν ενώ προσπαθούσαν να διαφύγουν, επομένως η εκτέλεση τους δεν μπορεί να χαρακτηριστεί ως μέτρο αντιποίνων.

Στη συνέχεια, αναφέρεται πως η ανάκριση του Lautenbach δείχνει επαρκώς ότι οι κάτοικοι του Διστόμου ήταν αδύνατον να μην γνωρίζουν πως σε απόσταση 500 μέτρων από το χωριό βρίσκονταν αντάρτες, επομένως οι κάτοικοι ήταν ένοχοι. Η διοίκηση του Συντάγματος συμερίζεται την άποψη του Lautenbach πως τα μέτρα αντιποίνων ήταν αναγκαία καθώς εάν λάμβαναν χώρα σε μεταγενέστερο χρόνο θα υπήρχε αντίσταση και θα καταναλώνονταν καύσιμα. Μάλιστα, δεν απορρίπτει τη θέση του Lautenbach πως η λήψη άμεσων μέτρων έχει πιο μακρόχρονη αποτελεσματικότητα σε σχέση με τα μεταγενέστερα μέτρα. Ωστόσο, γίνεται παραδοχή πως η περίπτωση του Διστόμου ομοιάζει με τα όσα συνέβησαν στο χωριό της Κλεισούρας.

Η δικαιολόγηση των πεπραγμένων του Λοχαγού συνεχίζεται παρά την παραδοχή πως ξεπέρασε τα πλαίσια που ορίζουν οι σχετικές διαταγές για τα αντίποινα. Υποστηρίζεται πως δεν υπέπεσε στο παράπτωμα από αδιαφορία ως προς τις διαταγές ή από στρατιωτική απειθαρχία, αλλά επειδή πίστευε με αίσθηση του καθήκοντος και υπευθυνότητα ότι οι πράξεις του ανταποκρίνονταν στο περιεχόμενο των διαταγών. Εν ολίγοις, δικαιολογείται καθώς διέταξε τη σφαγή από υπερβάλλοντα ζήλο.

Παρακάτω, γίνεται αναφορά στην τακτική των ανδρών να στρατολογούν γυναίκες και παιδιά ως κατασκόπους και σαμποτέρ, βασιζόμενοι στη γερμανική ανθρωπιά που φτάνει «μερικές φορές στο σημείο της μαλθακότητας», όπως έγινε και στο Δίστομο, υπονοώντας ότι τα γυναικόπεδα του Διστόμου ήταν εν δυνάμει συνεργάτες των ανταρτών.

Η τελική κρίση του Αντισυνταγματάρχη Schümers ήταν συγκεκριμένη. Ο Λοχαγός Lautenbach είχε δράσει πέρα από τα όρια των αρμοδιοτήτων του αλλά τα

κίνητρά του δεν πήγαιναν από απειθαρχία. Αντιθέτως, έκρινε πως έπραττε το σωστό με βάση την εξέλιξη της κατάστασης και για αυτό το λόγο προτείνεται η πειθαρχική του δίωξη, όχι γιατί διέταξε τη σφαγή, αλλά επειδή έδωσε ψευδή αναφορά. Στο ίδιο πνεύμα, οι άνδρες του 2^{ου} Λόχου χαρακτηρίζονται νέοι και ιδιαίτερος ενθουσιώδεις που έκαναν λάθη πάνω στη αναστάτωση τους για «τη λυπηρή απώλεια των συντρόφων τους».

Ο Fritz Lautenbach διέφυγε των τιμωριών της, έτσι και αλλιώς, πλασματικής έρευνας για τη σφαγή 218 ανθρώπων. Το τελικό πόρισμα καταδεικνύει την χαρακτηριστική ευκολία με την οποία η γερμανική διοίκηση ήταν σε θέση όχι μόνο να παραποιήσει γεγονότα, αλλά και να τα μετατρέψει τη θανάτωση εκατοντάδων αμάχων σε σύγκρουση με παρτιζάνους αφήνοντας στο απυρόβλητο τους δράστες στις τάξεις του γερμανικού στρατού που δρούσαν από «υπερβάλλοντα ζήλο». Τα αίτια, όμως, της σφαγής του Διστόμου δεν μπορούν να περιοριστούν στη δολοφονική μανία ενός λόχου των Waffen – SS.

0392

NOKW 467
für Paul L.

Abschrift.

2./SS-Fz.Gren. Rgt. 7-

O.U., den 11.6.1944

Gefechtsbericht.

Aber den Einsatz der 2./SS-Fz.Gren.Rgt. 7 am 10.6.44

Auftrag der Kompanie: Verstossen auf der Strasse Lewadia - Arachowa bis Arachowa, Ausheben der Bandenstützpunkte, die sich an dieser Strasse befinden sollten. Ueberholen der Ortschaft Distomon.

Dazu eingesetzte Teile der Kp.: 2 : 12 : 80
zusätzlich
1 Unteroffizier und
1 Dolmetscher der G.P.F. sowie
2 griech. Lkw.-Fahrer.

Eingeteilt waren: 1 Zivilkommando, Stärke 4 : 14 und
1 Dolmetscher,
1 Einsatzkommando, Stärke 2 : 8 : 56 dazu
1 Offz. der G.P.F.

Abreisen des Zivilkommandos: 08.00 Uhr
des Einsatzkommandos : 08.15 Uhr.

Um 08.50 Uhr wurde ohne Feindberührung 2 km westlich Wegegabel Lewadia-Arachowa, Lewadia - Distomon durch Zivilkommando Verbindung mit III./7 aufgenommen.

Das Einsatzkommando beobachtete 5 km ostwärts der Wegegabel, 1 km nördlich "O" von P a l i o k l i s i einzelne griechische Zivilisten, die sich in 3 kleinen Erdbunkern mit einer etwa 30 Tiere starken Schafherde aufhielten. Bei Annäherung eines abgessenen Zuges erfolgte Feuereröffnung auf diesen Zug durch die Zivilisten und Banditen. Bei eigenem scharfen Vordringen, wurden 18 Männer jüngeren Alters auf der Flucht erschossen.

Im Anschluss hieran sollte auf Befehl des Rgt. die Ortschaft Distomon überholt werden, da bekannt war, dass am Tage vorher heftige Feuergefechte in der Nähe stattgefunden hatten und Banditen in der Nacht und am gleichen Tage morgens sich im Raum Distomon aufhalten haben sollten. Noch vor Erreichen von D. wurde schlagartig mit Gr.W./, M.G. und Gewehren das Feuer gegen die Kp. aus Richtung Distomon eröffnet. Bei diesem ersten Feuerschlag sind bei der Kp. die gesamten Ausfälle eingetreten; und zwar wurden sofort 3 Männer tödlich getroffen, sowie 18 Führer, Unterführer und Männer verwundet, von denen 4 schwer verwundet in der Zwischenseit auf dem Hauptverbandsplatz verstorben sind. Ich habe daraufhin die Feuereröffnung und den Angriff mit allen zur Verfügung stehenden Waffen auf Distomon befohlen. Nachdem das Dorf ge-

23

Εικόνα 3: Η αρχική αναφορά του Λοχαγού Fritz Lautenbach για τη δράση του 2ου Λόχου στο Δίστομο στις 10/ 6/ 1944. Πηγή: Αρχείο Μουσείου Θυμάτων Ναζισμού Διστόμου

ΤΑ ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΣΦΑΓΗΣ

Θέλοντας κανείς να μελετήσει ένα έγκλημα, ένα από τα πρώτα πράγματα με το οποίο καλείται να καταπιαστεί είναι το αναδομήσει το προφίλ του δράστη και να εξετάσει τα κίνητρά του. Στην προκειμένη περίπτωση, ο θύτης, μια μονάδα των Waffen – SS, έχει μια προϊστορία ολόκληρων χρόνων. Όπως εξετάστηκε και στο σχετικό κεφάλαιο, η στρατιωτική πτέρυγα των SS δεν απαρτιζόνταν από συνηθισμένους άνδρες. Οι μονάδες της προορίζονταν να αποτελέσουν μια στρατιωτική ελίτ που θα πρωταγωνιστούσε στα πεδία των μαχών αποδεικνύοντας διά πυρός και σιδήρου την ανωτερότητα της Άρειας Φυλής. Για την επίτευξη αυτού του σκοπού τα μέλη των Waffen – SS λάμβαναν πιο σκληρή εκπαίδευση από τον μέσο στρατιώτη της Wehrmacht και υπόκειντο σε ιδεολογικές διαλέξεις ώστε να τους γίνει έμφυτη η αίσθηση της ανωτερότητας του γερμανικού αίματος και του γερμανικού Ράιχ όπως το οραματίζονταν η εθνικοσοσιαλιστική ηγεσία.

Οι σχετικές διαταγές του Χίτλερ για την αντιμετώπιση των αιχμαλώτων πολέμου και τη διάπραξη αντιποίνων στον άμαχο πληθυσμό δεν άφηναν πολλά περιθώρια παρερμηνείας. Η αρχή περί συλλογικής ευθύνης μετέτρεπε αυτομάτως οποιοδήποτε πολίτη μιας κατεχόμενης χώρας σε πιθανό στόχο αντιποίνων, είτε με φυλάκιση, είτε με κακομεταχείριση και βασανιστήρια, είτε με θάνατο. Οι γερμανικές μονάδες μέχρι το τέλος του πολέμου θα ξέσπαγαν αμέτρητες φορές πάνω στον άμαχο πληθυσμό για να τον τιμωρήσουν ως δήθεν συνεργάτη ή συμμετόχο στην αντίσταση, ανεξάρτητα από φύλο, ηλικία και θρήσκευμα.

Στην περίπτωση του Διστόμου, οι κάτοικοι βρήκαν το θάνατο από τους άνδρες που ανήκαν στην 4^η Τεθωρακισμένη Μεραρχία Γρεναδιέρων Polizei των Waffen – SS. Η ίδρυση της Μεραρχίας ανάγεται πριν το 1940. Πριν ακόμα από την εισβολή στη Πολωνία ο Himmler επιθυμούσε να δημιουργήσει ένα στρατιωτικό σώμα το οποίο θα μπορούσε να δράσει όπως οι υπόλοιπες μονάδες της Wehrmacht και των SS αλλά θα επιτελούσε παράλληλα και αστυνομικά καθήκοντα. Έτσι γεννήθηκε η ιδέα της δημιουργίας της 4^η Μεραρχίας Polizei, η οποία έλαβε σάρκα και οστά μετά την κατάκτηση της Πολωνίας τον Οκτώβριο του 1939, χωρίς να ονομάζεται από την αρχή ως Μεραρχία. Το προσωπικό της, περίπου 15.000 άνδρες, αντλήθηκε από μέλη της κανονικής αστυνομίας (*Ordnungspolizei*) της Wehrmacht. Πρώτος διοικητής υπήρξε ο

Karl Pfeffer – Wildenbruch.²⁰² Ως αμιγώς σχηματισμός πεζικού, είχε ελάχιστα μηχανοκίνητα μέσα και τα υπόλοιπα ήταν κυρίως ιππήλατα. Προκειμένου να μπορέσει να συγκροτηθεί σε επίπεδο μεραρχίας, ενισχύθηκε από τη Wehrmacht με ένα σύνταγμα πυροβολικού και ένα τάγμα διαβιβάσεων προτού ενταχθεί στην Ομάδα Στρατιών Ε.²⁰³ Υπήρξε η πρώτη μεραρχία των SS που έχασε στη μάχη τον διοικητή της.²⁰⁴ Η πολεμική πείρα της αποκτήθηκε στο Ανατολικό Μέτωπο δίνοντας σκληρές μάχες με τον Κόκκινο Στρατό, ιδιαίτερα γύρω από την πόλη Λούγκα όπου και απώλεσε σχεδόν 2.000 άνδρες. Στη συνέχεια ενεπλάκη στην πολιορκία του Λένινγκραντ αντιμετωπίζοντας σοβαρές σοβιετικές αντεπιθέσεις μέχρι τον Μάιο του 1943. Παράλληλα, άνδρες της μεραρχίας εμπλέκονταν σε αντιπαρτιζάνικες επιχειρήσεις κυνηγώντας σοβιετικούς αντάρτες που δρούσαν στα μετόπισθεν.

Η συνολικότερη κατάσταση στο μέτωπο και το μέγεθος των απωλειών της επέβαλαν την απόσυρσή της μεραρχίας από την πρώτη γραμμή ώστε να αναδιοργανωθεί. Τον Ιούνιο του 1943 ανασχηματίστηκε ως μηχανοκίνητη και αναβαθμίστηκε ως Τεθωρακισμένη Μεραρχία Γρεναδιέρων (*Panzergrenadier*). Αφού ανανεώθηκε σχεδόν το μισό της δυναμικό με νέους άνδρες νεαρής ηλικίας, η Μεραρχία Polizei μεταφέρθηκε στην Ελλάδα καθώς η συνθηκολόγηση της Ιταλίας επέβαλε την ενίσχυση των γερμανικών στρατευμάτων στη χώρα για τη διατήρηση του ελέγχου. Οι μονάδες της 4^{ης} Μεραρχίας έδρασαν ως μέρος του 22^{ου} Σώματος Στρατού σε επιχειρήσεις εναντίον του ΕΛΑΣ στην περιοχή γύρω από το δρόμο Ιωαννίνων – Μετσόβου κατά τον Οκτώβριο του 1943. Τον Δεκέμβριο η Μεραρχία μεταφέρθηκε στη Θεσσαλονίκη συνεχίζοντας την διεξαγωγή αντιαντάρτικων επιχειρήσεων στον ηπειρωτικό κορμό της χώρας.²⁰⁵

Ανάμεσα στους σχηματισμούς της μεραρχίας ξεχώριζε το 7^ο Σύνταγμα το οποίο μέχρι τον Νοέμβριο του 1943 ονομάζονταν 1^ο. Της άφιξης του Συντάγματος στη Θεσσαλία ακολούθησαν μαζικές εκτελέσεις αμάχων σε πρωτόγνωρα δεδομένα μέχρι τότε.²⁰⁶ Οι εκτελέσεις αμάχων και οι καταστροφές ήταν πάγια τακτική του διοικητή του Συντάγματος ως απάντηση στις ενέδρες των ανταρτών. Τις περισσότερες φορές οι άμαχοι βαφτίζονταν «συμμορίτες» ή κατηγορούνταν πως συνέδραμαν τους αντάρτες.

²⁰² Ian Baxton, *Images of War, SS Polizei at War 1940 – 1945, A History of the Division*, Pen & Sword Military, Μπάρνσλεϊ 2018, σ. 2

²⁰³ Adrian Gilbert, ό. π., σ. 59

²⁰⁴ Robert Lewis Koehl, ό. π., σ. 216

²⁰⁵ Ian Baxton, ό. π., σ. 175

²⁰⁶ Αντώνης Φλούντζης, *Στρατόπεδο Λάρισας – Τρικάλων (1941 – 1944), Η γέννηση του αντάρτικου στη Θεσσαλία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1978, σ. 511 – 516

Επικεφαλής του Συντάγματος ήταν ο Αντισυνταγματάρχης Karl Schümers, ένας άνδρας που οι στρατιώτες του χαρακτήριζαν ως ιδιαίτερα σκληρό και αμείλικτο διοικητή που ξεχώριζε για τα αυστηρά μέτρα που λάμβανε.²⁰⁷ Στο 7^ο Σύνταγμα ανήκε και το 1^ο Τάγμα, επικεφαλής του οποίου ήταν ο Kurt Rickert. Αντίστοιχα, στο 1^ο Τάγμα ανήκε και ο 2^{ος} Λόχος με επικεφαλής τον Fritz Lautenbach, τον σφαγέα του Διστόμου. Πριν τις 10 Ιουνίου η δύναμη του Τάγματος που είχε μεταφερθεί στην περιοχή της Στερεάς είχε ήδη αποκτήσει μεγάλη εμπειρία σε επιχειρήσεις εναντίον ανταρτών, περιλαμβάνοντας σε αυτές και την εφαρμογή αντιποίνων στα πλαίσια της συλλογικής ευθύνης. Ποιά ήταν όμως η κατάσταση στην περιοχή της Στερεάς το καλοκαίρι του 1944;

Αρχικά, η αντίσταση στην περιοχή είχε μετρήσει πολλά βήματα από την εμφάνιση των πρώτων αντάρτικων ομάδων. Στα τέλη του 1942 ο ΕΛΑΣ δεν μετρούσε παρά μερικές δεκάδες άνδρες στην ευρύτερη περιοχή που χαρακτηρίζονταν ως Ρούμελη.²⁰⁸ Από την αρχή του 1943 οι δυνάμεις των ανταρτών άρχισαν να αυξάνονται αλλά την μεγαλύτερη ώθηση στην ανάπτυξη της αντίστασης έδωσε η συνθηκολόγηση της Ιταλίας. Όπως συνέβη και στις περισσότερες περιοχές, άφθονο πολεμικό υλικό των Ιταλών πέρασε στα χέρια του ΕΛΑΣ. Τα μισά από τα όπλα διοχετεύτηκαν στην περιοχή της Λοκρίδας και του τότε ενιαίου νομού Αττικοβοιωτίας.²⁰⁹ Η γιγάντωση του ΕΛΑΣ της Στερεάς είχε άμεση επίδραση και στην οργανωτική έκρηξη της ΕΠΟΝ που έφτασε να αριθμεί πάνω από 10.000 μέλη στην περιοχή.²¹⁰

Από τα τέλη του 1943 οι συγκρούσεις με τις δυνάμεις κατοχής αυξήθηκαν σε μεγάλη κλίμακα. Ήδη κατά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας γερμανικές δυνάμεις είχαν σπεύσει να εμποδίσουν την παράδοση του ιταλικού σώματος στον ΕΛΑΣ που βρισκόταν στην Αράχωβα, σε μικρή απόσταση από το Δίστομο. Επί τρεις συνεχόμενες ημέρες, εφορμώντας κυρίως από την Άμφισσα, συγκρούονταν με τις ελαστίκες δυνάμεις αναγκαζόμενες εν τέλει να υποχωρήσουν υφιστάμενες μεγάλες απώλειες.²¹¹ Στις μάχες αναφέρεται η συμμετοχή αντάρτικων εφεδρικών ομάδων από τα χωριά του

²⁰⁷ Στράτος Ν. Δορδανάς, *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941 – 1944)* (Διδακτορική Διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 406

²⁰⁸ *Θύμιος Καψής (Ανάποδος), Κομμουνιστής λαϊκός ηγέτης της Ρούμελης και της Εύβοιας*, (συλλ.), εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2020, σ. 56

²⁰⁹ *Ιστορία της Αντίστασης 1940 – 1945* (συλλ.), τ. Β', εκδ. Αυλός, 1979, σ. 868 – 869

²¹⁰ *Οντέτ Βαρόν – Βασάρ, Η ενηλικίωση μιας γενιάς, Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009, σ. 394 – 397

²¹¹ Εφημ. *Ο Αντάρτης*, 12. 10. 1943

Διστόμου και του Στειρίου.²¹²Το 1944 σημαδεύτηκε από σωρεία συγκρούσεων μεταξύ ανταρτών και Γερμανών στην ευρύτερη περιοχή γύρω από το χωριό του Διστόμου²¹³:

3 – 5 Ιανουαρίου: Συμπλοκή Γερμανών με τμήμα του 36^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ στο χωριό Καλοσκοπή (Κουκουβίστα) του Παρνασσού. Ανατίναξη αμαξοστοιχίας στο Σχηματάρι από την V Ταξιαρχία.

14 Ιανουαρίου: Τμήματος του Τάγματος Παρνασσίδας και του II/ 36 Τάγματος του ΕΛΑΣ επιτίθονται εναντίον γερμανικής φάλαγγας στο χωριό Σκλήθρο στον Παρνασσό.

7 – 11 Απριλίου: Επίθεση ισχυρών γερμανικών δυνάμεων στην περιοχή του Ελικώνα και σύγκρουσε με τμήματα του ΕΛΑΣ στο Κυριάκι Βοιωτίας επί τέσσερις ημέρες.

25 Απριλίου: Επίθεση με ενέδρα στην περιοχή Καρακόλιθος μεταξύ Διστόμου και Λιβαδειάς σε απόσπασμα Γερμανών. Ως αντίποινα εκτελούνται 134 άνδρες.

Αρχές Μαΐου: Ομάδα σαμποτέρ 5^{ου} Ανεξάρτητου Τάγματος Παρνασσίδας επί τέσσερα συνεχόμενα βράδια ανατινάσσει τρεις αμαξοστοιχίες έξω από το Κηφισσοχώρι (κάτω Τιθορέα) Λοκρίδας, ενώ άλλο τμήμα συγκρούεται και διαφεύγει από επιχείρηση περικύκλωσης από τους Γερμανούς στον Παρνασσό. Στη συνέχεια, τμήμα του 42^{ου} Συντάγματος του ΕΛΑΣ χτυπάει φρουρά των SS στο χωριό Καστέλια Παρνασσίδας.

11 – 12 Μαΐου: Τμήματα της XIII Μεραρχίας του ΕΛΑΣ συγκρούονται με γερμανικές δυνάμεις στα χωριά Μακρακώμη και Σπερχειάδα.

Ως εκ τούτου, η συνολικότερη περιοχή, όχι μόνο της Βοιωτίας, αποτελούσε έντονο πεδίο δράσης των αντάρτικων μονάδων και δημιουργούσε συνεχώς προβλήματα στις γερμανικές αρχές κατοχής. Υπό αυτή την έννοια, η πρόκληση μαζικών αντιποίνων κρίνονταν αναγκαία από τους κατακτητές. Σκοπός ήταν να εκκαθαριστούν οι τοπικές οδικές αρτηρίες από τις ελαστικές ομάδες που είχαν καταστήσει επισφαλή την ελεύθερη μετακίνηση γερμανικών μονάδων αλλά και να τρομοκρατήσουν και να στρέψουν τον άμαχο πληθυσμό εναντίον των ανταρτών καθιστώντας τους υπεύθυνους για την πρόκληση των αντιποίνων. Τα αντίποινα και η τρομοκρατία στην περιοχή είχαν ξεκινήσει πριν το 1944. Άλλωστε, κατά διαστήματα

²¹² Γεώργιος Δ. Ματζώρος, *Ο Καπετάν Διαμαντής, Ο Σταυραετός της Ρούμελης (Γιάννης Κομνά Αλεξάνδρου)*, Αθήνα 1994, σ. 120

²¹³ *Ιστορία της Αντίστασης 1940 – 1945* (συλλ.), τ. Γ', ό. π., σ. 1265 - 1269

τμήματα του ΕΛΑΣ είχαν παρουσία στο Δίστομο, το Στείρι και το Κυριάκι τουλάχιστον από το 1943.²¹⁴

Τον Δεκέμβριο του 1942 οι Γερμανοί έκαψαν πέντε σπίτια του Διστόμου επαναλαμβάνοντας τους εμπρησμούς στις αρχές του 1943. Στις 5 Μαΐου έκαψαν το κοντινό χωριό της Δαύλειας και στις 28 Φεβρουαρίου εκτέλεσαν 10 ομήρους στη θέση Βερβά στο δρόμο Λιβαδειάς – Διστόμου, ενώ στις 2 και 4 Απριλίου 1944 στη θέση Στενή προς το Δίστομο εκτέλεσαν 22 ομήρους για να ακολουθήσει η εκτέλεση των 134 ομήρων στον Καρακόλιθο, όπως έχει ήδη αναφερθεί. Στη συνέχεια έκαψαν το χωριό Κυριάκι και μερικές ημέρες πριν τη σφαγή του Διστόμου έκαψαν σπίτια στο διπλανό Στείρι.²¹⁵ Τα παραπάνω περιστατικά συνηγορούν στο ότι η σφαγή του Διστόμου δεν υπήρξε κεραυνός εν αιθρία, αλλά όλο το προηγούμενο διάστημα οι άνδρες των SS είχαν επιδοθεί σε ένα όργιο τρομοκρατίας στην προσπάθεια να απαντήσουν στις επιθέσεις των ανταρτών. Μάλιστα, στις 7 Ιουνίου στο διπλανό χωριό της Δεσφίνας γερμανική δύναμη είχε αιφνιδιάσει άνδρες του ΕΛΑΣ προκαλώντας μεγάλες απώλειες. Ο λόχος του ΕΛΑΣ διέφυγε μετά βίας αφήνοντας πίσω 17 νεκρούς.²¹⁶

Όσον αφορά της ημέρες γύρω από τα γεγονότα του Διστόμου αλλά και κατά την ίδια την ημέρα της σφαγής, η κινητοποίηση τόσο μεγάλου όγκου γερμανικών δυνάμεων δεν ήταν τυχαία. Πολύτιμες πληροφορίες για αυτό μας δίνει η παραγνωρισμένη και αναξιοποίητη μαρτυρία ενός πρώην στελέχους των Waffen – SS που ανήκε στην 4^η Μεραρχία, του Friedrich Husemann. Όπως αναφέρει, σύμφωνα με τη διαταγή HGr. E Ia 4481 gKdos στις 23 Μαΐου 1944 το 4^ο Σύνταγμα της Μεραρχίας Polizei έπρεπε να αναλάβει «καθήκοντα ασφαλείας» στην περιοχή της Βοιωτίας.²¹⁷

Τις ημέρες γύρω από τη σφαγή, δίχως να εξακριβώνεται η ακριβής ημερομηνία έναρξης, πραγματοποιείται εκκαθαριστική επιχείρηση του 7^{ου} Τεθωρακισμένου Συντάγματος Γρεναδιέρων με ονομασία «Θερινή Καταιγίδα» (*Sommergewitter*). Συγκεκριμένα, στο σχετικό αίτημα προς την Ανώτερη Διοίκηση για την έγκριση διεξαγωγής της επιχείρησης, αναφέρεται πως οι αναγνωριστικές επιχειρήσεις έχουν

²¹⁴ Δ. Ν. Δημητρίου Νικηφόρος, *Αντάρτης στα βουνά της Ρούμελης, Χρονικό 1940 – 44*, τ. Γ', Αθήνα 1965, σ. 33 – 35

²¹⁵ Γιάννης Μπασδέκης, «Προσφορά της περιοχής Διστόμου 1940 – 1944», στο Γιώργος Χ. Θεοχάρης (έρ. – εισ. – επιμ.), *Δίστομο 10 Ιουνίου 1944, Το Ολοκαύτωμα*, εκδ. Βιβλιοπωλείο Σύγχρονη Έκφραση, 2009, σ. 86

²¹⁶ Φοίβος Ν. Γρηγοριάδης, *Το Αντάρτικο, ΕΛΑΣ – ΕΛΕΣ – ΕΚΚΑ (5/ 42)*, τ. Ε', εκδ. Κ. Χ. Καμαρινόπουλος, Αθήνα 1964, σ. 76

²¹⁷ Friedrich Husemann, *In Good Faith, The History of the 4. SS – Polizei – Panzer – Grenadier – Division*, τ. Β', J. J. Fedorowicz Publishing, 2009, σ. 272

εντοπίζει έντονη δραστηριότητα του 34^{ου} Συντάγματος της 13^{ης} Μεραρχίας του ΕΛΑΣ στην ευρύτερη περιοχή του Ελικώνα. Ως έδρα των ανταρτών ορίζεται το Κυριάκι. Η έκθεση τοποθετεί την δύναμη των ανταρτών στους 700 άνδρες και 45 ακόμη Βρετανούς. Βασικός στόχος της επιχείρησης δηλώνεται ο τερματισμός της συνεχούς διέλευσης των ανταρτών στην περιοχή της Κοπαΐδας όπου εμποδίζουν τη συγκομιδή των σπαρτών για τα κατοχικά στρατεύματα. Για τη διεξαγωγή της επιχείρησης αιτούνται 10.325 λίτρα βενζίνης.

Ο Husemann παραθέτει τις αναφορές του πολεμικού ημερολογίου του LXVIII Σώματος Στρατού (*Armee – Korsps*) με Αρ. 5 49 60/ 1. Τις προηγούμενες και επόμενες ημέρες από τη σφαγή αναφέρονται σποραδικές συμπλοκές με αντάρτες. Για τις 10 Ιουνίου ο ίδιος αναφέρει: «*Οι μέρες που ακολούθησαν ήταν το ίδιο. Πολλοί νεκροί και τραυματίες κοντά στο Δίστομο σε μια προσπάθεια να αναγκαστούν οι αντάρτες, που πρόβαλαν ισχυρή αντίσταση με αυτόματα όπλα και πυρά όλμου, να βγουν από τις καλές κατασκευασμένες θέσεις τους*».²¹⁸ Με μία τόσο σύντομη και λιτή πρόταση ο πρώην στρατιώτης των SS επιλέγει να αποσιωπήσει πλήρως τη σφαγή που έλαβε χώρα και να αναφέρει μόνο πως υπήρξε μεγάλος αριθμός νεκρών και τραυματιών οι οποίοι παρουσιάζονται ως αντάρτες. Αποκορύφωση αποτελεί το γεγονός πως μέχρι τις 27 Ιουνίου, αναφέρονται μόνο 25 νεκροί αντίπαλοι, καταστραμμένοι χώροι στέγασης των ανταρτών και ως λάφυρα 1 αυτόματο, 16 τυφέκια, 250 βρετανικά βλήματα των 10,5 cm και ιατρικό υλικό, καθώς και 1 καταστραμμένη βάρκα.²¹⁹

Παρά τη συνειδητή λήθη του σφαγιασμού 218 αμάχων, οι πληροφορίες του συγγραφέα μαρτυρούν την έντονη παρουσία δυνάμεων του ΕΛΑΣ στην περιοχή του Ελικώνα και ιδιαίτερα στο Κυριάκι όπου εμποδίζουν την συγκομιδή της σοδειάς για τις κατοχικές δυνάμεις. Την συγκεκριμένη δράση των ανταρτών προς αυτή την κατεύθυνση επιβεβαιώνει και το αναμνηστικό λεύκωμα που εξέδωσε η XIII Μεραρχία του ΕΛΑΣ το 1945 στις σελίδες του οποίου γίνεται ιδιαίτερη μνεία στη λεγόμενη «*μάχη της σοδειάς*» με τον Ιούνιο του 1944 να αποτελεί τον πλέον δραστήριο μήνα από άποψη δράσης με 12 μάχες και 5 σαμποτάζ.²²⁰

Τα παραπάνω μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι όχι μόνο δεν ήταν τυχαία η συγκέντρωση τόσο μεγάλου όγκου δυνάμεων στην περιοχή του Διστόμου, αλλά οι

²¹⁸ Ο. π., σ. 281 – 282

²¹⁹ Ο. π., σ. 287 – 288

²²⁰ Επιτροπή Ανατ. Στερεάς και Εύβοιας του ΚΚΕ, *Οι αντάρτες της XIII Μεραρχίας της Ρούμελης, Έκδοση της Επιτροπής Διαφώτισης Ανταρτών XIII Μεραρχίας* (επανεκδ.), 2022

κινήσεις γίνονταν βάσει επιχειρησιακού σχεδιασμού που αποσκοπούσε στην εκκαθάριση ολόκληρης της περιοχής του Ελικώνα. Όπως είχε συμβεί σε πλήθος περιπτώσεων στην Ελλάδα, η άσκηση δολοφονικής βίας ήταν αναπόσπαστο κομμάτι των επιχειρήσεων αυτών. Όπως αναφέρθηκε και στην περιγραφή της σφαγής, η γερμανική φάλαγγα που κινούνταν προς το Δίστομο είχε αρχίσει το δολοφονικό της έργο πριν ακόμα φανεί στην είσοδο του χωριού πυροβολώντας εν ψυχρώ 6 κατοίκους που βρίσκονταν στα χωράφια τους και συλλαμβάνοντας άλλους 12. Η μάχη στο Στείρι υπήρξε η σπίθα που έδωσε την αφορμή για το ξέσπασμα της εκδικητικής μανίας των SS στο Δίστομο.

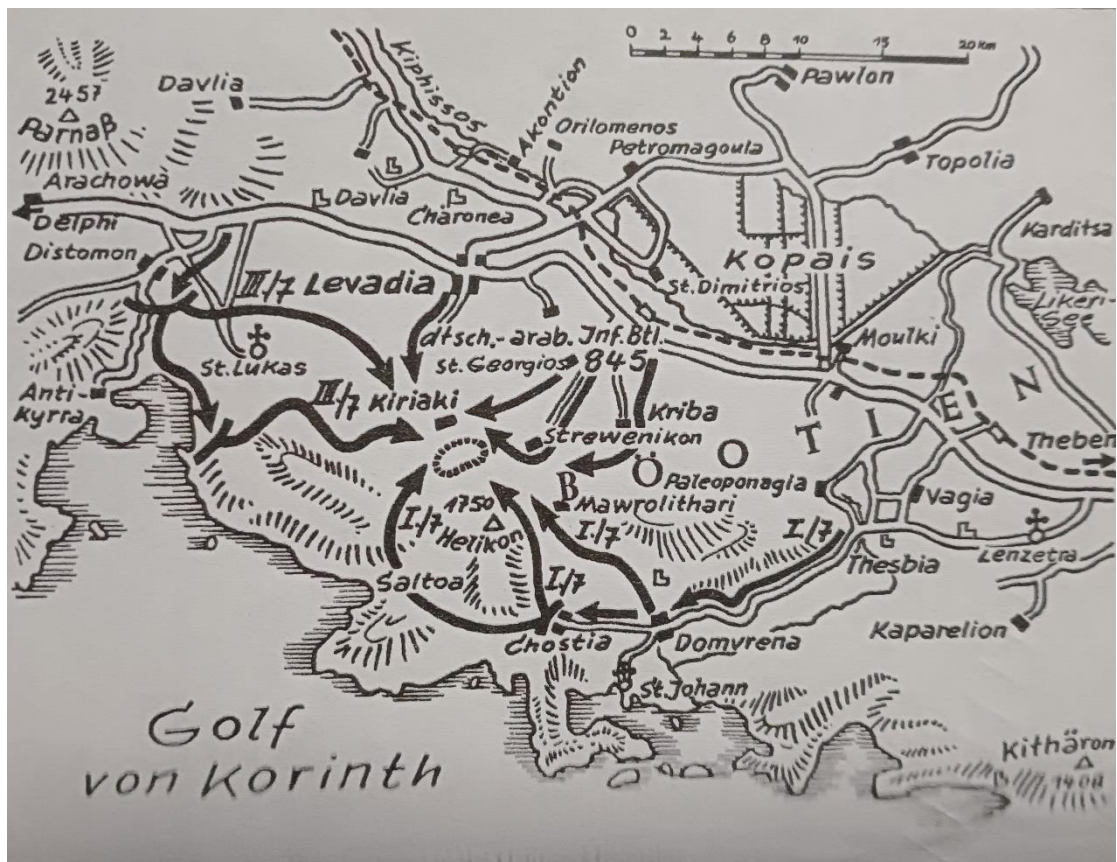
Παράλληλα με τα παραπάνω, όμως, δεν μπορούμε να παραγνωρίσουμε την χρονική συγκυρία της σφαγής. Οι πρώτες μέρες του Ιουνίου δεν έφερναν παρά τα χειρότερα νέα από όλες τις πλευρές των μετώπων για το Γ΄ Ράιχ. Στις 4 Ιουνίου οι Σύμμαχοι έμπαιναν θριαμβευτικά στη Ρώμη. Δύο μέρες αργότερα άνοιγε το πολυπόθητο δεύτερο μέτωπο με την απόβαση στις ακτές της Νορμανδίας. Στο Ανατολικό Μέτωπο ο Κόκκινος Στρατός συνέχιζε να προελαύνει και ήδη από τον Μάιο τα σοβιετικά στρατεύματα είχαν αρχίσει να απελευθερώνουν τα εδάφη της Ρουμανίας. Οι Γερμανοί καταλάβαιναν ότι έχαναν τον πόλεμο. Σύντομα θα έπρεπε να αποχωρήσουν από τα ελληνικά εδάφη και από τα Βαλκάνια. Προκειμένου να καταστεί δυνατή η ασφαλής διέλευση των κατοχικών στρατευμάτων διά των κύριων οδικών αρτηριών, έπρεπε να προηγηθούν εκκαθαριστικές επιχειρήσεις που θα απωθούσαν τις αντάρτικες δυνάμεις που βρίσκονταν περίξ αυτών. Χωριά που βρίσκονταν κοντά στα σημεία διέλευσης και υπήρχαν πληροφορίες για την παρουσία ανταρτών έπρεπε να πληρώσουν το τίμημα. Ήδη από τους πρώτους μήνες του 1944 η ναζιστική στρατιωτική διοίκηση είχε δημιουργήσει απαγορευμένες ζώνες δίπλα από τις σιδηροδρομικές γραμμές και η παραβίασή τους από τους πολίτες τιμωρούνταν με απευθείας τυφεκισμό.²²¹ Στις 17 Ιουνίου οι άνδρες του Schümers επιτέθηκαν και έκαψαν το χωριό της Σπερχειάδας και την επόμενη ημέρα την Υπάτη αφήνοντας πίσω τους πάνω από 30 νεκρούς.

Σε αυτό το σημείο θα ήταν μάλλον περιττό να προσπαθήσει να διαχωρίσει κανείς τη δράση των Waffen – SS από τη Wehrmacht. Οι δυσοίωνες εξελίξεις για την έκβαση του πολέμου οδήγησαν συλλήβδην στην σκλήρυνση της στάσης των Γερμανών

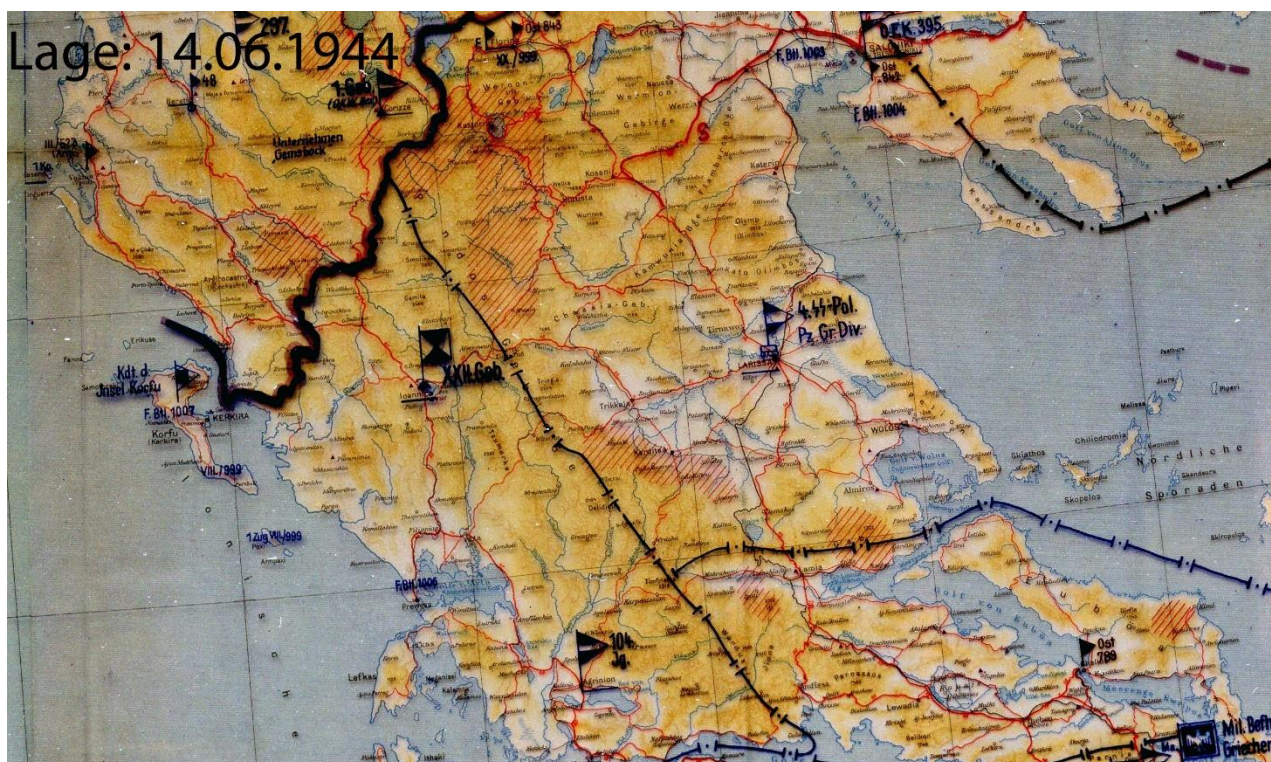
²²¹ Γεώργιος Τσουμής (επιμ. – μτφρ.), *Γερμανικές επιχειρήσεις κατά των ανταρτών στα Βαλκάνια (1941 – 1944)*, εκδ. Εκάτη, Αθήνα 1999, σ. 87

απέναντι στην οποιαδήποτε μορφή αντίστασης. Ο βασικός αποδέκτης της μανίας των κατακτητών δε θα μπορούσε να είναι άλλος από τον άμαχο πληθυσμό. Υπό αυτό το πρίσμα, το Δίστομο είχε τη μοίρα δεκάδων ή και εκατοντάδων άλλων χωριών που ιδιαίτερα στην τελευταία φάση του πολέμου έγιναν θύματα της πλήρους αποκτήνωσης του ναζιστή στρατιώτη. Δεν είναι τυχαίο ότι την ίδια μέρα με τη σφαγή του Διστόμου στην άλλη άκρη της Ευρώπης διαπράχθηκε ένα ακόμη έγκλημα πολέμου των ναζί. Με αφορμή το θάνατο του Helmut Karmfe, ταγματάρχη των SS και διοικητή του 3^{ου} Τάγματος του Συντάγματος Der Fuhrer, οι ναζιστικές δυνάμεις ξέσπασαν πάνω στον άμαχο πληθυσμό του χωριού Oradour – Sur – Glane εκτελώντας 648 κατοίκους.²²² Αντίστοιχα, επίσης στις 10 Ιουνίου του 1942, το χωριό Lidice στην Τσεχία σβήστηκε από τον χάρτη. Το τίμημα της αντίστασης ήταν βαρύ για όλους τους λαούς της Ευρώπης.

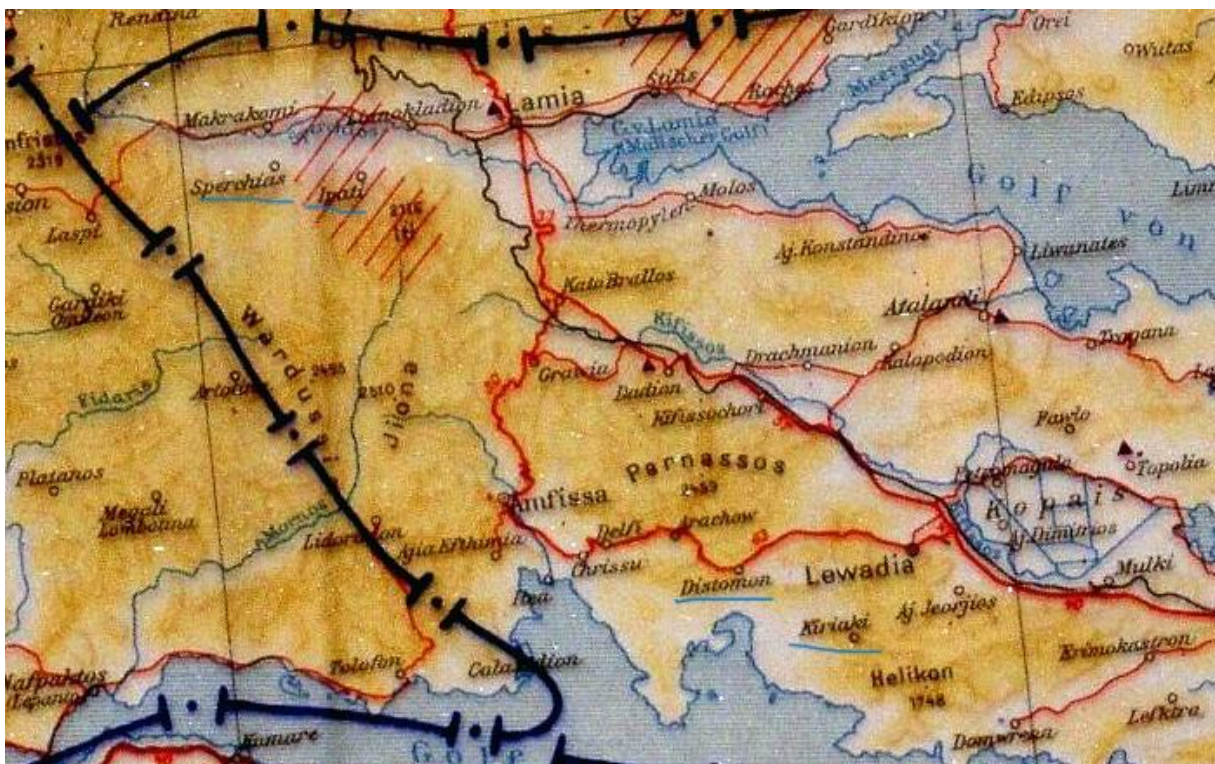
²²² Bruce Quarrie, *Waffen – SS Soldier 1940 – 1945*, Osprey Publishing, 2002, σ. 48

Εικόνα 4: Χάρτης από έγγραφο με ημερομηνία 12. 6. 1944 των γερμανικών δυνάμεων που δείχνει την κατεύθυνση της εκκαθαριστικής επιχείρησης με στόχο την περικύκλωση του Κυριακίου. Πηγή: Friedrich Husemann, *In Good Faith*, ό. π., σ. 286

Εικόνα 5: Χάρτης που δείχνει τον κύριο άξονα μετακίνησης των γερμανικών δυνάμεων κατά τον Ιούνιο του 1944.
Πηγή: <https://www.lexikon-der-wehrmacht.de/Gliederungen/Korps/Karte/XXII0644.jpg> (ημ. προσβ. 1/ 8/ 2022)

Εικόνα 6: Πλησίον του βασικού άξονα μετακίνησης των Γερμανών σημειώνονται το Δίστομο, η Σπερχειάδα και η Υπάτη. Σημειώνεται επίσης το Κυριάκι το οποίο βρίσκεται στον Ελικώνα και πολύ κοντά στην Κοπαΐδα λειτουργώντας ως βάση ανταρτών.

N. u. S.-Fragebogen

(Von Frauen hingemäß auszufüllen!)

Name und Vorname des H.-Angehörigen, der für sich oder seine Braut oder Ehefrau den Fragebogen einreicht:

Karl Schümers

Dienstgrad: Leutnant H.-Nr. 7

Sip. Nr. 90486

Name (leserlich schreiben): Schümers, Karl

in H seit 1. 1. 44 Dienstgrad: Leutnant H.-Einheit: 44. Inf.-Division

in SA von _____ bis _____ in HJ von _____ bis _____

Mitgliedsnummer in Partei: 1759689 H.-Nr.: _____

geb. am 17. 11. 05 zu Winnweiler Kreis: NW.

Land: Preußen jetzt Alter: 34 Glaubensbekenntnis: evgl.

Jetziger Wohnort: Winnweiler (16 9 05) Wohnung: _____

Beruf und Berufsstellung: Leutnant i. Reg. Inf.

Wird öffentliche Unterstützung in Anspruch genommen? nein

Liegt Berufswechsel vor? nein

Außerberufliche Fertigkeiten und Berechtigungsheine (z. B. Führerschein, Sportabzeichen, Sportauszeichnung): Leutnant i. Reg. Inf., Reichsbürger (Volks) Leutnant i. Reg. Inf., Leutnant i. Reg. Inf. D. L. R. G.

Staatsangehörigkeit: deutsch

Ehrenamtliche Tätigkeit: _____

Dienst im alten Heer: Truppe _____ von _____ bis _____

Freikorps _____ von _____ bis _____

Reichswehr _____ von _____ bis _____

Schutzpolizei _____ von 1. 4. 27 bis früh

Neue Wehrmacht _____ von _____ bis _____

Letzter Dienstgrad: Leutnant i. Reg. Inf.

Frontkämpfer: _____ bis _____; verwundet: _____

Orden und Ehrenabzeichen, einschl. Rettungsmedaille: Leutnant i. Reg. Inf., Leutnant i. Reg. Inf., Leutnant i. Reg. Inf., Leutnant i. Reg. Inf.

Personenstand (ledig, verwitwet, geschieden - seit wann): ledig

Welcher Konfession ist der Antragsteller? evangelisch die zukünftige Braut (Ehefrau)? nein

(Als Konfession wird auch außer dem herkömmlichen jedes andere gottgläubige Bekenntnis angesetzt.)

Ist neben der standesamtlichen Trauung eine kirchliche Trauung vorgesehen? - nein.

Hat neben der standesamtlichen Trauung eine kirchliche Trauung stattgefunden? Ja - nein.

Gegebenenfalls nach welcher konfessionellen Form? evangelisch

Ist Ehestands-Darlehen beantragt worden? - nein.

Bei welcher Behörde (genaue Anschrift)? _____

Wann wurde der Antrag gestellt? _____

Wurde das Ehestands-Darlehen bewilligt? Ja - nein.

Soll das Ehestands-Darlehen beantragt werden? - nein.

Bei welcher Behörde (genaue Anschrift)? _____

SSV R 1 H.-Verbandsverlag W. S. Mager, Wiesbaden (Bayer. Hochland)

Hefttrand

Kopie aus dem Bundesarchiv

Εικόνα 7: Σελίδα από τον ατομικό φάκελο των SS του Αντισυνταγματάρχη Karl Schümers. Πηγή: Μουσείο Θυμάτων Ναζισμού Διστόμου

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Κάνοντας μια συνολική αποτίμηση των παραγόντων που οδήγησαν στη φρικαλεότητα της 10^{ης} Ιουνίου στο Δίστομο μπορούμε να πούμε πως εν μέρει το έδαφος είχε προλειανθεί πριν καν από την έναρξη του πολέμου. Όπως προσπάθησε να αναδείξει η παρούσα εργασία, τα ναζιστικά στρατεύματα δημιουργήθηκαν και εκπαιδεύτηκαν μέσα σε ένα κράτος το οποίο διακύρητε σε όλους τους τόνους την ανωτερότητα της Άρειας Φυλής απέναντι στους υπόλοιπους λαούς. Μια ανωτερότητα που ενώ εκκινούσε από τα υποτιθέμενα βιολογικά χαρακτηριστικά που εξύψωναν τον Γερμανό σε σχέση με τα άλλα έθνη και επεκτείνονταν μέχρι το πεδίο του πολιτισμού, έπρεπε να συμπληρωθεί με την οικονομική κυριαρχία και την εδαφική επέκταση του Γ' Ράιχ. Ο ρεβανσισμός για την επονειδίστη ήττα του Α' Παγκόσμιου Πολέμου μετουσιώθηκε σε έναν άκρατο εθνικισμό που διακύρητε την αναγκαιότητα κατάκτησης νέων εδαφών που θα πρόσφεραν στο γερμανικό έθνος το απαραίτητο «ζωτικό χώρο» και τους οικονομικούς πόρους για την διατροφική αυτάρκειά του.

Για την πραγμάτωση αυτής της «ιστορικής αποστολής» το ναζιστικό καθεστώς εστίασε όλη την προσοχή του και προώθησε με τη μεγαλύτερη φροντίδα την ανάπτυξη της πολεμικής βιομηχανίας και την ανασυγκρότηση του στρατού. Άλλωστε, η αποθέωση του πολέμου βρισκόταν στον πυρήνα της φασιστικής ιδεολογίας εξ αρχής. Το ίδιο ίσχυε και για την δικτατορική άσκηση της εξουσίας που έπνιγε κάθε μορφή αντίλογου απέναντι στο καθεστώς. Οποιαδήποτε φωνή αντιπολίτευσης εξέλειψε από τους πρώτους μήνες από την ανάληψη της εξουσίας από το NSDAP. Η καταδίωξη και εξόντωση των πολιτικών αντιπάλων προετοίμασε το έδαφος για την δίωξη όλων όσων μίαιναν την καθαρότητα του γερμανικού έθνους: Εβραίοι, ομοφυλόφιλοι, Ρομά, διανοητικά και σωματικά ανάπηροι. Ο εσωτερικός εχθρός έπρεπε να εκκαθαριστεί για να αφήσει ελεύθερη τη ναζιστική μηχανή να προετοιμαστεί για τον εξωτερικό εχθρό. Οι υπάνθρωποι Σλάβοι που έφεραν και την ακόμα χειρότερη ιδιότητα του κομμουνιστή έπρεπε να κατακτηθούν και όσοι επιζήσουν από την εξόντωση να χρησιμοποιηθούν ως αναλώσιμη εργατική δύναμη για τις ανάγκες της Γερμανίας.

Η σκοταδιστική ιδεολογία του Χίτλερ και του ναζιστικού κόμματος διαχύθηκε στη γερμανική κοινωνία με κάθε δυνατό μέσο. Διδάχθηκε στις σχολικές αίθουσες, εξυμνήθηκε στο ραδιόφωνο, τον έντυπο τύπο και στις δημόσιες εκδηλώσεις και τελετές, προβλήθηκε στον κινηματογράφο ηρωποιώντας το καθεστώς. Πάνω από όλα,

όμως, διαμόρφωσε το πνεύμα του Γερμανού στρατιώτη. Τον εκπαίδευσε ώστε να καταστεί ο καταλύτης εκείνος που με το όπλο του θα επανάφερε τη λησμονημένη δόξα της Γερμανίας και θα επέφερε το μοιραίο χτύπημα στον διακηρυγμένο εχθρό μπολσεβίκο. Τα εκατομμύρια των ανδρών της Wehrmacht δεν ήταν αρκετά παρόλα αυτά. Ανάμεσα στις τάξεις του στρατού έπρεπε να αναδειχθεί μια δύναμη που θα αποτελούσε το πρότυπο μεταξύ των υπολοίπων. Η δύναμη αυτή μετουσιώθηκε στη δημιουργία των SS και του στρατιωτικού τους σκέλους, των Waffen – SS.

Ο άνδρας των SS ανήκε στην ελίτ του γερμανικού έθνους και φυσικά του στρατού. Η εκπαίδευση και ιδεολογική κατάρτιση που δεχόταν κατά τη διάρκεια της θητείας του αποσκοπούσαν στο να χτίσουν τον πλέον ικανό πολεμιστή που θα μάχονταν φανατισμένα χωρίς να δειλιάζει για να συντρίψει τους εχθρούς του Ράιχ. Από τον καιρό που τα SS λειτουργούσαν ως σωματοφυλακή του Χίτλερ, τα μέλη τους απολάμβαναν την πλήρη εμπιστοσύνη και εκτίμηση του Führer, κάτι που δεν άλλαξε μέχρι το τέλος.

Η φήμη των Waffen – SS δεν άργησε να διαδοθεί με την έναρξη του πολέμου. Όσο διακρίθηκαν ως ικανοί μαχητές άλλο τόσο ξεχώρισαν για την διάπραξη εγκλημάτων πολέμου απέναντι στο άμαχο πληθυσμό αλλά και σε αιχμάλωτους πολέμου. Εκκινώντας από την Πολωνία και τη Γαλλία συνέχισαν να διαπράττουν εγκλήματα σε πρωτόγνωρη κλίμακα σε όλα τα εδάφη που βρέθηκαν κάτω από τον έλεγχο της σημαίας με τον αγκυλωτό σταυρό, ιδιαίτερα στα εδάφη της Σοβιετικής Ένωσης και των Βαλκανίων· η Ελλάδα δε θα μπορούσε να αποτελέσει εξαίρεση.

Αν και οι γερμανικές δυνάμεις κατάφεραν να επιβληθούν στο σύνολο της Ευρώπης, δεν κατάφεραν ωστόσο να εδραιώσουν την κυριαρχία τους χωρίς να αντιμετωπίσουν την αντίσταση των κατακτημένων λαών. Αν και υπήρξε τεράστια ανομοιομορφία από τη μία χώρα στην άλλη, η πρόκληση δολιοφθορών, η συλλογή πληροφοριών, η προπαγανδιστική δουλειά διέκριναν το σύνολο της αντίστασης. Σε πολλές περιπτώσεις όμως, κατά κύριο λόγο στα ανατολικά, η αντίσταση έλαβε χαρακτηριστικά ένοπλης πάλης που επέφερε σημαντικές απώλειες στον κατακτητή και τον ανάγκαζε να αποσπά πολύτιμες δυνάμεις από το μέτωπο για να αντιμετωπίσει τη δράση των παρτιζάνων. Η απάντηση των αρχών κατοχής ήταν πάντοτε αμείλικτη και αψηφούσε τους κανόνες του Διεθνούς Δικαίου.

Τα εγκλήματα πολέμου, όμως, δεν προέκυψαν από την αυτοβουλία ορισμένων αξιωματικών που διέτασσαν αδιακρίτως τους άνδρες τους να προχωρήσουν σε εκτελέσεις. Αντιθέτως, ανταποκρίνονταν στο κεντρικό επιχειρησιακό δόγμα που

απεργάζονταν το επιτελείο της ναζιστικής πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας. Όπως καταδείχθηκε πρωτίτερα στην παρούσα εργασία, η αντίληψη για τη διεξαγωγή του Bandennbekämpfung, του αντισυμμοριακού πολέμου, με βάση τις διαταγές του Χίτλερ έδινε το ελεύθερο στους διοικητές να λαμβάνουν εκτεταμένα μέτρα αντιποίνων για τη δράση των αντάρτικων ομάδων. Η αρχή της συλλογικής ευθύνης καθιστούσε τυφλά τον άμαχο πληθυσμό στόχο αντιποίνων με τη δικαιολογία της συμμετοχής σε παρτιζάνικες ομάδες ή της φιλικής προδιάθεσης προς αυτές. Επιπλέον, μέσω των αντιποίνων επιχειρούνταν να αποξενωθούν οι τοπικοί πληθυσμοί από τα παρτιζάνικα σώματα, καθιστώντας τα υπόλογα για τα «μέτρα εξιλέωσης» στα οποία υπόκεινταν. Έχοντας το ελεύθερο της πρόκλησης αντιποίνων, η ένοπλη αφρόκρεμα της γερμανικής κοινωνίας ξεδίπλωσε ένα δολοφονικό έργο που επεκτάθηκε σε όλες τις γωνίες της κατεχόμενης Ευρώπης.

Η ηττημένη Ελλάδα γνώρισε από νωρίς το σκληρό πρόσωπο της τριπλής κατοχής. Και αν η πρόκληση αντιποίνων κατά τον πρώτο χρόνο δεν γνώρισε μεγάλη έκταση, η εμφάνιση και η ταχεία ανάπτυξη του αντιστασιακού κινήματος από τα τέλη του 1942 άλλαξε τα δεδομένα. Αν και οργανώσεις όπως ο ΕΔΕΣ, η ΕΚΚΑ και η ΠΕΑΝ προκάλεσαν ζημιές στον κατακτητή, η δράση του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ γιγάντωσε την αντίσταση. Ιδιαίτερα μετά το καλοκαίρι του 1943 και τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ πολλαπλασιάστηκαν και απέκτησαν βαρύ οπλισμό. Οι ενέδρες και οι επιθέσεις εναντίον των Γερμανών εντάθηκαν και κορυφώθηκαν το καλοκαίρι του 1944. Το ίδιο όμως συνέβη και με τα γερμανικά αντίποινα. Όπως μαρτυρούν τα σχετικά αποσπάσματα που παρατίθενται, η πρόκληση αντιποίνων υπήρξε αναπόσπαστο κομμάτι των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων που αποσκοπούσαν στην εξόντωση των αντάρτικων δυνάμεων, την εκκαθάριση των κύριων οδικών αξόνων μέσω των οποίων θα διέρχονταν οι γερμανικές δυνάμεις κατά την οριστική αποχώρησή τους από την Ελλάδα αλλά και στην πρόκληση ενός κλίματος τρόμου, αφήνοντας πίσω καμένη γη.

Το πνεύμα αυτό διακατείχε τόσο την ανώτερη ηγεσία της 4^{ης} Μεραρχίας των SS Polizei όσο και τα κατώτερα κλιμάκια σε επίπεδο λόχου όπως ο Λοχαγός Lautenbach που ήταν ο κύριος υπεύθυνος για τη σφαγή του Διστόμου, γεγονός το οποίο συμπεραίνεται από τις αναφορές οι οποίες συντάχθηκαν μετά τις 10 Ιουνίου, όπως αυτές αναλύονται στο σχετικό κεφάλαιο. Η επιχειρηματολογία η οποία χρησιμοποιείται αλλά και η προσπάθεια συγκάλυψης των πραγματικών γεγονότων μεταμορφώνοντας τον άμαχο πληθυσμό σε ένοπλους αντάρτες δεν αποτελούν

πρωτοτυπία στην συγκεκριμένη περίπτωση, αλλά επανάληψη μιας συνηθισμένης πρακτικής, όπως είχε συμβεί, για παράδειγμα, έναν χρόνο νωρίτερα στην περίπτωση του Κομμένου.²²³ Η διεξαγωγή έρευνας εκ μέρους των γερμανικών αρχών, δεν αποσκοπούσε στο να τιμωρήσει τη βίαιη θανάτωση αμάχων, αλλά να επιπλήξει τον Λοχαγό Lautenbach για την σύνταξη ψευδούς αναφοράς αλλά και για να «κλείσει» συνοπτικά την συγκεκριμένη υπόθεση. Ως προς την ασυλία των υπευθύνων, αρκεί μόνο το γεγονός ότι έναν μήνα μετά τη σφαγή ο διοικητής του 7^{ου} Συντάγματος Karl Schümers προήχθη σε διοικητή ολόκληρης της 4^{ης} Μεραρχίας.²²⁴

Πέτυχαν οι ναζί τον στόχο της τρομοκράτησης του ντόπιου πληθυσμού; Κρίνοντας από το ότι η πλειοψηφία των Διστομιτών εγκαταστάθηκε οριστικά στο χωριό τον Οκτώβριο η απάντηση μάλλον είναι θετική. Κατάφεραν, όμως, να εξαλείψουν την αντίσταση; Η απάντηση είναι ίδια με τα λόγια του διπλωματικού πληρεξούσιου του Ράιχ στα Βαλκάνια μετά τη σφαγή στην Κλεισούρα: «*Το θαυμάσιο αποτέλεσμα αυτής της ηρωικής πράξης είναι πως υπάρχουν νεκρά μωρά· οι αντάρτες όμως είναι ακόμα ζωντανοί.*»²²⁵ Πράγματι, στις 23 Ιουνίου αντάρτες του ΕΛΑΣ προκαλούν ζημιές σε γέφυρες στο δρόμο Λειβαδιάς – Αράχωβας ενώ στο διάστημα 2 – 3 Ιουλίου διεξάγουν μία από τις μεγαλύτερες επιθετικές επιχειρήσεις στην πόλη της Αμφισσας.²²⁶

Εν κατακλείδι, η συγκεκριμένη εργασία αφορούσα τη σφαγή του Διστόμου επιχειρήσει να δια φωτίσει όχι τόσο τα γεγονότα καθαυτά κατά την διάρκεια της, αλλά, κυρίως, το συνολικότερο πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσονται περιπτώσεις όπως και του Διστόμου. Προκειμένου να κατανοηθεί η δράση των γερμανικών μονάδων, κρίθηκε αναγκαίο να κατανοηθεί το περιεχόμενο της εθνικοσοσιαλιστικής ιδεολογίας, από την πρώτη εμφάνιση μέχρι την τελική διαμόρφωση στις ιδιαίτερες συνθήκες της μεσοπολεμικής Γερμανίας καθώς δίχως αυτή την κατανόηση της φύσης του εθνικοσοσιαλισμού, θα ήταν αδύνατο να εξετάσουμε την πορεία διαμόρφωσης του

²²³ Δημήτρης Κ. Αποστολόπουλος, «Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις ως πρόφαση για εγκλήματα πολέμου: συμπεράσματα από τη δράση της 1^{ης} Ορεινής Μεραρχίας της Βέρμαχτ στην Ήπειρο» στο Στράτος Δορδανάς, Βασιλική Λάζου, Βαγγέλης Τζούκας, Λάμπρος Φλιτούρης (επιμ.), *Κατοχική Βία 1939 – 1945, Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία*, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2016, σ. 67

²²⁴ Στράτος Ν. Δορδανάς, ό. π., σ. 398

²²⁵ Mark Mazower, *Η Αυτοκρατορία του Χίτλερ, Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*, ό. π., σ. 497

²²⁶ *Χρονολόγιο γεγονότων 1940 – 1941, Από τα έγγραφα του βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών Foreign Office 371*, τ. Β', ό. π., σ. 371

ναζιστικού κράτους και της επιθετικής του πολιτικής, πόσο μάλλον την τραγική μοίρα των κατακτημένων.

Οι μαρτυρίες των απλών ανθρώπων που έζησαν τη σφαγή, οι ενθυμήσεις των αποτρόπαιων γεγονότων δεν μπορούν να περιοριστούν στα στενά πλαίσια μιας ιστορικής καταγραφής, αλλά, αντιθέτως, δημιουργούν την ιστορική αναγκαιότητα της διερεύνησης, κατανόησης και καταπολέμησης ενός φαινομένου όπως ο φασισμός, που αν και γεννήθηκε, τράφηκε και ηττήθηκε μέσα σε συγκεκριμένες κοινωνικοοικονομικές και πολιτικές συνθήκες, η μήτρα μέσα στην οποία γεννήθηκε παραμένει η ίδια ακόμα και σήμερα, χωρίς να παραγνωρίζονται τα ιδιαίτερα δεδομένα της σύγχρονης εποχής.

ΠΗΓΕΣ

Αρχειακό υλικό:

Αρχείο Μουσείου Θυμάτων Ναζισμού Διστόμου, Office of Chief of Counsel of War Crimes, Prosecution Exhibit 484, Doc. NOKW – 467, αρ. 379, 380, 381, 382, 0392, 0393, 394, 395

Αρχείο ΚΚΕ

Προφορικές μαρτυρίες:

Γιαννούλα Ζάκκα (1. 8. 2022)

Γιαννούλα Σεχρεμέλη (1. 8. 2022)

Μαρία Σεχρεμέλη (2. 8. 2022)

Τύπος:

Εφημ. Αθηναϊκά Νέα

Εφημ. Ελεύθερον Βήμα

Εφημ. Η Μάχη

Εφημ. Ο Αντάρτης

Εφημ. Ριζοσπάστης

Ιστότοποι:

<https://archive.ert.gr/84504/> (ημερ. πρόσβ: 20. 08. 2022)

<https://avarchives.icrc.org/> (ημερ. πρόσβ: 20. 08. 2022)

<https://www.lexikon-der-wehrmacht.de> (ημερ. προσβ. 1. 08. 2022)

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική βιβλιογραφία:

Αννίβας Βελλιάδης, *Κατοχή, Γερμανική πολιτική διοίκηση στην κατεχόμενη Ελλάδα 1941 – 1944*, εκδ. Ενάλιος, 2008

Αννίβας Βελλιάδης, *Μεταξάς – Χίτλερ, Ελληνογερμανικές σχέσεις στη μεταξική δικτατορία 1936 – 1941*, εκδ. Ενάλιος, 2003

Αντώνης Λιάκος, *Ο ελληνικός 20^{ός} αιώνας*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2022

Αντώνης Φλούντζης, *Στρατόπεδο Λάρισας – Τρικάλων (1941 – 1944), Η γέννηση του αντάρτικου στη Θεσσαλία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1978

Αρχείο της Πολιτικής Επιτροπής Εθνικής Απελευθέρωσης (Π. Ε. Ε. Α.), Πρακτικά Συνεδριάσεων, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1990

Βαγγέλης Τζούκας, «Ο ανταρτοπόλεμος στην Πίνδο και οι γερμανικές εκκαθαριστικές επιχειρήσεις» στο Πανελλήνια Ένωση Θυμάτων και Φίλων Θυμάτων Μαρτυρικού Χωριού Καταρράκτης Άρτας (επιμ.), *Μαρτυρικό Χωριό Καταρράκτης Άρτας, Μαρτυρίες και Μνήμες Κατοχής*, εκδ. Πέτρα 2021

Βιολέτα Χιονίδου, *Λιμός και θάνατος στην κατοχική Ελλάδα 1941 – 1944*, εκδ.

Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2011

Γιάννης Μπασδέκης, «Προσφορά της περιοχής Διστόμου 1940 – 1944», στο Γιώργος Χ. Θεοχάρης (έρ. – εισ. – επιμ.), *Δίστομο 10 Ιουνίου 1944, Το Ολοκαύτωμα*, εκδ. Βιβλιοπωλείο Σύγχρονη Έκφραση, 2009

Γ. Α. Φαρμακίδης, *Πεπραγμένα της παρά τω, Πρωθυπουργώ, Υπηρεσίας Ανταποκρίσεων μετά των Γερμανικών Αρχών κατά την Κατοχήν, Περιληπτική Έκθεσις*, Αθήνα 1957

Γεώργιος Δ. Ματζώρος, *Ο Καπετάν Διαμαντής, Ο Σταυραετός της Ρούμελης (Γιάννης Κομνά Αλεξάνδρου)*, Αθήνα 1994

Γεώργιος Τσουμής (επιμ. – μτφρ.), *Γερμανικές επιχειρήσεις κατά των ανταρτών στα Βαλκάνια (1941 – 1944)*, εκδ. Εκάτη, Αθήνα 1999

Γιάννης Κ. Κουβάς, *Σκοπευτήριο Καισαριανής, Η ματωμένη καρδιά της Ελλάδας*, εκδ. Εντός, Αθήνα 2003

Γιάννης Τσίβης, *Χανιά, Κατοχή και Αντίσταση*, εκδ. Γνώση, Αθήνα 1985

Γιόζεφ Γκαίμπελς, *Ημερολόγιο, Από το Κάιζερχοφ στην Καγκελαρία*, εκδ. Πλειάς, 1974

Δημήτρης Κ. Αποστολόπουλος, «Οι στρατιωτικές επιχειρήσεις ως πρόφαση για εγκλήματα πολέμου: συμπεράσματα από τη δράση της 1^{ης} Ορεινής Μεραρχίας της Βέρμαχτ στην Ήπειρο» στο Στράτος Δορδανάς, Βασιλική Λάζου, Βαγγέλης Τζούκας, Λάμπρος Φλιτούρης (επιμ.), *Κατοχική Βία 1939 – 1945, Η ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία*, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2016

Δημήτρης Χρ. Βλαχοπάνος, *Αι Κομμένο της άσβεστης μνήμης*, εκδ. Κοινότητα Κομμένου, Άρτα 2009

Δίκτυο μαρτυρικών πόλεων και χωριών της Ελλάδας περιόδου 1940 – 1945, *Ελληνικά Ολοκαυτώματα 1940 – 1945*, εκδ. Λιβάνη, 2010

Δ. Ν. Δημητρίου Νικηφόρος, *Αντάρτης στα βουνά της Ρούμελης, Χρονικό 1940 – 44*, τ. Γ', Αθήνα 1965

Δοκίμιο Ιστορίας του ΚΚΕ, 1918-1949, τ. Α', Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 1996

Επιτροπή Ανατ. Στερεάς και Εύβοιας του ΚΚΕ, *Οι αντάρτες της XIII Μεραρχίας της Ρούμελης, Έκδοση της Επιτροπής Διαφώτισης Ανταρτών XIII Μεραρχίας* (επανεκδ.), 2022

Ζέτα Παπανδρέου, *Τραυματική μνήμη και Δημόσια Ιστορία: Δίστομο 1944 – 2018*, εκδ. Ταξιδευτής, Αθήνα 2018

Θανάσης Γκιούρας – Μιχάλης Ψαλιδόπουλος (επιμ.), *Κατοχή, ναζισμός, και ελληνική οικονομία, Υπηρεσιακές εκθέσεις και απομνημονεύματα*, Μεταμεσονύκτιες Εκδόσεις, Αθήνα 2015

Θανάσης Παπαρήγας, *Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, Σκέψεις για μερικές πλευρές του*, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1996

Θάνος Βερέμης – Γιάννης Κολιόπουλος, *Ελλάς. Η σύγχρονη συνέχεια, Από το 1821 μέχρι σήμερα*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2006

Θύμιος Καψής (Ανάποδος), *Κομμουνιστής λαϊκός ηγέτης της Ρούμελης και της Εύβοιας*, (συλλ.), εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2020

Ιάσοντας Χανδρινός, *Πόλεις σε πόλεμο 1939 – 1945, Ευρωπαϊκά αστικά κέντρα και γερμανική Κατοχή*, εκδ. Ο μωβ σκίουρος, 2018

Ιστορία της Αντίστασης 1940 – 1945 (συλλ.), τ. Α', Β', Γ', εκδ. Αυλός, 1979

Κείμενα της Εθνικής Αντίστασης (συλλ.), τ. Α', εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1981

Κώστας Καλαντζής, *Οι σφαγές των Καλαβρύτων*, εκδ. Άστρον, Αθήνα 1962

Κώστας Κωστής, *‘Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας’, Η διαμόρφωση του νεοελληνικού κράτους, 18^{ος} – 21^{ος} αιώνας*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2014

- Μάκης Μαΐλης, *Από την 4η Αυγούστου ως τις μέρες μας. Η γενική πορεία της ταξικής πάλης*, Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 2009
- Μαρία Πετράκη, *Ο μύθος του Μεταξά, Δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*, εκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα 2006
- Νίκος Αλιβιζάτος, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση 1922 – 1974, Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, εκδόσεις Θεμέλιο, 1983
- Νίκος Παπαναστασίου, «Τα γερμανικά αντίποινα, ‘κύριοι ζωής και θανάτου’ στο Χρήστος Χατζηιωσήφ, Προκόπης Παπαστράτης (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Γ, εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2007
- Νίκος Πουλαντζάς, *Φασισμός και Δικτατορία, Η 3^η Διεθνής αντιμέτωπη στον φασισμό*, εκδ. Θεμέλιο, 2006
- Οντέτ Βαρών – Βασάρ, *Η ενηλικίωση μιας γενιάς, Νέοι και νέες στην Κατοχή και στην Αντίσταση*, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009
- Πολυμέρης Βόγλης, *Η ελληνική κοινωνία στην κατοχή 1941 – 1944*, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2010
- Polymeris Voglis: «Surviving Hunger: Life in the Cities and the Countryside during the Occupation» στο Robert Gildea, Olivier Wieviorka, Anette Warring (επιμ.), *Surviving Hitler and Mussolini, Daily Life in Occupied Europe*, Berg, 2006,
- Στράτος Ν. Δορδανάς, *Αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής στη Μακεδονία (1941 – 1944)* (Διδακτορική Διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 2002
- Τάκης Λάμπας, *Η Σφαγή του Διστόμου, Χρονικό*, Δήμος Διστόμου, Αθήνα 2001
- Σπύρος Γ. Γασπαρινάτος, *Η Κατοχή*, τ. Α΄, εκδ. Ι. Σιδέρης, 1998
- Τμήμα Ιστορίας της ΚΕ του ΚΚΕ (επιμ.), *Δεκέμβρης του '44, Κρίσιμη ταξική σύγκρουση*, Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 2014
- Φοίβος Ν. Γρηγοριάδης, *Το Αντάρτικο, ΕΛΑΣ – ΕΔΕΣ – ΕΚΚΑ (5/ 42)*, τ. Ε΄, εκδ. Κ. Χ. Καμαρινόπουλος, Αθήνα 1964
- Χρήστος Θεοχαράτος, *Χαρίλαος Φλωράκης και Λαϊκό Κίνημα*, τ. Α΄, εκδ. Τυποεκδοτική, Αθήνα 2001
- Χρονολόγιο γεγονότων 1940 – 1941, Από τα έγγραφα του βρετανικού Υπουργείου των Εξωτερικών Foreign Office 371*, τ. Β΄, Ακαδημία Αθηνών, Κέντρον Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού, Αθήνα 2004

Ξένη βιβλιογραφία:

- Αδόλφος Χίτλερ, *Ο Αγών μου*, τ. Α΄, Β΄, μτφρ. Ανδρέας Πάγκαλος – Δημήτρης Π. Κωστελένος, εκδ. Ζάρβανος, Αθήνα 1961
- Albin Michel, *Des Allemands contre le nazisme, Oppositions et resistances, 1933 – 1945*, Παρίσι 1997
- Adrian Gilbert, *Waffen – SS, Hitler’s Army at War*, Da Capo Press, 2019
- Adrian Weale, *Army of Evil, A History of the SS*, NAL Caliber, 2012
- Alastair Parker, *Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος*, μτφρ. Γρηγόρης Κονδύλης, εκδ. Επιλογή/ Θύραθεν, Θεσσαλονίκη 1997
- Bruce Quarrie, *Waffen – SS Soldier 1940 – 1945*, Osprey Publishing, 2002
- Chris McNab, *Hitler’s Armies, A History of the German War Machine 1939 – 1945*, Osprey Publishing, 2011
- Christian Ingrao, *Believe & Destroy, Intellectuals in the SS War Machine*, Polity Press, 2013
- Claude David, *Hitler et le Nazisme*, Presses Universitaires de France, 1973
- Clive Ponting, *Armageddon, The Second World War*, Sinclair – Stevenson, 1995
- Donny Gluckstein, *A People’s History of the Second World War: Resistance Versus Empire*, Pluto Press, 2012
- Davide Rododno, *Fascism’s European Empire, Italian Occupation during the Second World War*, Cambridge University Press, 2006
- D. A., Lande, *Resistance! Occupied Europe and its defiance of Hitler*, MBI Publishing Company, 2000
- Edgar Ansel Mowrer, *Germany puts the clock back*, American Book – Stratford Press, Inc., New York 1939
- Emilio Gentile, *Φασισμός, Ιστορία και Ερμηνεία*, μτφρ. Ευάγγελος Κατσιφός, εκδ. Ασίνη, Αθήνα 2002
- Franklin C. West, *A Crisis of the Weimar Republic: A Study of the German Referendum of 20 June 1926*, American Philosophical Society, 1985
- Friedrich Husemann, *In Good Faith, The History of the 4. SS – Polizei – Panzer – Grenadier – Division*, τ. Β΄, J. J. Fedorowicz Publishing, 2009
- George C. Browder, *Hitler’s Enforcers, The Gestapo and the SS Security Service in the Nazi Revolution*, Oxford University Press, New York, 1996
- Gordon Wright, *The Ordeal of Total War*, Harper Torchbooks, 1968

- Heike B. Görtemaker, *Η αυλή του Χίτλερ, Ο στενός κύκλος του Φύρερ στο Τρίτο Ράιχ και μετέπειτα*, μτφρ. Γιάννης Κέλλογλου, εκδ. Gutenberg, 2021
- Heinz Höhne, *The Order of the Death's Head, The Story of Hitler's SS*, Penguin Books, 2000
- Hermann Frank Meyer, *Αιματοβαμμένο εντελβάις, Η 1^η Ορεινή Μεραρχία, το 22^ο Ορεινό Σώμα Στρατού και η εγκληματική δράση τους στην Ελλάδα, 1943 – 1944*, τ. Α', μτφρ. Γιάννης Μυλωνόπουλος, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2009
- Hermann Frank Meyer, *Από τη Βιέννη στα Καλάβρυτα, Τα αιματηρά ίχνη της 117^{ης} μεραρχίας καταδρομών στη Σερβία και την Ελλάδα*, μτφρ. Γιάννης Μυλωνόπουλος, εκδ. Βιβλιοπωλείον της Εστίας, Αθήνα 2003
- Hoover Calvin, *Germany Enters the Third Reich*, Macmillan and Co., Λονδίνο 1933
- Ιβάν Μιχαΐλοβιτς Μαΐσκι, *Ποιός βοήθησε τον Χίτλερ;*, μτφρ. Κώστας Κοτζιάς, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2014
- John Louis Hondros, *The German Occupation of Greece, 1941 – 1944*, University Microfilms, Michigan 1970
- K. Hildebrand, *The Third Reich*, Routledge, 1991
- Lord Russel of Liverpool, *Η μάστιγα του Ναζισμού, Τα εγκλήματα πολέμου του Γ' Ράιχ 1939 – 1945*, μτφρ. Γεωργία Δημητροπούλου, εκδ. Ιωλκός, 2007
- Martin Van Creveld, *Η Στρατηγική του Χίτλερ 1940 – 1941: Το Βαλκανικό Ζήτημα*, μτφρ. Βαγγέλης Στεργιόπουλος, εκδ. Γκοβόστη, 2013
- Mark Mazower, *Η Αυτοκρατορία του Χίτλερ, Ναζιστική εξουσία στην κατοχική Ευρώπη*, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2009
- Mark Mazower, *Σκοτεινή ήπειρος, Ο ευρωπαϊκός εικοστός αιώνας*, μτφρ. Κώστας Κουρεμένος, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2012
- Michael Hughes, *Nationalism and Society, Germany 1800 – 1949*, Edward Arnold
- Michael Burleigh, *The Third Reich, A New History*, Hill and Wang, New York, 2001
- Militärgeschichtliches Forschungsamt (επιμ.), *Germany and the Second World War*, τ. Α', Clarendon Press, 1990
- Michael Burleigh – Wolfgang Wippermann, *The racial state: Germany 1933 – 1945*, Cambridge University Press, 1991
- M. R. D. Foot, *Resistance, European Resistance to Nazism 1940 – 1945*, McGraw – Hill Book Company, 1977
- Norman Davies, *Η Ευρώπη σε Πόλεμο, Η έναρξη, οι συγκρούσεις, οι ηγέτες και το τέλος του Φασισμού – 1939 – 1945*, μτφρ. Σωτήρης Αγάπιος, εκδ. Ιωλκός, 2007

- Norman Stone, *Συνοπτική Ιστορία του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου*, μτφρ. Χρήστος Καψάλης, εκδ. Ψυχογιός, Αθήνα 2013
- Olivia Wieviorka – Jaceu Tebinka: «Resisters: From Everyday Life to Counter – Strike» στο Robert Gildea, Olivier Wieviorka, Anette Warring (επιμ.), *Surviving Hitler and Mussolini, Daily Life in Occupied Europe*, Berg, 2006
- Pierre Bernus, *Le Dossier de l' Aggression Allemande*, Payot, Παρίσι, 1940
- Paul Roland, *Life under Nazi Occupation, The struggle to survive during World War II*, Arcturus, 2020
- Olivier Wieviorka, *The French Resistance*, Jane Marie Todd (μτφρ.), Harvard University Press, Λονδίνο, 2016
- Philip W. Blood, *Hitler's Bandit Hunters, The SS and the Nazi Occupation in Europe*, Potomac Books, 2006
- Ian Baxton, *Images of War, SS Polizei at War 1940 – 1945, A History of the Division*, Pen & Sword Military, Μπάρνσλεϊ 2018
- Rajani Palme Dutt, *Φασισμός και κοινωνική επανάσταση*, μτφρ. Βασιλεία Παπαρήγα, εκδ. Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 2013
- Richard Evans, *Το Γ' Ράιχ στην εξουσία*, μτφρ. Κώστας Αντύπας, εκδ. Αλεξάνδρεια
- Richard J. Evans, *Το Γ' Ράιχ στον Πόλεμο, Πώς οι ναζιστές οδήγησαν τη Γερμανία από την κατάκτηση στην καταστροφή*, μτφρ. Ελένη Αστερίου, εκδ. Αλεξάνδρεια, 2014
- Robert Lewis Koehl, *The SS, A History 1919 – 1945*, The History Press, 2012
- Samuel W. Mitcham Jr., *The rise of the Wehrmacht, The German Armed Forces and World War II*, τ. Β', Greenwood Publishing Group, 2008
- Tim Ripley, *Hitler's Praetorians, The History of the Waffen – SS 1925 – 1945*, Spellmount, 2004
- William Carr, *Arms, Autarky and Aggression, A Study in German Foreign Policy, 1933 – 1939*, Edward Arnold, Λονδίνο 1979
- William L. Shiver, *The Rise and Fall of the Third Reich, A History of Nazi Germany*, Simon and Schuster Paperbacks, Νέα Υόρκη, 1960
- Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμματα και Σβάστικά, Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941 – 1944*, τ. Α', μτφρ. Χάγκεν Φλάισερ, εκδ. Παπαζήση, 1995

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1:	61
Εικόνα 2:	83
Εικόνα 3:	89
Εικόνα 4:	98
Εικόνα 5:	99
Εικόνα 6:	100
Εικόνα 7:	101
Εικόνα 8:	102

